

Kommagene Krallığı

Yunanca "Genler Topluluğu" anlamına gelen Kommagene, ismiyle bağdaşircasına, Grek ve Pers uygarlıklarının inanç, kültür ve geleneklerinin bütünleştiği güçlü bir krallık. Toros Dağlarındaki çeşitli yolların birleştiği noktada bulunan antik Kommagene Krallığı, Suriye'nin Kuzeyi, Hatay, Pınarbaşı, Kuzey Toroslar ve doğuda Fırat Nehri'nin çevrelediği verimli topraklarda yer almış. Tarıma ve hayvancılığa elverişli ve ekonomik değeri yüksek sedir ağacı ormanlarını barındıran Kommagene topraklarının, ilk çağlardan beri yerleşim alanı olarak kullanıldığı civardaki mağara ve arkeolojik buluntulardan anlaşılmakta.

Antik dünyanın küçük ancak güçlü ülkesi Kommagene, baba tarafı Pers krallarından "Krallar Kralı olarak anılan Darius'a ile, anne tarafı Makedonya Hükümdarı Büyük İskender ile akraba olan bir prensin oğlu Mithradates Kallinikos tarafından, M.Ö. 109 yılında bağımsız bir krallık olarak kurulmuş. Farklı topluluklardan meydana gelen ve ayrı inanç ve kültürlere sahip Kommageneliler arasındaki birliği sağlamak konusunda büyük başarı sağlayan Mithradates Kallinikos, tanrılarla olan bağını kuvvetlendireceği ve böylece ulusunu barış içerisinde yaşatacağı inancıyla ülkesinin çeşitli yerlerinde tapınaklar yaptırmış.

Nemrut Dağı

Adıyaman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batısında yer alan, tarih sahnesindeki yeri ilk insanlara dek uzanan, pek çok değişik medeniyete merkezlik etmiş bir kültür ve turizm kenti.

Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Adıyaman toprakları üzerinde, insanlık tarihinin bütün evrelerine dair bulgular ele geçirilmiş. Bölge, dünyanın 8. harikası olarak anılan Nemrut Dağı eserleri, Kommagene uygarlığının kalıntılarına ev sahipliği yapıyor. Adıyaman'da mutlaka yapmanız gereken şeylerden biri Nemrut'ta gündoğumunu izlemek. Ayrıca vakit bulabilerseniz Adıyaman'ın tarihi çarşılarını gezmenizi öneririz. Tarihi çarşı Oturakçı Pazarı'nda yöreye özgü halı, kilim, cicim, heybe gibi el sanatları ürünleri ile turistik eşyalar satılıyor.

Dünyanın Sekizinci Harikası

Doğu ve Batı Medeniyetleri'nin, 2150 m. yükseklikte muhteşem bir piramitteki kesişme noktası, dünyanın sekizinci harikası Nemrut, yüksekliği on metreyi bulan büyüleyici heykelleri, metrelerce uzunluktaki kitabeleriyle, UNESCO Dünya Kültür Mirasında yer alıyor.

Tanrıların Dağı Nemrut

Nemrut Dağı, üzerinde barındırdığı dev heykellerin ve anıt mezarın yanı sıra, dünyanın en muhteşem gündoğumu ve gün batışının seyredilebildiği yer olmasıyla da ilgi çekici. Her yıl binlerce insan gündoğumu ve gün batışını seyretmek için Nemrut Dağı'na tırmanıyor. UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası olarak ilan edilen Nemrut Dağı, çevresindeki Kommagene Uygarlığı eserleri ile birlikte ülkenin önemli Milli Parklarından biri. Nemrut Dağındaki dev heykeller ve tümölüs, Arsameia (Eski Kale), Yeni Kale, Karakuş Tepesi ve Cendere Köprüsü Milli Park sınırları içerisinde yer alıyor.

M.Ö. 1. yüzyıl başlarında kurulan Kommagene Krallığı, Partlarla İskitler'in soyundan geliyor. Kral Antiochos'un tümölüsü ilk göze çarpan yer. Kralın kemiklerinin ya da küllerinin kayaya oyulmuş bir yere konulduğu ve 50 metre yüksekliğinde ve 150 metre çapındaki tümölüs ile örtüldüğü anlaşılmakta. Tümölüs girişi kuzey yönünde, burayı koruyan kartal heykelleri iki yanda yer alıyor. Tepenin dört tarafındaki kayalar oyularak teraslar oluşturulmuş. Güney terası kaydığı için bugün görülüyor. Heykeller tümölüse arkalarını dönmüş durumda sıralanıyor. Gövdeler 10 metre kadar yüksekte ve koltukta oturur durumda.

Soldan sağa doğru Apollon, Mithra, Helios, Hermes, Kommagene'nin bereket tanrıçası Tyche-Fortuna, baş tanrı Zeus, Oromasdes, Kral Antiochos, Herakles, Ares heykelleri görülüyor.

Kommagene Krallığı'nın başkenti Arsameia bugünkü adı Kocahisar olan eski Kahta Köyü'nde. Arsameia'da bulunan Grekçe bir yazıt, I. Antiokhos'a hitaben yazılmış ve babasının burada gömülü olduğu, kendisine ve atalarına nasıl törenler yapılması gerektiğini bildiriyor.

Arsameia'nın 2-3 km. ötesinde Cendere Çayı üzerinde halen kullanılan tarihi köprü 4 Kommagene kenti tarafından imparator ve karısının onuruna yapılmış. Köprü'nün 10 km. ötesindeki Karakuş Tepesi'nde Nemrut Dağı'ndaki tümölüs gibi Kommagene Krallığı'ndan kalma, kraliyet kadınlarının mezarlarının bulunduğu sanılıyor. Tümölüsün etrafında sütunlarda boğa, kartal ve aslan heykelleri bulunuyor. Her yıl Haziran ayında Kommegene Festivali yapılıyor. Nemrut'taki dev heykellerin yüksekliği on metreyi buluyor.

Doğu Teras

Kommagene ülkesinde güneşin doğuşunu ilk gören yer olan doğu terasına sert kayalardan oyulmuş merdivenli yollardan çıkılıyor. Doğu terası; tanrılar galerisi, atalar galerisi ve sunaktan oluşuyor. Tanrılar galerisindeki devasa tanrı heykelleri anıt mezara sırtını dönmüş biçimde sıralanmış.

Tanrılar galerisinin beş heykelinden biri olan Antiochos, güney uçta ilk sırada yer almakta. Kendisini tanrılarla aynı kategoride gören Antiochos heykelini bu sıralamaya dahil etmiş. 2. Heykel Kommagene-Fortuna Latince'de şans, uğur, bereket anlamını taşır. Heykeller arasında en uzun olan 3. Heykel Zeus-Oromasdes, Tanrılar tanrısı Kronos'un oğlu, baş tanrı ve gökler hakimi. Heykel Apollon-Mithras, Anadolu mitolojisinde baş tanrı Zeus'un oğlu olup ışık ve güneş tanrısı. Kuvvet ve kudretin sembolü olan Herakles Anadolu'da Herkül adıyla anılır.

Nemrut'ta iki bin yıldır güneşin doğuşunu ve batışını 2150 metre yükseklikten izleyen dev heykellerin ihşitaşamı büyüleyici...

Arsemia

Kral I. Antiochos kitabelerinde söz edildiğine göre, Arsameia M.Ö. 2. yüzyılın başlarında Kommageneler'in atası Arsemez tarafından, Eski kahta kalesinin karşısında kurulmuş krallığın yazlık başkenti ve idare merkezi. Güneydeki tören yolunda Mitras'ın kabartma steli, ayın platformu üzerinde Antiochos-Herakles tokalaşma steli ve bunun önünde Anadolu'nun bilinen en büyük Grekçe yazıtı, yazıtın bulunduğu yerden başlayan 158 m. derine inen bir tünel ile yazıtın batısında benzer bir kaya dehlizi bulunuyor. Tepe üzerindeki platformda Mithridates Callinichos'un mezar tapınağı ve sarayı yer alıyor. Antiochos-Herakles tokalaşma steli, Kommagene Krallığı'nın doğu ve batıyı (Grek ve Pers) birleştirme idealinin sembolü olarak kabul ediliyor.

Batı Teras-Kuzey Teras

Muhteşem bir gün batımının izlenebildiği, doğu terasına benzer şekilde yapılmış batı terasında, tanrılar galerisindeki heykel sıralaması ve heykellerin arkasındaki kült yazısı bazı detaylar hariç aynı. Doğu terasından farklı olarak, tanrılar galerisinin kuzey ucunda, dördünde Kral Antiochos'un tanrılarla selamlaşması, diğerinde aslan figürü bulunan, kumtaşından yapılmış beş kabartma (rölyef) bulunuyor. Aslan horoskop olarak bilinen kabartma, 25.000 yılda bir meydana gelen astrolojik bir olayın sembolize edilmiş hali.

Doğu ve Batı terasın her ikisinde de tanrı heykellerinin tahtlarını oluşturan taş blokların arkasında Grek harfleriyle yazılmış 237 satırlık uzun bir kült yazıtı Nomos bulunuyor.

Batı ve doğu teraslarını birbirine bağlayan 100 metre uzunluğunda bir tören yolu. 80 metre uzunluğunda tamamlanmamış stel kaideleri bulunuyor.

Nemrut Dağı tepesindeki tanrı heykellerinin arasında yer alan Kommagene kralı Antiochos'un heykeli, kralın kendine tanrısal özellikler atfettiğinin göstergesi olarak kabul ediliyor.

Cendere Köprüsü

Kahta Çayı'nın bir kolu olan Cendere Çayı'nın daraldığı yerde iki ana kaya üzerinde tek kemerli olarak yapılan Cendere Köprüsü yer alıyor. Köprü sütunları üzerindeki kitabeğe göre Kommagene şehirleri tarafından Roma İmparatoru Septimus Severus (MS 193-211) ile karısı ve oğulları onuruna yaptırılmış.

Yeni Kale

Adıyaman'a 60 km. uzaklıkta Kocahisar köyü yakınında yer alıyor. Kommageneler tarafından inşa edilen Yeni Kale, karşısındaki Arsameia ile birlikte kullanılmış. Romalılar ve ardından Memlûklular tarafından restore edilen Kale, en son 1970'lerde kısmen onarılmış. Kale içinde çarşı, cami, zindan, su yolları, güvercinlik kalıntıları ve kitabeler bulunuyor. Kale'den Nymphois'e inen su yolu bir tünelle Arsameia'ya bağlanmış. 80 metreyi bulan bu yolla halen suya ulaşmak mümkün.

Perre Antik Kenti

Kuyucak yolu üzerindeki Pirin Köyü'ndeki kalıntılar 200 civarındaki kaya mezarı ve yerleşim yerine sahip. Antik çağdan kalan bu nekropol ve çevresi Kommageneliler döneminde önemli bir yerleşim merkezi olmakla birlikte, asıl Romalılar döneminde gelişmiş bir kent. Kaya mezarlarının girişleri kabartmalarla süslü ve birbirine geçiş mümkün.

Gerger Kalesi

Kahta'ya 85 km. uzaklıkta bulunan, tarihi Geç Hitit dönemine dayanan kale, Fırat nehrinin batı yakasında yer alıyor. M.Ö. 2. yüzyılda Kommageneliler'in atası olan Arsamez tarafından kurulmuş. Sarp kayalar üzerine, Aşağı ve Yukarı Kale olmak üzere iki bölümde inşa edilen Gerger Kalesi'nin batı surlarında Kral Samos'a ait bir kabartma bulunuyor. İslami dönemde de kullanılan kale içerisinde cami, dükkanlar ve su sarnıçları yer alıyor.

Karakus Tümülüsü

Taç olarak Ankar Dağları doruğunu parlatan konik Antiochos Tümülüsü güneş ışınlarını çevreye yansıtırken, onun cazibesi ile masif dağ yamaçlarına tırmanmadan önce havzanın girişine hakim noktaya kadınlar anıt Tümülüsü tesis edilmiştir. (Karakus)Tesis edilmiştir, çünkü bu çevresel anıtları ile kompleks olan yerleşkenin çevresinde zamanın sosyo-ekonomik tesisleri olması gerekmektedir. Bu mevki gerek ulaşım güzergahı üstünde olması, gerekse Nymphaea (Kahta çayı) ve Chabinas çayı (Cendere deresi) havzalarının görüntüsünü kapsamı içinde tutan gözetleme noktasıdır.

Bu önemli ulaşım güzergâhının kadınların anıtsal kült merkezi durumuna getirilmesi, kadınlara verilen önem veya sevgi ve saygıdan kaynaklanmaktadır. Yeşil çayırların solduğu yaz sıcakları başlangıcıyla yaban orkidelerinin süslediği bu aşınmış sırtların çevresi vadilere doğru ormanlarla kaplı olduğu bugünkü kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Bu nokta aynı zamanda genel coğrafya üzerinde ki ışıklı (ateş) ve sesli haberleşmenin o günlerin santral noktası, postacıların uğrak yeri olduğu anlaşılmaktadır. Nemrut dağı keşfine 1882 de giden Humann ekibiyle çadırlarını bu Tümülüs eteklerine kurdu. Güney tarafta ki sütun üzerinde duran 2.54 cm yüksekliğinde ki kartal iki bin yıllık gözetlemesini sürdürmesi, korumanın devamının sağlanması gerektiğini anımsatır. Tümülüs'e de adını bu kartal vermiştir.

Ama Humann'a buranın inceleme cazibesini de hatırlatır. Konaklamanın ertesi sabahı Tümülüs'ü inceleme çalışmalarına başlarlar. Von Luschan fotoğraflarını çekerken, Puchstein doğu taraftaki sütun üst kasmağında ki sütun başının altında keşfettiği kitabeyi çözmeye çalışmış. Basmakalıp metoduyla yazıları örnekleyerek tesisin anlamını çözüyordu.

Kitabede Kommagene Kralı Mithradates, "annesi İsis'in kızkardeşi Antiochis ile onun kızının beraberce gömülü olduğunu bildirmektedir." (1) Antiochos'da kendisini tanımlarken kız kardeşini seven ve (Kallinikos) hep güzel yenen (zaferler kazanan) Kral olarak tanıtmaktadır. Bura da ki söylem iki yorumla anlatılabilir. Birincisi kız kardeşinin de kendine rakip olarak gördüğünden taht varisi olarak onu hoşnut etmesi ve de kardeş olarak sevmesi. Diğer ikinci değerlendirme ise o çağlarda töresel olarak aile içi evlenmeler ve sevişmelerdir. Ancak genetik biyoloji kanunları gereği sakat doğumlar olması muhtemel olduğundan ve de belge kitabelerden de böylesi durumlara rastlanmadığından birinci olasılık daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Tümülüs'ün güney yamacında ki oyuntu çukurluğu önceden de bulunduğu ve mezar odasına girildiği düşüncesi 1938 li yıllarda ki keşifle Tümülüs merkezinin korunmuş olmadığını gösteriyordu. Bu merak 1967 yılında ki sondaj keşfiyle, Tümülüs'e tahrip edici ve dağıtıcı hafriyat yapmadan inceleme imkânı vermiştir. "1967 Ağustosunda nihayet mezar odasının yerinin tespitine girildi." Sondaj aleti "her türlü arazide hareket edebilen, önden ve arkadan çekişli 16 ton ağırlığında bir delme arabasına monte edilmişti. Tecrübeli sondaj ustası Heinrich Ölmann birkaç deneme yapıp başarısız kaldıktan sonra, nihayet geri vitesle dik güney yamacından tümülüse çıktı ve delme aletini tepeye yerleştirdi."(1)

"Su zarar vermesin diye tazyikli hava ile delmeye karar verdik. Sondaj kulesi en kısa zamanda çalışmaya başladı. Sonuçlar alındıkça Tümülüs'ün daha dayanıklı olması için katlar halinde inşa edildiği anlaşılıyordu. 50-100 cm lik kesme taş katlarının peşinden mil tabakaları geliyor ve böylece muntazaman değişerek gidiyordu. Kesme taş kütlelerinin granit, porfir, bazalt ayrıca kuarsit ve kireç taşından olduğu anlaşıldı." Biraz saptırmayla yeniden başlanan sondaj da " 13 metre derinlikte alışılmış profil birdenbire değişti: Çıkarılan malzeme şimdi sert dolomit kireciydi." "Bu malzeme sütunların yapımında da kullanılmıştı." (1) 13.50 metre de kireç geçilmiş basınç düşmüş yumuşak kumlu zemine varılmış, 20 metre derinliğe kadar inilmiş, daha altta yine kesme taş başladığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmalarda 22 adet açıklanan sondaj işlemiyle görülmeyen bir iç tahribat yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu keşifler sırasında tespit edilebilen kitabelerden bu Tümülüs'ü kimin yaptırmış olduğu sorusuna cevap: Kitabede bu Tümülüs'ü yaptıran şahıs, kendisini Büyük Kral Mithradates (mitras tarafından armağan edilen)(2) olarak adlandırmaktadır. Bu Antiochos'un babası ve kendinden sonra gelen oğlunun adıdır. Bu adlandırma ile I. Ve II. Mithradates arasında kalınmaktadır.

Ancak, Puchstein doğu taraftaki sütun kasnağı kitabesinden I.Mithradates'in yaptırdığı sonucuna varsa da, 1938 de ki ziyarette "Tümülüs'ü yaptıranın II. Mithradates olduğunun kanıtı, batı yönde ki sütun abukasında (sütun başlığı tablası) olduğu tespit edilmiş. Dürbünle görülemeyecek yerde olması nedeniyle de Humann ve Puchtein bunun farkına varamamışlar, kesin çözüm 1979 yılında Jörg Wagner tarafından ispat edilmiştir." Kral Antiochos kız kardeşini seven kral olarak kız kardeşinin ve annesinin mezarının kendinden sonra gelen oğlu tarafından yaptırılması da en uygun düşüncedir.

Bu Tümülüs'e benzer diğer bir Tümülüs'te Besni Dikilitaş köyü güney batısında ki Kızıldağ üstünde ki Sesönk Tümülüs'üdür. Bu Tümülüs Kommagene Krallarının üçüncü anıtmezar alanı olarak önemli sırlar saklamaktadır.

Bayanlar Tümülüsü

Bayanlar tümülüsü ismi Tümülüsün bayanlar için inşa edildiğidir. Adıyaman - Kahta ilçesine 12 kilometre mesafe yer alan bu Tümülüs, 35 metre yüksekliğinde, Yakınında bulunan Kahta Çayı taşlarından inşa edilmiştir.

İster Osman Hamdi Efendi isterse Prof. Karl Dörner tarafından yapılan kazı Tümülüsün güney cephesinden yer almaktadır. Kazılarda ne tür sonuç alındığına dair net bir bilgi yoktur. Açılmış bir mezarın varlığından söz edilir ki bana göre; bölgenin zemini çok kolay işlenen pur taşıdır. Büyük ihtimalle diğer bahsi geçen mezarlarında pur içinde yer alabileceğidir.

Çünkü ister nemrut Tümülüsü isterse Karakuş tümülüsü mimari ve çevre düzenlemeleri (terasları) ile Anadolu'daki diğer Tümülüslerden ayrılmıştır. Aynı şekilde Nemrut Tümülüsüne vurulan bir kaç tüne sisteminden de sonuç alınamamış, yapılan araştırmaya göre mezar odasının zemin ana kaya içinde olacağı hesaplanmıştır. Medeniyetlerin aynı olması, Mezarların saklanma mantığının da aynı olacağı görüşünü güçlendirmektedir. Kommagene Krallığının soylu kadınlarının gömülü olduğu bu tümülüsten Nemrut Dağı çok rahat görünmekte ve sanki kadınlar buradan Nemrut'a bakarcasına yatmaktadır. Kommagene Kralı 2. Mithridates tarafından annesi İsas adına yaptırılan bu anıt mezar, sütun üzerindeki "kartal"dan dolayı Karakuş Tümülüsü olarak halk arasında anılagelmiştir. Antiokhos'tan sonra tahta oğlu 2. Mithridates geçti. Kommagene Roma İmparatorluğu'na yenilmiş ve 2.Mithridates'in yönetimindeki Kommagene Suriye'nin önce uydusu sonrada eyaleti haline gelir.

Bu arada Romalılara karşı verilen savaşta oğlunu kaybeden Part Kralı'nın acısı o kadar derindir ki kendi arzusuyla tahtından feragat eder. Velihat prensin dedesi Antiokhos'un Kommagene'yi riske atarak krallığına sığınan Part askerlerini koruması da babanın üzüntüsünü hafifletmemiştir. Part Kralının yerine oğullarından biri geçer. Bu acımasız bir hükümdardı ve tahtını tehlikeye atacağına inandığı, Laodike ve onun çocukları dahil, kimseyi öldürtmekten kaçınmaz. 2.Mithridates kız kardeşini Kommagene topraklarındaki Karakuş mezar tepesine gömer. Laodike'nin kabrine üzerinde 'o tüm kadınların en güzeliydi' yazan çok güzel bir taş yazıt koyar.

Mithridates Karakuş'u Kahta Çayı'nın kıyısında yaptırmıştır. Annesi İsas, diğer bir kızkardeşi Antiochis ve onun kızı Aka da orada yatmaktadır. Mithridates yazlık malikanesinin terasından derin çaya inen baş döndürücü vadiyi ve Karakuş'un seyrederek böylelikle ölümlerinden sonra da sevdiklerini yanında hissedebilirdi. Kıskaç kardeş 2. Antiokhos 2. Mithridates'i tahttan indirmek istiyordu. Bu nedenle Roma senatosu 2. Antiokhos'u ölüm cezasına çarptırdı.

Doğu, batı ve güney yönlerde dörder sütun varken günümüze doğuda iki batıda ve güneyde birer sütun kalmıştır. Doğu sütunlarının üstünde birinde yıkık aslan heykeli, diğerinde ise üstündeki figür tamamıyla yıkılmış bir sütun durmaktadır; Bu iki Batıdaki tek sütunun üstünde ise hala yok olmamış bir kabarma vardır. Bu tokalaşma stelinin hemen yanında yerde olan ve tahrif edilmiş bir Aslan heykeli parçası vardır. Sütun yan yana dikilmiştir ve hala ayakta durmaktadır. En güzeli ve göze batanı ise "Karakuş" isminin buraya verilmesine sebep olan güneydeki sütundur. Karakuşa gidenler araba ile bu sütunun önüne kadar giderler. İşte bu sütun üzerindeki Kartal heykeli hala sağlam durmaktadır.

Cendere Köprüsü

Adıyaman'da Cendere çayı üzerinde yer alan ve dünyanın hâlen kullanılmakta olan en eski köprülerinden biri olarak anılan tarihi köprü. Adıyaman'a 55 km mesafede, bugün Eskikale olarak bilinen bir antik yerleşim bölgesinde bulunmaktadır. Kahta ve Sincik'i birbirine bağlar. Romalıların yaptığı 2. en geniş kemerli köprüdür. 120 m uzunluğunda ve 7 m genişliğindedir. Herbiri 10 ton ağırlığında 92 kayadan meydana gelir.

Köprü'nün üstündeki Latince bir yazıttan anlaşıldığına göre Roma İmparatoru Septimius Severus (193-211), karısı ve oğulları adına yaptırılmıştır. Orijinalinde 4 korint sütun bulunduğu Kahta tarafındaki ikisinin Septimius Severus ve eşine, Sincik

tarafındaki ikisinin ise oğullarına adandığı biliniyor. Ancak oğullardan Geta'ya ait olan sütun, onu öldüren ve kardeşine ait her şeyi yok etmek isteyen Caracalla adlı kardeş tarafından yıktırılmış.

Köprü 1997'de bakımdan geçmiş ve üzerinden 5 ton ağırlığa kadar olan taşıtların geçmesine izin veriliyordu. Yeni köprü yapıldığından araç geçişi tamamen yasaktır. 500 metre doğusuna yeni bir köprü daha yapılmıştır.

NEMRUT DAĞI VE KOMMAGENE

Tuluyhan Uğurlu, 6 Eylül 2003 yılında Mezopotamya'nın zirve noktası Nemrut Dağı tümülüsünde tüm dünyanın barış ve kardeşliği için çaldı. Uğurlu'nun piyanosu büyük güçlüklerle dağın zirvesine çıkarıldı. Tuluyhan Uğurlu için konserin tek bir amacı vardı: Doğu ve Batı'nın kardeşliğini vurgulamak ve 21. Yüzyılda hala süren inanç kavgalarına 2000 yıl öncesinden önemli bir mesajla karşılık vermek...

Günümüzden 2000 yıl önce, Anadolu'nun eşsiz bir köşesinde, en kutsal yer olarak Nemrut Dağı'nı seçmiş bir krallık hüküm sürdü. Kommagene adındaki bu krallık, uzun yıllar Asur egemenliğinde kaldıktan sonra zorlu savaşlar vererek bağımsızlığını kazandı. Kommagene'nin sınırları Malatya, Adıyaman'dan dönemin efsanevi kentlerinden Zeugma'ya kadar uzanıyordu.

Kommagene'nin önemi Roma ordusunun Anadolu'ya girmesinden sonra unutulmuş, bu büyük uygarlık zamana yenik düşüp, tarih sahnesinden çekilmişti. Keşif öyküsü Osmanlı'nın Almanlarla ortak olarak inşa ettiği Anadolu-Bağdat Demiryolu yapımı sırasında Alman Mühendis Karl Sester'in Malatyalı köylülerden duyup, onlarla birlikte tırmadığı Nemrut Dağı zirvesindeki dev heykelleri görmesiyle başlamıştı. Sester, Berlin'deki Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi'ne yazdığı mektupta heyecanla gördüklerini anlatınca Profesör Otto Puchstein, buraya gelmiş ve Kommagene Uygarlığı bilim dünyasının araştırmalarıyla gün ışığına çıkmıştı.

Kommagene Krallığı, Toros Dağları'ndaki çeşitli yolların birleştiği noktada bulunan, Suriye'nin kuzeyi, Hatay, Pınarbaşı, Kuzey Toroslar ve doğuda Fırat Nehri'nin çevrelediği, Adıyaman, Kahramanmaraş ve Gaziantep illerini kapsayan bir coğrafyaya yayılıyordu. M.Ö. 1. Yüzyılda kurulan Kommagene M.S.72 yılına kadar bu bölgede yaşamını sürdürdü.

1. Mithradates, Kommagene'nin en önemli kralıydı. Onu bu kadar önemli yapan şey, büyük hedefleriydi. 1. Mithradates'in amacı Batıların, yani Yunanlıların dini ile Doğulu Perslerin dinini birleştirmekti. Böylece bir dünya dini yaratacak, Nemrut Dağı'nı onun merkezi yapacak ve bu dinin buradan tüm dünyaya yayılmasını sağlayacaktı.
2. Kral Mithradates'in oğlu Antiochos ailesinden Yunan ve Pers kültürün karışımı bir eğitim aldı. Annesi Kraliçe Laodike Büyük İskender'in soyundandı, babası ise Perslerin 'kralların kralı' dedikleri 1. Darius idi. Antiochos çok genç yaşta babası onu bir Seleukos prensesi olan İsiyas Philostorgos, ile evlendirdi. Bu evlilik tamamen politik bir amaç uğruna planlanmıştı ve aşkla pek ilgisi yoktu.

Mithradates tahtını oğluna bıraktıktan sonra onu gözetmeye devam etti. Nemrut Dağı'ndaki tapınağı birlikte tasarladılar. Tapınak Mithradates'in temellerini attığı tanrılarla yapılan sözleşmenin merkezi olacaktı. Antiochos babasına çok derin bir saygı duyar ancak annesi Laodike'yi her şeyin üstünde severdi. Birçok yazıtta kendisini 'annesini seven kişi' olarak kaydettirmiştir. Annesine tanrıça anlamına gelen Thea ismini verdi.

Nemrut Dağı tanrılarının heykelleri arasında annesini kendisiyle birlikte ölümsüzleştirdi. Tanrı Zeus'un soluna Kommagene Kralı, Theos olarak kendisini, Zeus'un sağına da Kommagene'nin Anası, Thea, olarak annesi Laodike'yi yerleştirdi.

KOMMAGENE'DE SANAT

Kommagene'nin tamamen kendine özgü bir sanat geleneği vardı. Bu gelenek Yunan ve Pers sanatlarının eşsiz bir senteziydi. Antiochos sanata destek verdi. Meclisinde sanatçıları ve bilginleri toplardı. Bunlara 'aralın arkadaşları' anlamına gelen philoi denirdi.

Kral Mithradates zamanında sanatta doğu etkisi ağır basmaktayken Kral Antiochos dönemi sanatı daha doğalcı (naturalist) ve daha az stilize (geleneğe uygun) bir üslup kazandı. Antiochos Yunan kültürünü tercih etmiş ve kendine 'Yunanlıların ve Romalıların dostu' adını vermişti. Dağın zirvesindeki heykeller Kommagene sanatının ihtişamını belgeler. Orada doğu ve batı tam bir uyumla kaynaşır.

Batı Terası'ndaki Antiochos başında formu bozabilecek tüm ayrıntılardan arındırılmış çok güzel bir örnektir. Heykelde süslü bir sakal, takı ya da başka bezemeler yoktur. Sade ve dinamik bu eser bugün bile ebedi güzelliğiyle görenleri heyecanlandırır.

ROMA SAVAŞLARI

Romalılar batı Anadolu'ya ilk adımlarını atar atmaz Bythinia, Pisidia, Galatia ve Cappadocia gibi Küçük Asya krallıklarını birer birer ele geçirmeye başladılar. Pergamum'dan sonra İ.Ö. 80 dolaylarında Bythinia ve Pisidia'yı egemenlikleri altına aldılar. Aynı sıralarda Partlar da Kommagene sınırlarına varmışlardı. İ.Ö. 69'da Kommagene'nin başkenti Samosata (Samosata) kuşatıldı. Ancak hiç umulmayan bir şey oldu. Romalı askerler daha önce hiç görmedikleri bir maddeyle bombalanıyorlardı. Romalı tarihçi Plinius "Onun vurduğu asker silahıyla beraber yanıyordu" diye yazmıştı. Anlaşılan Kommagene dışında bilinmeyen bu gizli silahın sebep olduğu korku çok büyük olmuştu.

Samosata düşmedi, Roma ordusu geri çekildi. Ancak Kommagene için durum gerginliğini korumaya devam ediyordu zira bir yanlarında sömürgeci savaş tutkunu Romalılar, diğer tarafta güçlü Part ülkesi vardı. İ.Ö. 64'de Romalılar istilalarına devam ettiler. Bu devirde Roma'nın Kommagene Krallığı dışında Küçük Asya'da egemenliği altına almadığı devlet kalmamıştı.

Kommagene'nin stratejik konumu Roma'nın doğuya doğru genişlemesinde hayati önem taşımaktaydı. Ya burası da istila edilecek ya da genişlemekten vazgeçilecekti. Antiochos Partlarla ilişkisini güçlendirmesi gerektiğini biliyordu. Bu amaçla kızı Laodike'yi Part kralına eş olarak verdi. Bu evlilikten bir erkek çocuk dünyaya geldi, Pakoros. O babasının gözdesi ve tahtının tek varisiydi.

Küçük Asya'da savaşlar sürürerken, Roma da hayli karıştı. Sezar'ın öldürülmesiyle Roma İmparatorluğu bölündü. Markus Antonius doğuyu Oktavianus batıyı aldı. İ.Ö. 38'de Markus Antonius Part ordusunu yendi ve veliaht prens Pakoros'u öldürdü. Annesi Laodike ve Part Kralı olan babası derin bir acıya düştüler. Antiochos kızı ve damadının acısını paylaştı ve onlara yardım etmek istedi.

Antiochos savaştan kaçarak Kommagene'ye sığınanları himayesini altına aldı ve onları Marcus Antonius'a teslim etmeyi reddetti. Savaş istemeyen Antiochos esirlere karşılık, 25 bin ton gümüşe eşit olan 1000 talens teklif etti. Zenginliğiyle ünlü Kommagene'nin tüm altın ve gümüş varlığına göz koyan Markus Antonius sığınmacılara karşılık olarak Kommagene'nin tüm servetini istedi. Antiochos'un bu teklifi kabul etmesi söz konusu olamazdı.

Markus Antonius küçücük bir krallıktan gelen bu cevabı büyük bir hakaret olarak görerek askerlerine derhal Kommagene'yi kuşatmalarını emretti. Ancak beklenenin aksine, Samosata kuşatması istenildiği gibi gitmiyordu. Markus Antonius, yanında Judea Kralı Herod da olduğu halde ordusunun başına geçti. Zaferin yakın olduğuna emindi. Ancak beklenen olmadı ve az sayıda olmalarına rağmen kendileri ve atları zırhlarla kuşanmış Kommagene savaşçıları Roma ordusunu geri püskürttüler. Ancak 1. Anthiochos'un tüm bu sıkıntılı yıllar sonunda sağlığı bozulmuştu. Savaşın kısa bir süre sonra öldü ve babasının yanına Nemrut Dağı zirvesindeki tümülüsün içine gömüldü. Yerine oğlu 1. Mithradates geçti ama o babasının zekasına sahip bir imparator olamadı. Kommagene zaman içinde eriyip, gidecekti.

Kommagene devrinin kapanışıyla Nemrud sadece dağ rüzgarlarının ve yolunu kaybeden çobanların ziyaretleriyle irkileceği uzun uykusuna daldı. Ta ki, Osmanlı'nın son döneminde devasa heykellerin bulunuşuna kadar...

DOĞU İLE BATIYI BİRLİKTE YAŞAMAK

1. Anthiochos, babası 1. Mithradates gibi Doğu ve Batı kültürlerini birleştirmeyi hayal etmişti. Bu hayaline ulaşmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Nemrut Dağı'nın 2.150 metre yükseklikteki zirvesinde yapımına başladığı görkemli kutsal alan ve mezar anıtı ne yazık ki ölümünden önce bitirilemedi. Oğlu Kral I. Antiochos da devam etmedi çalışmalarına, mezar anıtı yarım kaldı. Kutsal alanın doğu ve batı yamaçlarında teraslar üzerinde yaptırdığı heykeller ise Nemrut'un sert hava koşullarıyla boğuşarak yüzyıllarca ayakta kalmayı başardı. Antiochos'un ölümünden sonra fikirleri de unutuldu, yaratmayı düşündüğü din kendisiyle birlikte öldü. Ama yine de yaptırdığı heykellerle kendinden yüzyıllar boyu bahsettirdi. Kommagene'de tanrılar ve krallar adına yaptırılmış heykeller dışında kraliyet mensubu kadınlar için yaptırılmış bir anıt mezar bulunur.

Antiochos bu kutsal alanı teraslar halinde tasarlamıştı. Kutsal kabul edilen teraslarda yer alan heykellerin sırası aynıydı. Bu tanrılardan her biri hem Doğu hem Batı tanrılarını temsil ediyor ve bu nedenle iki ayrı isimle anılıyorlardı. Yüzleri doğuya ve batıya çevrili Pers ve Yunan tanrıları Kral Antiochos'un bu iki kültürü birleştirme amacını da simgeliyordu.

Antiochos yaptırdığı heykellerin arka yüzüne 200 satırdan oluşan vasiyetini yazdırdı. Yazıtta kendinden sonra gelecek kralları tapınağı güzelleştirmeleri için görevlendiriyor, ibadet için gelenleri övdüğü gibi, kötü niyetle gelenlere beddua ediyordu. Antiochos, kutsal alanı ziyarete gelenlerin en iyi şekilde ağırlanmasını istedi ve bu amaçla rahipleri en iyi şaraplarını sunmalarını emretti. Hatta törenlerin çok renkli geçmesi için müzisyenleri bile görevlendirdi. Ama Antiochos'un bütün bu titizliğine rağmen vasiyette yazılanlar yerine getirilmedi.

Kral 1. Anthiochos burada yer alan yazıtlarda özetle şunları söylüyordu:

"Ata hükümdarlığını devraldığım zaman, dindarlığımın bir sonucu olarak, tahtıma bağlı krallığı tüm tanrıların ortak yurdu yaptım. "Zamanın akışı içinde her kim, bu kanunu ve bize ibadeti korur ve sürdürürse, benim hayır dualarımla anılacaktır. Tüm rahmetli atalar ve tanrılar ondan razı olsun. Her kim ki, bu düzenin kutsal geçerliliğini bozar ya da zarar verir, ya da gerçek anlamını değiştirmeye yeltenirse, yalnız kendisi değil, aynı zamanda tüm soyu sopu rahmetli atalarımın ve tüm tanrıların hışmına uğrasın"

KRAL ANTHIOCHOS'UN NEMRUT DAĞI ZİRVESİNDE YAZDIĞI VASIYETİ

Kral Mithradates Kallinikos'un ve Anasever Kral Antiochos Epiphanes Kallinikos kızı Tanrıça, Kraliçe, Kardeşeler Laodike'nin oğlu Tanrı, Adil ve Epiphanes, Roma ve Helen Dostu, Muzaffer Büyük Kral Antiochos, kutsanmış taht kaidelerine dokunulmaz harflerle kendi lütufkârlığından kaynaklanan eseri, ebediyete intikali için yazdırdı.

Ben, Dindarlığın biz insanlar için bütün iyilikler içinde sadece en güvenilir dost olduğuna değil, aynı zamanda en tatlı haz olduğuna da inandım ve bu inanca hem talihli iktidarımın, hem de bu iktidarın takdis edilmiş icraatının kaynağı olarak sahip oldum. Tüm hayatım boyunca Kraliyetimdeki bütün insanlar karşısında, dindarca davranışı en güvenilir savunma aracı ve eşi bulunmaz bir haz kaynağı olarak gören bir insan sıfatıyla durdum. Bu nedenle, beklenenin tersine, büyük tehlikeleri savıp, ümitsiz durumların üstesinden geldim ve uzun yıllar mutlu bir yaşam sürdürdüm.

Ata hükümdarlığını devraldığım zaman, dindarlığımın bir sonucu olarak, tahtıma bağlı Krallığı tüm tanrıların ortak yurdu yaptım. Onları, şekli temsillerini kendi soyumun talihli köklerinin geldiği Pers ve Helenlerin eski usullerine göre çeşitli biçimlerde yapmak suretiyle, kurbanlar keserek ve şölenler düzenleyerek, eskiden beri insanlar arasında ortak bir adet olduğu üzere, onurlandırdım. Onursal duyguları somut ifadeye dönüştürmek ise benim hak bilir düşüncemin bir buluşudur.

Zamanın tahribine dirençli bu tapınaksal mezarın temellerini göksel tahtların yakınında atmaya karar verdiğimde, bu kutsal mekan, sadece ileri yaşıma rağmen hâlâ sıhhat ve selamet içinde olan bedenimi saran kılıfa, tanrının sevdiği ruhum Zeus Oromasdes'in göksel tahtlarına yolcu olduktan sonra, ebedi bir istirahat gah olsun istemedim; buranın aynı zamanda bütün tanrıların ortak tahtları olmasını da kararlaştırdım. Çünkü benim çabalarım sonucunda orada sadece kahraman atalarımın şu gördüğün resim dizeleri bulunsun istemedim; daha çok da, bu kutsal tepe üzerinde tanrıları temsil için kutsanarak dikilen ilahi bir figür, artık ıssız kalmayacak bu mekanı tanrılar karşısında ifa ettiğim dindarlığın bir kanıtı olarak görsün istedim.

İşte, gördüğün gibi, tanrılara gerçekten lâayık oldukları bu heykelleri diktirdim: Zeus Oromasdes'in, Apollon Mithras Helios Hermes'in, Artagnes Herakles Ares'in ve her şeyi besleyen vatanım Kommagene'nin heykelleri. Aynı taştan ve aynı tahtlar üzerinde duaları işiten tanrıların yanına kendi heykelimi de koydurttum. Böylece ulu tanrıların ezeli saygınlığını kendi genç bahtıma çağdaş kıldım. Ve böylece onların kraliyete ilişkin olarak giriştiğim işlerde sık sık ve somut olarak, alicenap bir yardım olarak bana tevcih ettikleri sonsuz ihtimam ve himayelerinin hakkaniyetli bir taklitçisi oldum.

Kurban törenlerinin çeşitli biçimlerde yapılmasını sağlamak amacıyla kâfi derecede arazi ayırdım ve onlardan sağlanacak gelirlere el sürülmemesini buyurdum. Sürekli bir kurban hizmeti kurdum ve seçkin rahipler tayin ettim; onları Pers giysileriyle donattım; tören ve tüm onursal hizmetleri benim sanıma ve tanrıların yüceliğine yaraşır biçimde düzenledim.

Kurban hizmetlerinin sürekliliği için, eskiden beri var olan ve müşterek bir hukuka dayanan kurban törenlerinin yanı sıra, Krallığımda yaşayan tüm insanların, hem tanrılara karşı vecibelerini yerine getirmeleri hem de bizi onurlandırmaları maksadıyla yeni ihdas edilen bayramları kutlamalarını kural olarak koydum. Böylece bedenimin doğum günü olan Audnaios ayının 16. gününü ve taç giydiğim Loos ayının 10. gününü yüce tanrıların yeryüzüne zuhur edişlerine vakfediyorum; çünkü bunları ben talihli hükümrانlığımın menşei ve tüm Krallığımdaki genel saadet ve refahın sebebi olarak telakki ettim. Bunlardan başka kurbanların daha zengin ve şölenlerin daha mükemmel olması için ve yılda bir kutlanmak üzere iki günü daha bayram olarak tahsis ettim. Ülke halkını toplantı, yani şölenlere katılım amacıyla, köy ve kentlere göre gruplara ayırdım ve

bayramları herkesin en kolay erişeceği en yakın kült yerlerinde kutlanmak üzere düzenledim. Geri kalan zamanı, yani doğum günüme tekabül eden 16. ve Diademi taktığım güne tekabül eden 10. günü, her ay tekrür etmek ve rahipler tarBu düzenlemelerin daimi olması için, tanrıların buyrukları doğrultusunda kutsal bir kanun vakfettim ve bunu dokunulmaz kıldığım steller üzerine yazdırdım; çünkü bunların sürekli korunması akliselim sahibi kişiler için dindarca bir iştir; sadece bizim onurumuz için değil, aynı zamanda her ferdin kendi talihi uğruna bel bağladığı en aziz beklentiler için de bu böyledir. Sonsuz zaman kaderin bir cilvesiyle tüm insanlar arasından hangi soyu bu ülkenin mirasına oturtursa, o insan soyu için bu kanunu korumak bir vecibe olmalıdır; Şunu bilerek ki, kraliyetin rahmete kavuşmuş soyunun intikamı ağırdır, ihmal ve cürümden gelen din düşmanlığını eşit derecede cezalandırır ve takipçisi olur; kutsanmış atalarımın kanunu hakarete uğramışsa, merhamet tanımaz cezalar verir. Zira dindarca yapılan her iş kolaydır; ama dinsizliğin sonu zorunlu olarak sefalettir. Bu kanun benim sesimi duyurdu, tanrıların vahyi ise ona geçerlik kazandırdı.

Tarafımdan hem tanrılar ve hem de resimlerini Toros uçurumlarının zirvesine, bedenimi saran bu kutsal mezarın yanı başına çepeçevre kutsayarak dizdiğim rahmete kavuşmuş atalarım için tayin edilen hâlihazırdaki rahip ve gelecekte bu görevi devralacak olan rahip, bütün diğer görevlerinden azad olunmalı, engel olunmadan ve bahane bulunmadan bu kutsal tapınak mezardaki görevini kült törenlerine ve kutsal heykellerin uyarınca süslenmelerine vakfederek ifa etmelidir. Her ay ve her yıl tüm yıl boyunca sürekli kutlanmalarını emir buyurduğum tanrıların ve benim doğum günlerimizde bu rahip, ata geleneği icabı takdir edilmiş olan Pers giysisini giyerek, tanrıların dindar onurlarına vakfettiğim bütün heykelleri altın çelenklerle süslemelidir. Rahmetli soyumun aziz menfaatlerine adadığım köylerden sağlayacağı gelirle bu sunaklar üzerinde bol bol tütsü ve kokulu otlar sunmalı ve besili kurbanlıkları tanrıların ve bizlerin onuruna yarasır biçimde kurban etmeli, kutsal masaları uyarınca bol ziyafet malzemesiyle donatmalı ve testileri suyla karıştırılmış bol miktarda şarapla doldurmalıdır. Buraya gelen yerli ve yabancı bütün ahaliyi büyük bir ihtimamla karşılamalı ve bir araya gelen cemaate herkesin eşit derecede keyif alacağı bir şölen hazırlamalıdır. Kendisi için de, adet olduğu üzere, rahiplik makamının onursal hakkı olarak pay ayırmalıdır; bunu yaparken geri kalanların da l&#circ;tfumdan serbestçe yararlanmalarını sağlamalıdır, öyle ki, her bir kimse, kutsal günlerde kafi miktarda yiyecek içecek alabilmek için, gözetildiği hissine kapılmaksızın şölenin keyfini çıkarsın ve dilediği köşede, istediği kadar yiyip içsin. Tapınak hizmetine sunmuş olduğum içki kupalarını ise, ancak kutsal alanda birlikte bulundukları sürece kullanabilirler.

Tanrılar için ve kendi onuruma tanrısal istem doğrultusunda vakfettiğim bu tapınak kölelerini ve onların çocuklarını ve bu soyun tüm zaman içinde gelecek nesillerini hiç kimse, ister kral olsun ister hükümdar, ister rahip olsun ister yönetici, ne kendine köle yapmaya ne de bir başkasına herhangi bir şekilde satmaya, ne de onlardan birine bir kötülük yapmaya ve görevlerini yerine getirmekten menetmeye izinlidir; tam tersine rahipler onlara ihtimam göstermeli, krallar ve yöneticiler ve özel bütün kişiler onlara yardım etmelidirler. Böyle davrananlar tanrılar ve rahmetli atalarım nezdinde dindarlığın sonucuna nail olacaklardır.

Aynı şekilde, şurdaki tanrılara adadığım köyleri kendi mülkiyetine geçirmek, satmak ya da bir başka kurala bağlamak, ya da bu köylere veya bunların tanrıların dokunulmaz mülkü olarak vakfettiğim gelirlerine herhangi bir şekilde zarar vermek, kimsenin hakkı ve haddi olmayacaktır. O halde, cürümün bir başka türüne ya da bir hakarete veya kendi vakfettiğim kurban şölenlerinin ve toplantılarının şan ve şöretimiz aleyhine bertaraf edilmesine vesile olacak uygulamalarda bulunmak, hiç kimsenin yanına kâr kalmayacaktır.

Her kim ki ama, bu düzenin kutsal geçerliğini ya da ölümsüz iradenin teyit ettiği rahmet abidesini bozar ya da zarar verir ya da gerçek anlamını değiştirmeye yeltenirse, yalnız kendisi değil, aynı zamanda tüm soyu soppu rahmetli atalarımın ve tüm tanrıların hişmine uğrasın, ta ki cezasını tamamıyla çekinceye kadar.

Tanrılara ve atalara karşı gösterilmesi kutsal bir görev olan dindarlığın bir örneğini ben, birçok diğer vesilelerle olduğu gibi, buradaki eserlerimle de çocuklarımla ve torunlarımla gözleri önüne sermiş bulunuyorum ve inanıyorum ki, onlar bu güzel örneklerle özenip, soyumuzun geleneksel onurlarını sürekli artıracak ve bana benzer biçimde kendi yaşamlarının doruk noktasında soyumuzun ününe ün katacaklardır.

Pers ve Makedonya ve Kommagene ülkesindeki bütün tanrıların ilgi ve rahmetinin böyle hareket edenlerin üzerinde olmasını niyaz ediyorum. Zamanın akışı içinde her kim, bu ister bir kral ister bir hükümdar olsun, bu ülkenin yönetimini devraldığında, bu kanunu ve bize ibadeti korur ve sürdürürse, benim hayır dualarımla, tüm rahmetli atalar ve tanrılar ondan razı olsun; bu kanuna karşı gelen ve tanrılara saygısızlıkta direnenin ise her türlü felaket başına gelsin.

NEMRUD

1. Nemrud: Tanrıların Tahtı

2,206 metre yüksekliğinde, bölgeye tamamen hakim bir konumda olan Nemrud Toros sıradağları arasında bir dağdır. Hangi yönden bakılırsa bakılsın dağın zirvesini görmek mümkündür. Dağ, sadece yaz aylarında ulaşılabilir ve yılın geri kalan süresi boyunca kar ve buzla kaplıdır.

Kommagene'nin son rahibinin, Kral 4. Antiochos'un Romalılara yenilmesinden sonra, tahminen İ.S. 72 yılında, Nemrud Tapınağı'nı terk ettiği sanılmaktadır. Takip eden iki bin yıl boyunca burada yatmakta olan kralları sadece rüzgarların uğultusu rahatsız edecektir.

Sonradan bölgeye yerleşen Hıristiyan ahalî tapınağın başlangıcı hakkında tamamen bilgisizdiler ve onun Eski Ahit'te adı geçen efsanevi Nimrod'un eseri olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle ona dünyanın ilk büyük hükümdarı olan Nemrud adını verdiler.

Nemrud Dağı 19. yüzyılda Alman bilgin Karl Sester tarafından keşfedildi. Sester'in bu muhteşem tapınak karşısında duyduğu şaşkınlık tapınağın o güne dek çizilen hiç bir Küçük Asya haritasında gösterilmemiş olmasından duyduğu şaşkınlıktan tahminen daha az olmuştur.

Keşfi takiben Türk arkeolog Osman Hamdi Bey dağdaki ilk kazıyı başlattı. Çalışmalar zaman içerisinde Türk, Alman ve Amerikalı arkeologlar tarafından sürdürülerek bugüne getirildi. Bu çalışmalar arasında Profesör Derner ve Profesör Goell ve Profesör Şahin'inkiler en kayda değer olanlarıdır.

Kurucusu Antiochos tapınağın sadece kendi hierothesion'u (tapınaksal anıtmezar) değil yeni bir dinin de merkezi olmasını istemişti. Bu yeni dinin Pers Part dünyasını Grek Roma dünyasıyla barış içinde kaynaştırması amaçlanıyordu ve Nemrud Dağı'nın zirvesinden tüm dünyaya yayılacağına inanılıyordu.

Dağda üç teras vardır: Doğu, Batı ve Kuzey. Bu terasların yeterince geniş olabilmesi için Kommagene inşaatçıları dağın tepesini neredeyse tamamen kesmişlerdi. O kadar ki sadece Doğu Terası için 1,500 metre küp masif kaya traşlanmıştı. Batı Teras'ında, zirvenin solunda, yer alan 10 metre yüksekliğindeki yontulmuş kaya yapılan işin büyüklüğü hakkında bize bilgi vermektedir.

Nemrud Dağı'nın tepesindeki tumulus 50 metre yüksekliğinde ve 150 metre çapında olmaktadır. Antik tören yolu tümülüsün çevresini dolanmaktadır.

2. Doğu Terası

Yıpranmış bir taş merdiven sizi Doğu Terası'na ulaştırır. Meydana vardığınızda göreceğiniz ilk tablo yüksekte kurulmuş tahtlarında yanyana oturan beş devasa heykel ve hemen önlerinde yatan kopuk başları olacaktır.

Grek ve Pers isimleriyle anılan tanrılar soldan sağa şu şekilde sıralanmıştır:

Apollon / Mithras / Helios / Hermes

Tanrıça Kommagene

Zeus / Oromasdes

Tanrı-Kral Antiochos 1

Artagnes / Herakles / Ares

Tanrıların alışılmışın dışında ayakta değil de tahtlarında oturur halde anıtlştırılmasının sebebi Nemrud Dağı'nın tanrıların evi olarak görülmesi olsa gerek. 'Burada göksel tahtlar kuruludur,' demektedir Kral Antiochos.

Heykel boylarının başlangıçta 8 - 10 metre olduğu sanılıyor. Şimdi donuklaşmış ve yıpranmış kireçtaşından bu dev cüsseli heykellerin güneş altında düz ve kaygan gövdelerinin çok uzaklardan etkileyici bir şekilde görüldükleri hayal etmek zor değil.

Heykeller kayadan kesilerek oluşturulmuş iki platform üzerinde yükselmektedir. Altta, dördünde kralın tanrıları buyur ettiği, ötekinde bir horoskopun tasvir edildiği, beş adet stel bulunur. Bu steller bugün oldukça kötü durumdadır. Ancak Batı Terası'ndaki stellerin iyi korunmuş olması sevindiricidir.

Meydan başlangıçta beyaz taş levhalarla döşenmişti. Bu levhalardan birkaçı kazılar sırasında bulunarak Batı Terası'ndaki Aslanlı Horoskop'un önüne yerleştirilmiştir.

Meydanın diğer tarafında, heykellerin karşısındaki alanda, basamaklı bir platform vardır bu restore edilmiş ateş sunağıdır.

Heykelleri arkanıza alarak durduğunuzda, solunuzda ve sağınızda stellerden geriye kalanların oluşturduğu uzun bir kaide sırası görürsünüz. Stellerin her birinde Antiochos'un atalarından biri tasvir edilmiştir. Soldaki sırada Krallar Kralı

Darius 1.'in lideri olduğu Pers atalara, sağdaysa Büyük İskender'in hükmettiği Yunan atalara yer verilmiştir.

3. Nomos: Antiochos'un Kutsal Kanunları

Zeus heykelinin arkasında N O M O [(Nomos) Burada Antiochos'un Kutsal Kanunları başlar. Nemrud'un kült yazıtı Antiochos'un vasiyetnamesi olarak görülebilir. Antiochos insanları yönlendirmek amacıyla Nomos'u başlatmıştır.

(*) Antiochos, belki de eğitiminin bir parçası olarak, gençliğinde atalarından Büyük İskender'in İndus Irmağı'nın kıyısında kurduğu Buchepala ve Alexandra gibi bazı şehirlere uzun yolculuklar yapmıştı. Bu gezileri sırasında Buda felsefesini tanımış ve onun kutsal kanunlarından esinlenerek kendi kült yazısını (Nomos) geliştirmiş olabilir.

Sebebi ne olursa olsun, tüm Kommagene tapınaklarına Nomoslar kazınmıştır. Nemrud Dağı'nda da Nomoslar dev heykellerin arkasına yazılmıştır.

Antiochos Nomoslarda halkına nasıl ve ne zaman tanrıların onura sahip olduklarını söyler. "Bu Nomos benim tarafından ilan edildi ancak kanunları yapan tanrıların gücüdür" demektedir. "Kommageneliler ve yabancılar, krallar, hükümdarlar, özgür insanlar, köleler ve insanlığı oluşturan tüm insanlar sadece doğumları ya da kaderleriyle farklılaşırlar" derken yaptığı kanunların amacını belli etmiştir.

Antiochos herkesin bu kanunlara göre davranmasının ve gelecek nesillerin de bunu devam ettirmeleri gerektiğini "sonsuz zamanlarda bu toprakların sahibi olacak gelecek nesiller de bu kutsal kanunlara uysunlar" sözleriyle belirtmiştir.

Antiochos'un gelecek nesillere seslenmesi dikkate değerdir zira o kendinden ve halkından sonra aynı topraklarda başka insanların yaşayacağını bilincindedir. Ne kadar mütevazı ve ne kadar bilgece!

Nemrud'taki Nomosta yaşamının sonu için hazırladığı vasiyetnameyi okuyabiliyoruz: "Saf ve adil olmanın sadece en hakiki mülkümüz olmakla kalmayıp aynı zamanda duyabileceğimiz en derin sevinç olduğu kanaatine vardım."

"Bu kanaat beni başarı kazanmamı ve onu hayırlı yönde kullanmamı sağladı. Yaşamım boyunca beni tebamın önünde tanrılara olan saygısı en güçlü silahı olan bir insan kıldı...İşte bunun sayesinde, beklentilerin tersine, ve tüm tehlikelere rağmen, tahmin edilemeyen başarıyı ve nice senelerimi mutluluk içinde geçirdim."

Tarihsel gerçekler de Antiochos'un sözlerini doğrular. Kommagene batıda Roma, doğuda da Part tehlikesine açık bir bölgede kurulmuş küçük bir krallıktı. Antiochos'un hükümdarlığı altında Kommagene bu iki gücün amansız saldırılarına rağmen yıllarca bağımsızlığını koruduğu gibi en bayındır dönemini de ulaşmayı başarmıştır.

4. Kuzey Terası

Nemrud Dağı'ndaki tapınağı ziyarete gelen hacılar dağın eteklerindeki vadilerde toplandıkları zaman rahibin hizmetkarları onlara su ve yiyecek getirirlerdi. Dağın eteklerinden tapınağa çıkan iki alay merdiveni vardı. Her iki merdivenin sonlarına doğru tapınağa yakın bir yere yerleştirilmiş stellerde Antiochos hacılara kutsal toprağa ayak basmakta olduklarını hatırlatmış ve davranışlarına dikkat etmelerini söylemişti.

Güneydeki alay yolu Kommagene soyluları içindi ve Batı Terası'nda son bulurdu. Kuzeydeki patika halk içindi ve Kuzey Terası'na ulaşırdı.

Kuzey Terası'nda, tapınağın önündeki meydanda, halk tanrılarının huzuruna çıkmadan önceki son hazırlıklarını yapardı. Dikkatli bakarsanız, güçlükle de olsa, hacıların Kuzey Terası'na giriş yaptıkları bu yıpranmış yokuşu bulabilirsiniz.

Ziyaretçiler, Batı Terası'nı tapınaktan ayıran 85 metre uzunluğundaki steller dizisi boyunca kortej halinde ilerleyerek Doğu Terası'na ulaşırlardı. Bu stellerde yazıt yoktur zira Antiochos onları varisleri için hazırlatmıştı.

5. Batı Terası

Tümülüsün çevresinde ilerlemeye devam ettiğinizde Nemrud Dağı'nın en kutsal yeri kabul edilen Batı Terası'na ulaşırsınız. Bu terastan medeniyetimizin beşiği Mezopotamya ovasını gözlabildiğinizce seyretme şansına sahipsiniz. Güneş, ay ve zodyakın tüm yıldızları solunuzdan doğup tam karşınızda zirveye varacak ve sağınızdan batacaklardır.

Söylediğimiz gibi, Batı Terası halka açık değildi. Soyluları bu terasa ulaştıran kortej yolu terasın kuzeyindeki açık alanda son bulurdu. Burası terasın girişiydi.

Girişi üç başlı dev bir aslan heykeli gözlerdi. Aşağıya doğru yürüdüğünüzde onu şimdi yüzü toprağa gömülü yatar görürsünüz.

Batı Terası'ndaki heykeller Doğu Terası'ndakilerle aynı karakterleri temsil ederler ancak işçilikleri çok daha güzeldir. Konum olarak Doğu Terası'nda insanlara tepeden bakıyorlarmış izlenimini veren yüksek kaidelerdeki heykellere göre daha alçaktadırlar.

Heykellerin kopmuş başları gövdelerinin önüne bırakılmıştır. Antiochos ve tanrı Apollon - Mithras başları arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Apollon - Mithras kral Antiochos'un rahibine ayinlerini yapmasına izin verdiği yegane tanrıydı. Peki bu tanrıyı böyle özel kılan neydi?

Apollon - Mithras Yunan güneş tanrısı Apollon ile Pers tanrısı Mithras'ın bir bileşimiydi. Tanrı Mithras adına ilk defa İ.Ö. 1400 civarına ait bir Hitit antlaşmasında rastlanıyor ve daha sonra Hint Vedas'ında insanların bir dostu olarak nitelendiriliyor. O insanlarla tanrılar arasında bir aracıydı. Vedas'da "Mithras! Ölümlü. Bu onurlu ve dost Mithras bilge bir hükümdar olarak doğmuştu," yazmaktadır. Mithras 'bağlaşık' anlamına gelmektedir.

Her bir tanrı Kommagenelilere başka bir nimet sunardı. Bugün bölgede çıkarılan petrolün de Mithras'ın hediyelerinden biri olduğuna inanılmaktaydı.

Romalı askerler Mithras'dan o denli etkilenmişlerdi ki onu en gözde tanrı olarak kabul etmişlerdi. Bu hayranlıklarını gittikleri her yere taşımışlardı. Hatta İngiltere'de bile bazı yeraltı tapınaklarında Mithras'a tapınanlar olmuştu. Belki de İsa peygamber gelmeseydi, insanlar bugün hala Mithras'a tapıyor olacaktı.

Heykellerin karşında, üzerinde Antiochos'un Yunan atalarının stellerinin durduğu, uzun bir sıra kaide görürsünüz. Bu sıranın sağ köşesinden başlayan bir başka sıradaysa Pers ataların tasvir edildiği steller yeralır. Stellerden Darius ve Xerxes'e ait olanlar iyi durumdadır. Her stelin önünde küçük bir sunak vardır. Bu sunaklardan ikisinde yazıt bulunur. Daha erken dönemlere ait bu yazılar büyük ölçüde yıpranmış durumdadır.

Aşağıdaki şema stellerde tasvir edilen Yunan ve Pers ataların listesini gösteriyor. Stellerin epeyce yıpranmış olmaları nedeniyle, şartlar altında oluşturulabilen en sağlıklı listedir. Stellerin önünde durduğunuzda soldan sağa sıralama şöyledir:

KAİDE	Pers Atalar
1	Krallar Kralı Darius 1 İ.Ö. 522-486
2	Xerxes I İ.Ö. 486-464
3	Artaxerxes I İ.Ö. 464-425
4	Darius II Ochos İ.Ö. 425-404
5	Artaxerxes II Mnemon İ.Ö. 404-359
6	Orontes I (Aroandes) İ.Ö. 401
7	Prenses Rhodogune, Orontes'in karısı
8	adı bilinmiyor ?
9	adı bilinmiyor ?

10	Samos I	İ.Ö. 250
11	Arsames	İ.Ö. 230
12	adı bilinmiyor	İ.Ö. 223-187
13	Ptolemaios	İ.Ö. 163-130
14	Samos II	İ.Ö. 130-109
15	Mithradates I Kallinikos	İ.Ö. 109- 86

Antiochos, Prenses Rhodogune'nin Orontes'le evliliği sayesinde, Krallar Kralı Darius 1'in soyuna dahil olduğunun herkes tarafından bilinmesine önem vermiştir. Pers kralı Artaxerxes İ.Ö. 401'de tahtına göz diken kardeşini yenmesinde yardımcı olan subaylarından Orontes'e kızı Rhodogune'i vererek teşekkür etmiştir.

KAİDE Yunan Atalar

1	Büyük İskender	İ.Ö. 356-323
2	Seleukos I Nikator	İ.Ö. 304-279
3	Antiochos I Soter	İ.Ö. 279-262
4	Antiochos II Theos	İ.Ö. 261-246
5	Seleukos II Kallinikos	İ.Ö. 246-225
6	Seleukos III Soter	İ.Ö. 225-223
7	Büyük Antiochos 3	İ.Ö. 223-187
8	Seleukos IV Philopator	İ.Ö. 187-176
9	Antiochos IV Epiphanes	İ.Ö. 176-164
10	Demitrios I Soter	İ.Ö. 162-150
11	Demitrios II Nikator	İ.Ö. 145-125
12	Prenses Kleopatra Thea, Demitrios 2'nin karısı	
13	Antiochos VIII Grypos	İ.Ö. 125- 96
14	Prenses Tryphaina, Antiochos 8'in karısı	
15	Prenses Laodike Thea Philadelphos, Mithridates 1'in karısı	
16	Prenses İsis Philostorgos, Antiochos 1 Theos'un karısı	
17	Antiochos I Theos	İ.Ö. 86- 38

Aynı atalar aynı sıralamayla Doğu Terası'nda da tasvir edilmişlerdir. Kabartmalarda kullanılan kumtaşı dağın eteklerindeki iki taş ocağından taşınmıştır.

Kabartmalar devasa kompleksin tamamıyla zıtlık oluşturmaktalar. Ne yazık ki yumuşak kumtaşı Antiochos'un yazıtlarda dediği gibi 'yokolmaz' olmanın çok dışındaydı. Bu malzeme belki Samosata şehri için uygun olabilirdi ancak dağın tepesinde hüküm süren sert mevsimlere karşı asla.

Heykellerin yanında beş adet büyük stel durur bunlar Doğu Terası'ndaki aşağı kaidelerle aynıdır. Kabartmaların dördünde Kral Mithridates 1 Kallinikos tanrıları buyur eder. Soldan sağa: Kommagene Tanrıçası, Apollon, Zeus ve Herakles. Tanrıların isimlerin kabartmaların arkasına yazılmıştır. Arkeologlar bu isimlerin eski bir metnin üzerine kazındığını ortaya çıkarmışlardır.

Selamladığı tanrıları onore etmek için, kral o tanrıya adanmış bitkinin stilize edilmiş yapraklarını tiarasına takmış olarak tasvir edilmiştir. Kommagene Tanrıçası için nar, Apollon için defne, Zeus için çınar ve Herakles için asma yaprakları takmıştır. Herakles kabartmasının yanındaki beşinci stel Aslanlı Horoskop olarak bilinir.

Aynı Antiochos'un beş tanriheykellerinde olduğu gibi, Mithridates'inde beş stelli dizisinin her iki ucuna bir kartal ve bir aslan heykeli yerleştirilmiştir.

6. Üç Kral Mezarı

Nemrud tümülüsünün altında gizli bir mezar odası bulunduğu bilinmektedir. Mezar odasını bulmak için Romalılardan günümüze defalarca tümülüste tüneller açılmıştır ancak bugüne kadar hiç bir girişim Kommagene krallarını son uykularından kaldırmayı başaramamıştır. Bunun nedeni mezar odasının tümülüsün içinde değil tümülüsün altında kalan masif kayanın içine oyulmuş olmasıdır.

(*) Bir teoriye göre, bir kaç basamakla başlayan ve dağın içine doğru bir eğimle devam eden kayaya oyulmuş bir tünel mezar odasına açılmaktadır.

Mezar hücrelerinde yanyana üç mermer lahit vardır. Bir yanında babası Mithridates, diğer yanında başka bir kral olmak üzere ortadaki mezarda kral Antiochos yatmaktadır. Naaşların iyi durumda olduğu sanılmaktadır. Mezar odası 5 x 9 metre, 2.4 metre yüksekliğindedir.

Yazıtlara göre mezar odasına girenleri büyük tehlikeler beklemektedir: "Bir şeytanın sureti burayı bekler, buraya giren ne onu yenebilir ne de ondan kaçabilir."

7. Yüce Tanrıların Görünmesi

Kommagene’de her yıl iki önemli kutlama yapıldı. 16 Audnasios (Aralık / Ocak) kral Antiochos’un doğumgünü, 10 Loşs, yani 14 Temmuz, Antiochos’un taç giydiği gün ve aynı zamanda “Yüce Tanrıların Görünmesi” günü olarak kutlanırdı.

Kutlamalar boyunca, iki gün süreyle, Kommagene’de günlük hayat durur halk Nemrud Dağı’ndaki ya da kral Mithridates 1’in bölgede yaptırdığı diğer tapınaklardaki şölenlere katılırdı. Şenlikler kral Antiochos’un Doğu ve Batı Terasları’nda yaptırttığı Nomos’ta (Büyük Kült Yazıtı) ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.

(*) Vakit gece yarısına geliyor. Kommageneliler ellerinde meşaleleriyle dağa tırmanmaktalar. Işıktan bir kurdela dağa dolanmakta. Yüzlercesi Kuzey Terası’nda toplanmışlar. Ve sıra halinde Doğu Terası’na yürüyorlar. Alanın iki yanında yerlerini alıyorlar.

Meydanı dolunayın yumuşak ışığı aydınlatmış. Ay usul usul tümülüs ardında kaybolurken tanrılar yüksek tahtlarından insanlara bakmakta. Üçayak sehpalara oturtulmuş büyük metal çanaklarda ateşler yakılmış. Tanrıların ve insanların bedenlerinde gölgeler titreşiyor. Tam sessizlik. Kral ateş sunağında ayakta tanrıları bekliyor. Rüzgar saati işlemekte. Heyacan artıyor. Aniden açık ve güçlü bir trompet sesi. Dağ titriyor. Sanki tanrılar tahtlarından kalkmışlar da kütleli bedenleri yıldızları gölgeliyor...Bir kaç saat sonra güneş her yeri altınla kalaylıyor. Tören bitiyor. Kommageneliler evlerine dönüyorlar. Mutlular. Tanrıların korumasına layık olduklarına bir kez daha tanık oldular.

8. Beyaz İnsanlar Efsanesi

Yüce Tanrıların Görünmesine benzeyen diğer bir gelenek de Kommagene halkının ‘Beyaz İnsanlar’ adını verdikleri varlıklara tapmalarıydı.

1987 Temmuz’unun sıcak bir gecesinde Eski Kahta kasabasında Fırat adında yaşlı bir kadın bana şunları anlattı:

“Eski devirlerde, Peygamber’den (İ.Ö. 600’den) önce, Malatya’ya doğru gitmekte olan bir grup asker varmış. Toros Dağları’nı geçerlerken gece bastırmış. Aç ve yorgun düşen askerler ileride gördükleri zayıf ışığa yaklaşmışlar. Işık yaşlı bir adamın kızı ve bir erkek çocukla yaşadığı eve aittmiş. Yaşlı adam askerleri konuk etmiş.

Yemeklerini bitiren askerler şaşkınlık içinde yedikleri yemekler kadar yemeğin arta kaldığını görmüşler. Neler olduğunu anlayamadan Malatya’ya doğru yola koyulmuşlar. Yol boyunca garip başka bir şey yaşamamışlar.

Aynı askerler Malatya’dan geri dönerlerken yaşlı adamın evini ziyaret etmeye karar vermişler. Evi bulmuşlar ve yine dostlukla karşılanmışlar. Komutan evin kızın beğenmiş ve yemek bittiğinde yaşlı adamdan kızını istemiş. Adam kızını vermek istemiyormuş ancak askerlerin kızı zorla alacağını düşündüğü için razı olmuş. Askerler kızı da yanlarına alarak ayrılmışlar.

Eski Kahta’ya geldiklerinde—şimdi kutsal evin olduğu yerde—kız biraz durmalarını istemiş. Kuru dere yatağına inen kız eliyle çorak toprağı okşamış ve hemen oracıkta bir pınar fışkırmış.

Pınar bugün hala oradadır. Kız sudan içmiş ve yıkanmış. Sonra toprağı açılmasını söylemiş ve açılan yarıktan girerek kaybolmuş. O zaman bu zaman orası kutsal bir yer olarak kabul edilmiş ve halk kızı mezar olan bu alana bir ev inşaa etmiş.

Kız, zaman zaman, bir kaç arkadaşı yanında olduğu halde, bu evde ve üç ayrı yerde daha, insanlara gözükmüş. Baharda Eski Kahta’daki pınarbaşında, yazın Malatya yakınlarındaki bir dağda, sonbaharda Gerger’de ve kışın Toros Dağları’nda bir

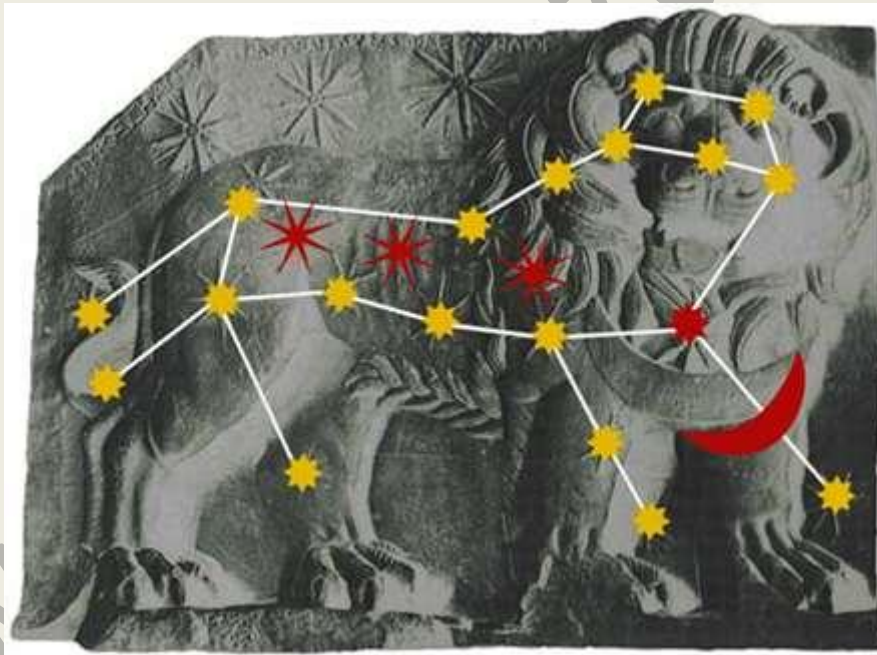

yerlerde. Eski Kahta'daki yıllık 'görünme' işte bu evde olurmuş (Fırat Hanım'ın anlatımından bu kutsal evin Eski Kahta'nın hemen dışındaki eski mezarlık yakınlarındaki yıkık küçük taş ev olduğu anlaşılıyor. 1987'deki ziyaretimde evin damının çökmüş olduğunu gördüm. Mezarı çeviren dört duvar Peygamber'in yeşil bayrağıyla örtülmüştü.)."

Yaşlı kadın çocukluğunun bahar aylarında her çarşamba ve cuma gün bitiminde yöre halkının bu kutsal evin önünde toplandıkları hatırladığını söyledi. Kutsal evde mumlar yakılır dualar okunurmuş. Güneş battıktan sonra herkes evine dönermiş. Akşam arkadaşlarıyla birlikte eve gelip dua edecek kızın rahatsız edilmemesine özen gösterilmiş. Çok az kişinin gece evin civarında kalmasına izin verilirmiş. Fırat Hanım anne ve babasının kızı ve arkadaşlarını gördüklerini anlattı bana ve onların normal insanlardan daha küçük yapıda ve beyaz saçlı olduklarını söyledi.

Aslanlı Horoskop

Bati Terasi'ndaki Aslanlı Horoskop bilinen en eski horoskoptur ve önümüzdeki 25,000 yıl içinde bir daha görülmeyecek bir konstelasyonu tasvir eder. Bu canlandırma sizi İ.Ö. 109 yılının 14 temmuzuna Nemrud'un Batı Terasi'ne götürecektir ve o geceye ait özel konstelasyonunu izleyeceksiniz. Aslanlı Horoskop 1.75 x 2.40 metre boyunda ve 0.47 kalınlığında bir taş kabartmadır. Sağa doğru yürümekte olan bir aslanı betimler. Aslanın gövdesinde 19 yıldız vardır. Her yıldız sivri uçlu sekiz ışıktan oluşur. Konumlarındaki küçük değişiklikler dışında, bu yıldızlar Eratostenes'in Ephemeris'inde tasvir ettiği Aslan Konstelasyonu'nu temsil eder. Aslanın boynunda, yeni ayın sembolü hilal vardır. Hilalin hemen üstünde Regulus (Kral) yıldızı parlar. İnsanlık tarihi boyunca Regulus yıldızı krallarla özdeşleştirilmiştir. Kopernik "Rex"e ithafen bu yıldız Regulus adını vermiştir ki bu Ptolemeus'un "Basileos"u ile aynıdır. Aynı yıldız antik Akad'da Amil-gal-ur (Gökkubbenin Kralı); Babil'de Sharu (Kral) ve antik Pers'te dört kraliyet yıldızının lideri kabul edilmiş ve Miyan (Merkez) adını almıştır. Aslanın üstünde de her biri 16 ışıktan oluşan üç adet yıldız görülür. Bunlar yıldız değil gezegendir. Soldan sağa: Mars, Merkür ve Jüpiter. Her birinin üst kısmına Yunanca isimleri kazınmıştır:

Aslanlı Horoskop adı geçen göksel cisimlerin bir anlık konumlarını tasvir etmektedir. Peki ama hangi andır bu? Jüpiter'in yörüngesini tamamlaması için 12, Mars'ın iki ve Merkür'ün bir yıla ihtiyacı olduğunu, Ay'ın ise yörüngesini bir ayda tamamladığını bildiğimize göre horoskoptaki yavaş gezegenlerin yani Jüpiter ve Mars'ın yılı, Merkür'ün ayı ve Ay'ın da günü gösterdiği ortaya çıkıyor.

Seçimde ilk olarak Jüpiter'in Aslan Konstelasyonu'nda yer aldığı yıllar belirlenmiş ve bunlar arasından Mars'ın da yörüngesinin aynı tarafına doğru ilerlediği yıllar seçilmiş. Aynı hesaplar Merkür için de yapılmış... Kullanılan ikinci kriter gezegenlerin Aslanlı Horoskop'a göre Mars - Merkür - Jüpiter şeklinde dizilmiş olmalarıdır. Sonuç olarak İ.Ö. 109 yılının 14 temmuzundaki konstelasyon seçilmiştir. Normal şartlar altında Merkür'ü dünyadan çıplak gözle görmek mümkün değildir. Ancak bu özel günde Merkür güneşten en uzak konumuna ulaştığı için yeryüzünden kolaylıkla seçilebiliyordu. Güneşin doğuşuyla ayın batışı arasındaki zaman farkı yaklaşık 17 dakikaydı. Eğer Ay - Kral Yıldızı buluşması dağın tepesinden görülebiliyorsa bu ancak çok kısa bir süre için, Ay'ın gerçek yerel saatle 19:37'de batmasından hemen önce olmalıdır yani yıldız ve gezegenlerin Aslanlı Horoskop'da betimlenmiş konumlarını almalarından sadece bir kaç dakika önce. Bu özel ve istisnai fenomen sadece konstelasyonun oluştuğu tarihi değil aynı zamanda kesin saati de (19:37) hesaplamamıza imkan veriyor ki bu müthiş

şaşırtıcıdır. "Böylesine bir kabartma göksel cisimlerinin konumlarını ancak çok kabaca tasvir edebilir,"diyen bilimadamı Puchstein bu son derece ayrıntılı hesapların Aslanlı Horoskop'da yer aldığını öğrenebilseydi herhalde çok şaşırırdı.

Atatürk Barajı

Atatürk Barajı, Adıyaman ve Şanlıurfa illeri arasında, Fırat Nehri üzerinde kurulu olup, enerji ve sulama amaçlıdır. 1983 yılında inşaatı başlamış olan baraj 1992 yılında işletmeye açıldı. 8 türbine sahip barajın yüksekliği 169 metredir. 2400 MW gücüyle yıllık 8900 GWh elektrik enerjisi üretim kapasitesine sahiptir.

Kaya dolgu tipinde bir barajdır. Gövde hacmi 84 500 000 (84,5 milyon) m³ tür. Dış yüzeyi kaya içi kil ve topraktır. Baraj gölünün baskısı ile ilk inşaatındaki yüksekliği 10 metre kısalmıştır.

GAP Projesi içinde, Karakaya Barajının 180 km mansabında, Şanlıurfa ilinin Bozova ilçesine 24 km uzaklıkta Fırat Nehri üzerinde kurulan baraj.

İnşaatına; 4 Kasım 1983 tarihinde başlandı. 1994 senesinde bitirilmesi planlanan baraj; sulama ve enerji elde etmek maksadıyla yapılmıştır. 2400 megavat, yılda 8.9 milyar kilowatt elektrik enerjisi üretecek kapasitededir. 84.4 milyon m³ kaya ve toprak dolgu ile dolgu hacmi bakımından bugüne kadar dünyada inşa edilen barajlar arasında beşinci sıradadır. Meydana gelen gölalanı 817 kilometrekaredir. Yıllık ortalama su akışı 26.654 milyar metreküptür. Toplam su depolama hacmi 48.7 milyar metreküptür.

Her bir grupta; gücü 300.000 kilovat olan (yani herbiri 300 bin attan daha güçlü) 8 adet türbün jeneratör bulunmaktadır. 25 Temmuz 1992'de bu 8 üniteden ikisi hizmete açılmıştır. Halen inşaatı devam eden Şanlıurfa Tünelinin de tamamlanması ile Şanlıurfa, Harran, Mardin, Ceylanpınar, Siverek-Hilvan ovaları ile beraber 1.43 milyon dönüm arazi sulanır hale gelecektir. Temelden yüksekliği 169 metredir. Nehir seviyesinden yükseklik bakımından minimum su kotu 513, ideal su kotu 526, maksimum su kotu ise 524 metreye ulaşır. Barajda elektrik üretimi için derinliğin en az 133 metre olması gerekir. Baraj duvarının boyu 1644, eni ise 15 metredir.

Atatürk Barajı, dolgu hacmi bakımından dünyanın en büyük 6. barajı durumundadır. Hidroelektrik Santrali da, dünyada halen yapımı sürenler arasında 3., inşa edilmiş olanlar arasında da 5. en büyük santraldır. Aynı zamanda Avrupa'nın ve Türkiye'nin en büyük barajıdır.

Diyarbakir Kalesi

Diyarbakır Surları ve çermik kalesi, Diyarbakır Surları hakkında bilgi, Diyarbakır Surları resimleri,Diyarbakır Surlarının tarihi,Diyarbakır Surları mimari yapısı

Diyarbakır Surları

Diyarbakır'ın simgesi niteliğinde olan Diyarbakır surlarının ilk defa MÖ.3.000-4.000 yıllarında Huriler tarafından bugünkü İçkale'nin olduğu yerde yapılmıştır. Bu surlardan günümüze yok denilecek kadar az kalıntı gelebilmiştir. Bugünkü surlar MS.346 yılında İmparator II.Constantinius tarafından yaptırılmıştır.

Diyarbakır surları, dünyadaki en uzun surlardan Çin Seddi'nden, Antakya surlarından ve İstanbul surlarından sonra gelmektedir. Ancak bu surların hiç birisi Diyarbakır surları kadar üzerindeki yazıtları, burçları ile bezemeleri yönünden görkemli değildir.

Günümüzde bir açık hava müzesi konumunda olan Diyarbakır sur ve kaleleri Roma döneminden sonra bölgeye egemen olan Bizans, Abbasi, Mervan, Selçuklu, Artuklu, İnallı, Nisanlı, Eyyubi, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde de önemini korumuş ve yeni eklemeler yapılarak onarılmıştır. Ancak yapılan bütün bu onarım ve korumaya karşılık ana mimari özelliğini kaybetmemiştir. Bununla beraber her dönem kendi özelliğini de buraya yansıtmıştır. Nitekim burçlar üzerinde değişik dillerde yazılmış kitabeler, güneş, yıldız, çift başlı kartal, aslan, kaplan, boğa, at ve akrep gibi kabartma motifler de bunu açıkça göstermektedir.

Diyarbakır sur ve kaleleri, Diyarbakır'ın yakınındaki Karacadağ'dan getirilen bazalt bir tabaka üzerine yine bazalt taşlardan yapılmıştır. Bu surların uzunluğu yaklaşık 5.700 m. olup, yükseklikleri 8-12 m. arasında değişmekte, genişliği de 3-4 m.dir.

Surlar üzerinde yuvarlak, dörtgen, beşgen, altıgen şekillerinde 82 burç yapılmıştır. Bu surlar **Dağ Kapısı (Harput Kapısı), Urfa Kapısı (Rum veya Halep Kapısı), Mardin Kapısı (Tell Kapısı) ve Yeni Kapı (Satt veya Dicle Kapısı)** isimli dört ünlü kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar daha çok Mezopotamya'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Diyarbakır'a giriş ve çıkışların kontrol altında tutulmasında önemli rol oynamıştır. XIX.yüzyılın başlarına kadar sur kapıları güneşin doğuşu ile açılır, güneşin batışı ile kapanırmış. Kapılar kapanınca kimse ne içeri girebiliyor nede dışarı çıkabiliyormuş. 1853 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden gezgin H.Petermann'ın anılarında; güneş battıktan sonra Diyarbakır'a ulaştığı, kapıların kapalı olması nedeniyle sur dışında sabaha kadar beklemek zorunda kaldığını yazmıştır.

İki silindirik burcun arasında bulunan Dağ Kapısı'nın (Harput Kapısı) üzerinde Roma İmparatoru Valentinianus'un Latince, Bizans İmparatoru II.Teodosius'un Grekçe kitabelerinin yanı sıra Abbasi ve Mervani dönemlerine ait onarım kitabeleri yer almaktadır.Bu kapı iki katlı olup, alt katta Mervani döneminde yapılan bir mescit bulunmaktadır. Günümüzde Devlet Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılmaktadır.

Mardin Kapısı (Tell Kapısı) Halife Murtezid Billah'ın Diyarbakır'ı ele geçirmesinden sonra burasının asilerin barınağı olarak kullanılmasını önlemek amacı ile surların güney tarafını yıktırmıştır. Bu bölümde bulunan kapı üzerindeki kitabeye göre; 909-910 tarihlerinde Halife Muktedir Billah ve veziri Ali bin Muhammed'in yardımlarıyla, Cerceralı İshak oğlu Yahya'nın idaresinde Cemil oğlu Diyarbakırlı mühendis Ahmet tarafından onarılmıştır.

Surların doğusundaki Yeni Kapı (Dicle Kapısı) 1240-1241 tarihlerinde Bizans döneminde yapılmış, basık kemerli tek girişli bir kapıdır.

Surların batısında bulunan **Urfa Kapısı** (Rum Kapısı) üç girişli olup, V.yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Kapı üzerindeki bir kitabeden Artuklu döneminde Sultan Mehmet tarafından onarıldığı ve üzerinde insan ve hayvan figürlerinin bulunduğu demir kapı kanatlarının buraya eklendiği öğrenilmiştir. Bu kapı diğerlerinden daha farklı ve büyük olup, ortadaki kapı Osmanlı döneminde Saltanat veya Hümayun Kapısı olarak tanınmıştır. Osmanlı padişahları bu kapıdan sefere çıkar ve dönüşlerine kadar da kapının taşla örüldüğü söylenmektedir.

Yedi Kardeş, Evli Beden, Nur, Keçi, Kral Kızı ve Akrep burçları en ünlü kale burçlarıdır. Bu burçların üzerinde çeşitli kabartmalar, hayvan figürleri ve kitabeler başta olmak üzere çeşitli bezemeler bulunmaktadır. Roma ve Bizans dönemine ait yazıt ve figürler daha çok Dağ Kapı'da, Abbasi dönemine ait yazıtlar Dağ Kapı ile Mardin Kapı'da bulunmaktadır. Abbasi dönemine ait kitabelerden birisinde Anadolu'nun bilinen ilk mühendislerinden söz edilmektedir: "Allah adıyla başlarım. Müslümanların emiri imam Cafer el-Muktedir Billah'ın emriyle Cercera'lı İshak oğlu Yahya'nın yönetiminde ve mühendis Cemil oğlu Amid'li Amhed'in gözetiminde yapıldı."

Diyarbakır Mervaniler döneminde büyük bir onarım faaliyetine sahne olmuştur. Surların pek çok yerinde de Mervanilerin kitabelerine rastlanmaktadır. Bugün sanat galerisi olarak kullanılan Mervanilerin yapmış olduğu mescit'te şunlar yazılıdır: "Allah'ın mescitlerini, ancak Allaha ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve Allah'tan başkasından kokmayanlar doldurur."

Büyük Selçuklular Dönemi'nden günümüze gelebilen kitabeler daha çok Nur Burcu'nda görülmektedir. Artuklu kitabeleri daha çok Yedi Kardeş, Evli Beden, Urfa Kapı ve İçkale'de görülmektedir. Bu kitabelerin birinde de şöyle denilmektedir: "Yapılmasını efendimiz, bilgin, adil ve mücahid kral, muzaffer ve güçlü insan, dinin ve dünyanın yardımcısı, İslam'ın ve Müslümanların sultanı Sultan Melik Salih emretmiştir."

Diyarbakır Surları Eyyübiler döneminde büyük bir onarım görmüştür. Bugün "Hindibaba Kapısı" ile "Dağ Kapı" arasında kalan burç ve bedenlerde Eyyübi'lere ait kitabelere rastlanmaktadır. Bunlardan birisinde; "Eyyüpoğlu Ebubekir'in yükseklikler sahibi Sultan Melik Kamiloğlu, Müslümanların ve İslamın Padişahı, din ve dünyanın yıldızı Ebu'l-fet Eyüp Melik Salih Sultan Efendimiz aziz olsun." Yazılıdır.

Diyarbakır surlarını daha da gösterişli ve görkemli yapan figürlerin büyük bir kısmı Selçuklu ve Artuklu dönemlerine aittir. Bu figürlerin çoğunda Şamanizm'in etkisi görülmekte olup, Orta Asya sanatı ile İslam sanatı burada bir karışım halindedir.

Sur duvarları arasında bulunan 82 burçtan çoğu yuvarlaktır. Bazıları da 6 veya 4 köşelidir. Şehrin Dicle vadisine bakan ve savunması daha kolay olan cephelerindeki burçlar daha çok 4 köşeli ve seyrek. Dağ Kapı ile Urfa Kapısı arasında kalan ve saldırıya açık olan bölgedeki burçlar daha sık ve yuvarlaktır. Ayrıca bunlar takviye duvarları ile daha da sağlamlaştırılmış olup, Artuklu döneminde buraya eklenen burçlar büyüklük ve taş bezeme yönü ile de diğerlerinden ayrılmaktadır.

Burçlar genellikle iki katlı, bazıları da üç veya dört katlıdır. Bunların alt katları depo ve ambar olarak, üst katları da savunma amaçlı kullanılmıştır.

Evlibeden Burcu ile Yedi Kardeş Burcu surların güneyinde yer almakta olup, 1208 yılında Artuklu hükümdarı Melik Salih adına Mimar Caferoğlu İbrahim tarafından yapılmıştır. Silindirik yapısı, onu çevreleyen kitabesi, çift başlı kartal, kanatlı aslan kabartmalarıyla oldukça görkemli olan Ulu Beden Burcu ile Yedi Kardeş Burcu plan ve bezeme yönünden birbirine benzemektedirler. Bu burçlarla ilgili bir de efsane vardır:

Bu efsaneye göre devrin hükümdarı bir yarışma düzenlemiş ve bu burçların bulunduğu yerde planlarını da kendisinin çizdiği, çok sağlam ve çok yüksek iki ayrı burç yapılmasını istemiştir. Diyarbakır'da bu işi başarabilecek iki kişi varmış. Bunlardan biri usta, diğeri de onun kalfası imiş. Ustanın dileği ustalığını bir kez daha göstermek; kalfaninki ise ustasını geçmekmiş. Usta Yedi Kardeş'ler Burcu'nu, kalfa da Evli Beden Burcu'nu yapmıştır. Burçların yapımı tamamlanınca hükümdar kalfanın burcunu daha çok beğenmiş, buna çok üzülen usta da kendini burçlardan aşağıya atmıştır.

Diğer bir efsaneye göre ise, düşmanlar Diyarbakır'ı kuşatmış, günler süren çatışmalardan sonra yedi kardeşin savunduğu burç dışında tüm kent düşmüştür. Kenti kuşatan kral anlaşılmak için kardeşlere bir elçi yollamıştır. Yedi kardeş elçiye teslim olma koşullarını şöyle iletilmişlerdir; Burcu teslim almaya kral ve komutanlar gelecek ve teslim olduklarında yedi kardeşin canları bağışlanacaktır. Kral kardeşlerin koşullarını kabul etmiş ve komutanlarıyla birlikte burca girmiştir. Ancak onlar içeri girer girmez yedi kardeş barut deposunu havaya uçurmuşlardır. Patlamayla birlikte kral, komutanları ve yedi kardeş ölmüş, şehir de kurtulmuştur.

Mardin Kapısı'nın doğusunda, yontulmuş kaya kütesinin üzerinde yer alan Keçi Burcu surların en eski ve en büyük burcudur. Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen bu burcun üzerinde, 1223 yılında Mervanoğlu tarafından onarıldığını belirten bir kitabe bulunmaktadır. On bir kemerli bu burcun bir dönem mabet olarak kullanıldığı sanılmaktadır.

Yedi Kardeş Burcu'na bitişik olan Nur Burcu Selçuklu döneminin en güzel eserlerinden biridir. Bu burç, 1268 yılında Selçuklu Hükümdarı Melik Şah tarafından yaptırılmıştır. Duvarlarında kabartma halinde koşan at, aslan, geyik ve kadın figürleri işlenmiştir. Ayrıca burada İslam ikonografisinde ender görülen "çıplak kadın" kabartmasının işlenmiş oluşu dikkat çekicidir.

Diyarbakır surları birçok kuşatmalarda, istilalarda tarih boyunca önemli rol oynamıştır. 1930'lu yıllarda Diyarbakır'ın hava alabilmesi için bu surların yıkılması yönünde bir görüş ortaya atılmış ve şehir valisi bu surları birkaç yerden yıkmaya çalışmışsa da 1932 yılında buraya gelen Prof.Dr.Albert Gabriel ve şehir aydınlarının çabaları sonucunda bu yıkım engellenmiştir.

XX.yüzyılın ikinci yarısından sonra Diyarbakır nüfusunun sur içerisinden dışarıya taşması ile Diyarbakır'ın tarihi ve mimari dokusu yozlaşırken bundan en çok da surlar ile sur içerisindeki evler ve sokaklar etkilenmiştir. Özellikle surların Mardin Kapısı ile Urfa Kapısı arasında kalan dış bölümleri, Mardin Kapısı ile İçkale arasındaki bölümler tahribata uğramış ve bu bölgeler gecekondularla yapılanmasından dolayı karşı karşıya kalmıştır.

Günümüzde Diyarbakır Valiliği, Büyükşehir Belediyesi ve Çekül Vakfı'nın imzaladığı bir protokol ile "koruma projesi" hazırlanmıştır.

Diyarbakır Kalesi'nin hangi tarihte yapıldığı kesinlik kazanamamıştır. Dicle Nehri'nin 100 m. kadar yüksekindeki Fis Kayası, İçkale'nin ilk yerleşme yeri olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu bölgede Huriler zamanında da bir kale yapıldığı sanılmaktadır. MS.349'da Roma imparatoru II.Constansius bu kalenin etrafını surlarla çevirmiştir.

Diyarbakır Kalesi, Dışkale ve İçkale olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Diyarbakır'da hüküm süren devletler bu kaleyi onarmıştır. Bu bakımdan kalede her dönemin izlerine rastlanmaktadır.

Dışkale'nin kuzeydoğu köşesinde içkale bulunmaktadır. Bu kale de surlarla çevrilmiştir. İçkale içerisinde Virantepe denilen yerde surlarla çevrili bir bölüm daha bulunmaktadır. Virantepe'de yapılan kazılar XIII.yüzyılda Artukoğulları döneminde bir saray yapıldığını ortaya çıkarmıştır. İçkale Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1524-1526 yıllarında genişletilmiş, on altı burç ile iki kapı eklenmiş ve surlarla çevrilmiştir. Bu kalenin fethi Oğrun, Saray ve Küpeli isimli kapıları Diyarbakır şehrine açılmaktadır.

Çermik Kalesi (Çermik)

Diyarbakır, Çermik ilçesinin batısındaki bir tepe üzerinde kale kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalenin ne zaman yapıldığı kesinlik kazanamamıştır. Ancak, Osmanlılar burayı ele geçirdikleri zaman yörede yaşayan halkın büyük çoğunluğu bu kalede idi. Çermik'in fethinden sonra halk burasını terk ederek ovaya inmiştir.

Çermik Kalesi Osmanlı fethi sırasında top ateşleri ile yıkılmış ve yeniden onarılmasına da gerek görülmemiştir. Kale, yüksek ve oldukça kayalık bir yerde olup, kalenin içerisinden Sinek Çayı'na kayaların oyulması sureti ile 150-170 m. uzunluğunda bir yer altı geçiti yapılmıştır.

Günümüzde harap halde olan kalenin kitabesi bulunamamıştır. Yalnızca İçkale'nin kapısı birkaç sarnıç, dört su kuyusu ve bir de eski bir kiliseye ait duvar kalıntısı dikkati çekmektedir. Kale içerisinde Berber Dükkanı diye isimlendirilen, kayalara oyulmak sureti ile 3.00x4.50 m. ölçüsünde bir mekan ortaya çıkarılmıştır. Bu mekanın yüksekliği 1.55 m. olup, kuzey, güney ve batısında oturma yerleri bulunmaktadır. Kalede çok sayıda ok uçlarının bulunması yerleşimin oldukça eski yıllara kadar indiğinin kanıtıdır.

Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956):

Sair. İlkokulu Diyarbakır'da okudu. Daha sonra Saint Joseph ve Galatasaray Liselerinde öğrenim gördü. Öğrenimine Mülkiye Mektebive Paris Siyasal Bilgiler Fakültesinde devam etti. 1940'da II. Dünya Savaşı nedeniyle yurda döndü ve asker oldu. Anadolu Ajansı ve Çalışma Bakanlığı'nda çevirmen olarak çalıştı. Tedavi için gittiği Viyana'da öldü.

Tarancı'nın ilk şiirleri 1930'larda Muhit ve Servet-i Fünun dergilerinde yayınlandı. İlk yıllarda, A. Hamdi Tanpınar ve Necip Fazıl'dan, sonraki yıllarda ise Baudelaire'den etkilendi.

Varlık, Yaradılış, İstanbul gibi dergilerde şiirleri yayımlandı. Tarancı'nın baslica eserleri: Ömründe Sükût, Otuzbes Yas, Düsten Güzel, Sonrası.

Cahit Sıtkı evi Diyarbakır mimarisine özellikle Akkoyunlu, Artuklu ve Osmanlı stili hakimdir. Diyarbakır'da köklü bir mimari gelişimin varlığını duyuran yapıların başında evler ve köşkler gelir. Diyarbakır evlerinin özelliklerini en özgün biçimde muhafaza eden ve güzel örneklerden birisi olan Cahit Sıtkı Tarancı'nın doğduğu evdir. Diyarbakır il merkezinde Camii Kebir Mahallesi, Cahit Sıtkı Tarancı sokak No:3 de bulunan ev, 1733 yılında inşa edilmiştir. Daha sonra da Cahit Sıtkı Tarancı'nın ailesine intikal etmiştir.

Yapıya daracık bir sokaktan, tek kanatlı ahşap bir kapıyla giriş sağlanmaktadır. Ayrıca Haremlik kapısı da iki kanatlı olup şehrin kuzey istikametine bakmaktadır. Bina iklim şartlarına uygun olarak yazlık (Kuzeyde), Kışık (Güneyde), ilkbahar (Doğuda), Sonbaharlık bölüm de (Batıda) bulunmaktadır.

Binada büyüklü küçüklü toplam 14 oda, mutfak, kiler ve tuvalet bulunmaktadır. Binanın en önemli yeri iki katlı olan yazlık kısmıdır. Bu bölümün ikinci katındaki büyük odaya baş oda denir. Cahit Sıtkı Tarancı 2 Ekim 1910 yılında bu odada dünyaya gelmiştir. Cahit Sıtkı Tarancı Diyarbakır'ın soylu ailelerinden olan Pirinççizadelerdendir. 2 Ekim 1910 yılında dünyaya gelen Tarancı'nın Babası Bekir Sıtkı, annesi Arife hanımdır. İlk tahsilini Diyarbakır'Da daha sonra Galatasaray Lisesinde devam etti. Mülkiye Mektebini bitirmeden 1938 de Fransa'ya gider, orada Radyoda Türkçe spikerliği yapar. 2. Dünyü savaşı nedeniyle Türkiye'ye döner. 1951 'de Cavidan Tınaz'la evlenir. Ve 12 Ekim 1956 yılında Viyana'da ölür. Şairin önemli kitapları arasında "Otuzbeş Yaş", "Ömrümde Sükut", "Düsten Güzel" ve "Ziya'ya Mektuplar" sayılabilir.

2.Ekim.1910 yılında bu evde dünyaya gelen Cahit Sıtkı Tarancı'nın çocukluk ve gençlik yıllarının bir bölümünün geçtiği bu tarihi ev 1973 yılında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınarak onarıldıktan sonra, Cumhuriyetin 50. Yılında 29.Ekim.1973 yılında Cahit Sıtkı'nın anısını yaşatmak ve ismini ebedileştirmek amacı ile müze olarak hizmete açılmıştır.

26 yıldan beri müze olarak hizmet veren evde, şairin şahsi eşyaları, el yazısı ile yazılmış mektupları, aile fotoğrafları ve kitaplarından oluşan zengin bir koleksiyonla Cahit Sıtkı Tarancı Evi (Kültür Müzesi) adıyla) Pazartesi günleri hariç her gün mesai saatlerinde halkın ziyaretine açık bulundurulmaktadır.

Müzezi ziyaret edenler hem şairin anısını tazelemekte, hem de Diyarbakır'ın sivil mimarlık örneğinin en özgün yapılarından olan ve 266 yıllık tarihi bir mekanda Diyarbakır yerlileri anı tazelerken, Diyarbakır'lı olmayanlarda bu tarihsel mekanda hazzın doruğuna ulaşmaktadırlar. Sonuç olarak, pek çok uygarlığın izlerini taşıyan kültür kenti Diyarbakır, müzecilik açısından oldukça eski bir kenttir. Anadolu'nun pek çok illerinde müze yokken 65 yıl önce Diyarbakır'da müze kuruluyor, yani şimdiki modern müzenin temeli 65 yıl önce atılıyor. Bugün ise bölge müzesi niteliğinde olan bu kültür müessesesi, Mardin, Şırnak, Batman, Siirt illerinin de kültür varlıklarının tespiti, tescili ve korunması ile taşınır kültür varlıklarının satın alındığı veya Arkeolojik kazıdan çıkan eserlerin sergilendiği çağdaş müzecilik anlayışına uygun hizmet üreten birer kültür müessesesi olarak ilimiz halkına, özellikle gençliğe hitap etmektedir.(zaman gzt)

DİYARBAKIR ULU CAMİ

Diyarbakır Ulu Cami Mahallesi'nde bulunan bu cami Anadolu'nun en eski camilerinden birisidir. Arap orduları 639 tarihinde Diyarbakır'ı ele geçirdiği zaman buradaki büyük bir kiliseyi cami olarak kullanmıştır.

Büyük Selçuklu hükümdarlığı zamanında Vali Amidüddöle 1090 yılında yıkılmaya yüz tutan bu yapıyı Sultan Melik Şah'ın isteği ile yeniden onarmıştır. Bununla ilgili 1091 tarihli küfi yazılı bir kitabeyi camiye yerleştirmiştir. Bu onarımdan sonra 1115 yılında bir deprem ve yangın sonucu yapı büyük zarar görmüştür. Sonraki yıllarda Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, 1241'de Osmanlı Padişahı IV.Mehmed, Akkoyunlu Uzun Hasan bu camiyi onarmış ve bununla ilgili kitabelerini duvarlara yerleştirmiştir.

Ulu Cami, çeşitli zamanlarda değişik dönemlerde onarılmış ve her onarımda yeni yapılar eklenerek bugünkü şeklini almıştır. Caminin duvarlarında bazı ustaların isimlerine de rastlanmakla beraber, bu ustaların caminin hangi bölümlerinde çalıştıkları kesinlik kazanamamıştır. Bunların arasında Melik Şah'ın mimarı Urfalı Selami oğlu Mehmet'in, Nisanoğulları'ndan da Hibetullah el Gürgâni'nin burada çalıştığını gösteren yazıtlara rastlanmıştır.

Ulu Cami'nin büyük dikdörtgen bir avlusu vardır. Bu avlu üç yandan çeşitli yapılarla çevrilmiştir. Avlunun batısındaki iki katlı cepheyi Ebu Mansur İlaldı'nın yaptırdığı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Bu bölüm antik çağın tiyatro cephelerini andırmaktadır. Ancak bu cepheye eklenen kitabeler ve silmeler ile değişik bir cephe görünümü elde edilmiştir. Bu arada ikinci katta birbirlerinden farklı kemerler kullanılmıştır. Bu cephe doğu bölümünde 1163-1164 yıllarında İnaloğlu Mahmut ve veziri Nisanoğlu Ali zamanında tekrarlanmıştır. Bu bölüm de iki katlı olup, üst katı kütüphane olarak kullanılmıştır. Burada, sütunların üzerine ve girişte karşılaşılan aslan ile boğa mücadeleleri kabartma olarak işlenmiştir. Avlunun güneyinde ise, doğu cephesine bitişik olan Mesudiye Medresesi önüne de bugün tek katlı olarak görülen sütunlu, sivri kemerli bir revak sırası yerleştirilmiştir. Böylece camiye bir bütünlük kazandırılmış, Mesudiye medresesine de cami ile bağlantılı bir giriş mekanı oluşturulmuştur.

Caminin avlusunun ortasında sekizgen sütunların taşıdığı şadırvan 1849 yılında yapılmıştır. Bu avlunun bir kenarında üçer sütunlu bir namazgâh ile bir de havuz bulunmaktadır. Caminin avluya bakan cephesinin ortasına bir mihrap yerleştirilmiştir. Bunun sağ ve solunda içeriye girişler, pencereler ve caminin yan cephe ile birleştiği yerlere de yeniden birer kapı açılmıştır. Bu duvarı ortasından kesen uzun bir yazı frizi dikkati çekmektedir. Bu cephede üç sıra pencereler açılmış ve bunun üzeri eğimli bir çatı ile de örtülmüştür. Böylece camiye giriş belirli bir şekilde ortaya çıkarılmıştır.

Caminin ibadet mekanı iki ayak sırası ile mihraba paralel üç nefe ayrılmış, bunun orta bölümünü de daha geniş bir mekân kesmiştir. Bu ayaklar birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Bu kemerlerin üzerine ikinci bir kemer dizisi daha yerleştirilmiştir. İç mekanın solunda ve doğusuna rastlayan bölümde bir mihrap daha bulunmaktadır. Caminin en önemli bölümü olan mihrap ve minber XIX.yüzyılda yapılmıştır. Caminin ilk yapılındaki mihrap ve minberi konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İbadet mekanının üzerini örten tavan kalem işleri ile süslenmiştir. Bu tavan ile duvar arasındaki bağlantıyı sağlayan yere bir yazı frizi yerleştirilmiştir.

Caminin batısındaki bir kapıdan da minareye çıkılmaktadır. Minare kare gövdeli, silindirik külahlıdır. Üzerinde yer yer kitabeler bulunmaktadır.

Diyarbakır Ulu Camisi ibadet mekanını enine kesen üç nef ve orta mekanın diğerlerinden daha farklı yükseklikte oluşundan ötürü Şam Emeviye Camisi'ni andırmaktadır.(Kent haber kurulu) Şam emeviye Cami, erken İslam Cami mimarisine uygun şekilde enine planda genişlemektedir. Çünkü ilk İslam Mescidi olan Medine'deki Peygamber Mescidi'de bu planda inşa edilmişti. Kibleye doğru enine gelişen bir dikdörtgen namaz kılma yeri ve arkasında uzanan geniş bir açık avlu. Bu camiyi görenler, ardından Diyarbakır Ulucami'ye giderlerse Şam'dakinin neredeyse aynısı ile karşılaşacaklardır. Bu iki caminin önemli özelliği Harem-i Şerif oluşlarıdır. Diyarbakır Ulu camii 4 dine ibadetgahlık yapmış Mukaddes Mabet (5.Harem-i Şerif)dir

Diyarbakır ulu camiinin önemli manevi bir özelliği vardır:

Anadolunun ilk camii olup,Diyarbakır'ın fethinden bugüne hiç bir zaman düşman işgaline uğramamıştır.Ulu camii 5 Harem-i şerif'den birisidir.Bunlar .1.Mescid-i Haram 2.Mescid-i Nebi 3.Mescid-i Aksa 4.Şam Emevi camii 5.Ulu camii(Diyarbakır)

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde; Diyarbakır Ulu Camisinin Hz.Musa zamanında yapıldığından bahseder. İfade şu şekildedir."Hz.Musa zamanında yapılmıştır.Bahçe sütunlarının sağ tarafında bir sütun üzerinde ibranice tarihi vardır.Ve Diyarbakır Ulu Camii ile ilgili olarak şöyle devam eder; " Kale her kimin eline geçmiş ise, yine bu mabet, mabet olarak kalmıştır, içinde öyle bir ruhaniyet vardır ki; bir kimse iki rekat namaz kılsa kabul olunduğuna kalbi şahitlik eder. Güya Halep'in Ulu Camii, Şam'ın Emevî Camii, yahut Kudüs'ün Mescid-i Aksa'sı, Mısır'ın Ezher Camii, İstanbul'un Ayasofyasıdır.(Beysanoğlu, Şevket, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, I. Cilt , Sf.271 (Evliya Çelebi Seyahatnamesi , c.6, sf.122. Zuhuri Danışman yayını) Evliya Çelebi Ulu caminin Hz Musa zamanında yapıldığını ibranice bir kitabeye dayandırmaktadır. Evliya Çelebi mabedin Hz.Musa yapıldığı hususunda Rum alimlerinin tümünün hemfikir olduğunu ifade etmektedir.

Lord Kinross isimli seyyah'ın 1954 yılı Londra basılı Toroslardan Asyalı Türkiyede bir Yolculuk isimli eserinde Ulu cami ile ilgili şu yorumda bulunur 'Ayrıca evliyaların Ulu caminin Mosların(Hz.Musa) zamanında yapılmış olduğuna dair önerileri de göz ardı edilmiş olabilir'

Yunus peygamber Diyarbakır Ulu camide 3 ay namaz kılmıştır.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Diyarbakır şehrinin çok temiz olduğundan bahsederek bunun nedeninin de şehrin çer çöpünün doğruca hamamlardaki külhanlara götürülüp yakacak olarak kullanıldığını belirtir. Yine bu hamamların atık sıcak sularından faydalanılması düşünülmüş, sular genelde hamamların yakınlarındaki tarihi camilere yönlendirilerek camilerin tabanının altında yapılan labirent şeklindeki mazgallardan günümüz tabirince alttan ısıtma sistemine dönüştürülmüş ve mükemmel bir şekilde uygulanmıştır.Bu olay 1970'li yıllarda Ulu cami tamirata alındığında tabanlar sökülünce görülmüştür. (William Heude.Voyage de la Cote deMalabor a Constantinople.Paris.1820 M.Şefik Korkusuz:Eski Diyarbakır'da Gündelik Hayat.Kent yay.İst.2007.s.13,54

Ulucami onarımları

1091.Melikşah onarıyor

İnaloğulları:

1117-1118:İnaloğlu Ebu Mansur İlaldı, batı kanadı zemin katını ve üstünü

,1155 :Bu tarihe ait minare İnaloğlu Mahmut

1163:İnaloğlu Mahmut:doğu kanadı zemin katı

1164Nisanoğlu Ali:Caminin doğu kapısında yazıtları var.

Harimin avlu yüzünde

1241.Gıyasettin Keyhüsrev

1330:Artukoğlu Melik Salih

Osmanlı padişahı 4.Mehmet' ait ferman

Ulu camiinin batı kısmını Akkoyunlu Uzun hasan onartıyor.

SÜSLEME

Ulu Cami süslemelerini figürlü, bitkisel ve geometrik süsleme olmak üzere üç gruba bölmek mümkündür. Figür yoğunluğu avluda ve özellikle revaklardaki devşirme malzeme üstünde yoğunluk kazanmaktadır. Bununla birlikte doğu avlu giriş kapısı, Ulu Cami kuzey cephesi gibi alanlarda da kısmen süsleme öğelerine rastlanılmaktadır.

Yapının figürlü tek süslemesi, doğu giriş ön cephesinde kapı kemerinin her iki yanında yer alan aslan-boğa mücadele sahnesidir. Ulu Cami dışında bilinen bir diğer örneği Diyarbakır Kalesi Urfa Kapısı'nda yer alan figürde, vücudu profilden başı önden gösterilen ve kuyruğu kıvrımlı olan aslan, aynı yönde koşar şekilde başı ve gövdesi profilden verilen bir boğanın üstünde, ensesinden ısırarak üzere şeklinde işlenmiştir. Kemerin her iki yanında yer alan eş figürler, kemer içine doğru birbirine bakmaktadır.

Benzer örneğine çok az şekilde rastlanılmakla birlikte, kartal ile birlikte aydınlık, kuvvet ve hakimiyet sembolü olarak kabul edilir. Bu motifte aslan aydınlık olarak, boğanın temsil ettiği karanlık sembolünü yani zıt prensibini yenerken görülmektedir ki, bu açıklamadan yola çıkarak iyiliğin kötülüğe karşı zaferi şeklinde bir açıklama da yapılabilir. Genelde devşirme malzeme kullanılan avludaki revaklarda görülen bitkisel süsleme arasında rozet şeklinde çiçek, akantus yaprakları ve vazolardan çıkan üzüm/asma sarmaşığı, yaprak palmet sayılabilir. Alçak kabartma, altıgen şebekeler Diyarbakır Ulu Cami kompleksinin geometrik süsleme programını oluşturan başlıca motifler olup, Ortaçağ Anadolu'sunun sıkça karşılaşılan ve uygulaması yapılan motiflerdir Vakıflar arşivi

Keldaniler

Diyarbakır da iki kilise gördüm. Biri 1883 yılında terkedilmiş, diğeri ise küçük cemaatine ve bir papazının yokluğuna rağmen hala yaşam şavaşı vermeye devam ediyor.

Surp Giragos Ermeni kilisesini, bize rehberlik eden çocuğun aman orada durmayın, aman burada durmayın, başınıza birşeyler düşebilir uyarıları arasında gezdik. Eskiden pek çok Diyarbakır evinde olduğu gibi toprak olan damı, kilise terkedildikten bir süre sonra çökmüş. Yüzyıl süresince de hırsızlar sanırım ne var ne yok her şeyi götürmüşler, aynı zamanda kilisenin bahçesinde yaşayan ailenin oğlu olan rehberimizin dediğine göre, daha bir kaç hafta önce yüksekçe bir duvarın üzerinde Ermenice yazıların oyulu olduğu bir taş parçası en son ortadan yok olanlardan. Ancak tüm yıkık döküklüğüne karşın, mavi gökyüzünden oluşan çatıya uzanan sütunları, kemerleri ve taş oymacılığının çok güzel örneklerini görebileceğiniz beş apsisi ile hala harika bir yapı.

Özdemir mahallesi, Yenikapı Caddesinde bulunan, Mor Petyun Keldani Kilisesi ise Diyarbakır ın halen aktif olan iki kilisesinden biri. 17. yüzyıla tarihlendirilen kilise, duvarlarında taşıdığı tüm eskiliğin izlerine karşın, naif resimleri, yapma çiçeklerle süslenmiş apsileri, duvara asılmış ayın giysileri ile, adeta insanı sıcak bir ev ortamına davet eder gibi. Diğer kiliselerin düzeninden, simetrik soğukluğundan eser yok burada.

Keldaniler, Süryanilerle beraber MS 37 yılında Hristiyanlığı kabul eden ilk uluslardan biri. Hristiyanların kendi aralarında hesaplaştıkları 431 yılında ki 1. Efes Konsilin de Konstantinapolis Patriği Nestorius, Diofizit inancın ilk temel taşlarını oturtur, buna göre İsa ya kelam 30 yaşındayken inmiştir. O zamana kadar saf ve günahsız bir insan olan İsa Tanrılık vasfını kelimadan sonra edinerek, hem insan hemde Tanrı karakterinin her ikisinde taşır. Meryem ise Tanrı olan İsa nın değil, mesih İsa nın annesidir.

İsa nın Meryem den doğan tam bir insan ve tam bir Tanrı olduğu, ve bu özelliklerin birbirinden ayıramayacağını kabul eden Roma ve Yunan Kiliseleri yani monofizitler, 1. Efes Konsilinin galibi olurlar, Nestorius görevden alınır. 449 yılındaki 2. Efes Konsilinde halen görüşlerinde ısrar edince bu kez afazoz edilir ve Nasturi adı verilen kendi kilisesini kurar.

1304 yılında Nasturilerin bazıları, Katolikliği benimser ve Papanın otoritesini kabul eder, bu kiliseye Keldani adı verilir. Patrikhanesi şu anda Bağdat ta bulunan Keldaniler İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Hindistan da yaşıyorlar. Diyarbakır daki küçük kilisenin cemaati ise sadece on aile. Kendi papazları olmadığı için ayda bir, Süryani Kilisesin den gelen bir papaz ile ayın yapıyorlar. Türkiyede yaklaşık 450 aileden oluşan bu küçük cemaat İstanbul da ise Tarlabasın da eski bir Rum kilisesini, Keldani kilisesi olarak kullanıyormuş.

Bir ülkenin farklı dilleri, dinleri, inançları kapsayabilmesini çok büyük bir kültürel zenginlik olarak sayanlardanım. Ezici çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde, küçük cemaatlara yapılan saldırıları, cinayetleri, hiç bir şekil ve şartta

anlayamayanlardanım. Demokrasisi şaibeli Suriye de bile, Hristiyanlar Paskalyalarını sokaklarda törenlerle rahatça kutlarken, topraklarında yaşayan farklı gruplara hoşgörüsü ile övündüğümüz Osmanlı İmparatorluğunun mirasçıları olarak, son dönemde bu hoşgörüyü nerede, nasıl yitirdiğimizi ise en çok merak edenlerden biriyim. Umarım 100- 200 yıl sonrada Diyarbakır a giden biri, Mor Petyun Keldani Kilisesini yerinde bulur ve bezlere çizip duvarlara astıkları resimlerdeki sevincin keyfini çıkarabilir.

Keldani Kilisesi

Dört Ayaklı Minare'nin karşısındaki Mar Petyun Keldani Kilisesi, Diyarbakır'ın şu an aktif iki kilisesinden biri. Mar, aziz anlamında. Mor da deniyor. 17. yüzyılda yapıldığı düşünülen kilise, duvarlarında taşıdığı tüm eskiliğin izlerine karşın, naif resimleri, yapma çiçeklerle süslü apsileri, duvara asılmış ayin giysileriyle sade bir ev ortamına sahip. Keldaniler, Hristiyanlığı kabul eden ilk topluluklardan biri. Bazı araştırmacılar, onların Katolikleşmiş Süryaniler olduğunu söylüyor. Keldaniler İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Hindistan'da yaşıyor. Diyarbakır'daki küçük kilisenin cemaati sadece on aile. Kendi papazları olmadığı için ayda bir Süryani Kilisesi'nden gelen bir papaz ile ayin yapıyorlar. Bu cemaat tüm Türkiye'de 450 aileden oluşuyor.

Eski Diyarbakır Evleri

Sur içindeki Diyarbakır, ilk elden yoğun ve sıkışık yapısıyla dikkat çeker. Bu yoğunluk bir yönüyle Doğu Karakterli organik yapılaşmayı, bir yönüyle de Roma döneminden bu yana Sur içinde sıkışmış bir kenti ifade eder. Roma döneminde kalan ve günümüzde de yer yer hala kullanılan kanalizasyon ağı, mimarisi dokunun eskiden de sıkışık olduğunu gösterir. Sokaklar ve evler kaçınılmaz olarak bu sıkışık dokudan payını alır. Evler genel olarak düzensiz bir geometri ile birbirinden ayrılır yada birbirine yaklaşır. Ancak parseller ne kadar düzenli olursa olsun, evleri çevreleyen avlu duvarları, birbirleriyle olabildiğince dik açıyla buluşur.

Diyarbakır'da köklü bir mimari gelişiminin varlığını ortaya koyan eski yapıların başında evler gelmektedir. En az 5 bin yıllık bir geçmişe sahip Diyarbakır'ın evleri de; yüzyılların verdiği tecrübe neticesi gelişerek, kentin tarihi kimliğine ve iklim şartlarına uygun durumuna getirilmiştir. Evlerin itinayla inşa edilmesi kendine özgü karakteristik özellikler taşıyan bir mimari yapının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Diyarbakır evleri genellikle kara bazalt taşından inşa edilmiştir. Evler çoğu zaman bodrum kısmı bazalt taşından, üst kat ise arası tuğla dolgu ahşap karkas olarak inşaa edilmiştir.

Bazalt taş Diyarbakır yapılarının esas malzemesidir. Bölge halkı bazalt'ın renginden ve çok kullanılmış olmasından dolayı Diyarbakır'a "KARA AMİD" ismi koymuşlardı. Diyarbakır'da ayrıca duvarların çoğunda bir sıra siyah, bir sıra beyaz; kemer taşları ve sütun gövdeleri de siyah, beyaz münavebeli olarak kullanılmıştır.

Diyarbakır evlerinin yapımında Anadolu'nun köklü geleneğini Doğu'dan ve Mezopotamya'dan gelen etkilerle beslenmiş ve yörede var olan her kültürün katkısıyla yeni sentezlere ulaşmıştır. Diyarbakır evlerinin biçimlenişinde "Yazları çok sıcak, kışları çok soğuk" geçen yöre ikliminin etkisi de büyüktür. Bu yüzden, eski Diyarbakır evleri; "yazlık", "kışlık", ve "mevsimlik" bölümler halinde yapıldı.

Yazlık bölüm, en özenli ve en süslü odaların yer aldığı kısımdır. Daima kuzeye bakan, kuzey rüzgârlarına açık eyvanların altında, "soğukluk" denilen ve bazen içerisinde küçük bir taş havuz da bulunan odalar yer alır. Yazları, dışarıda gölgede 45-50 dereceyi bulan sıcaklık, yöreye özgü bir odada 20-25 dereceye düşer.

Avlularla çevrelenmiş evlerin sokaklarla buluşma noktası, kuşkusuz kapılardır. Kapılar, hem sokakla buluşma, dışa açılma hem de ev içi hayatı koruma, sakınma işlevini üstlenir. Eyvan ise Diyarbakır evlerinin en göze çarpan mimari unsurudur. Evin bütün zenginliğini kendinde toplar. Genellikle kırık kemerlidirler. Evlerin bol güneş alması için genellikle çok sayıda pencereleri mevcuttur.

Diyarbakır evlerinde avlu, eyvanın devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Şiddetli soğuk geçen günler dışında hayat eyvan ve avluda geçer. Avlular sokağa tamamen kapalı olduğu gibi komşu evlerden de görünmezler. Eski Diyarbakır evlerinde "Haremlik ve Selamlık" olarak iki bölüm mevcuttur. Bu evlerin en önemli odası ise "Mabeyn" odasıdır. İki bölümü birbirine bağlayan bu odadan, evin erkeğe harem kısmına geçer. Mutfaklarda evlerin harem kısmında bulunur. Ve tek kemerli bir eyvan şeklindedir. Avluya açık olan mutfakın zemini taşlarla döşelidir. Diyarbakır eski evlerine en iyi örnek olarak bilinen Cemil Paşa Konağı, İskender Paşa Konağı,

ve halen Diyarbakır'da Kültür Müzesi haline getirilen ve 1820 yılında yapılan Cahit Sıtkı Tarancı'nın evidir. Sosyolog Ziya Gökalp ve yazar Esmâ Ocak'ın evleri de en iyi mimariye sahip Diyarbakır eski evleri arasında yer almaktadırlar.

Diyarbakır Evleri

Diyarbakır Sur içi geleneksel konutlarında alanları, fiziksel açıdan sınıflanmış; açık yarı açık (veya yarı kapalı) ve kapalı nitelikleriyle tanımlamıştık. Kapalı alanlardan; helâ, banyo, kiler, bodrum, yemiş odası, sandık odası, depo gibi alanlar, ıslak ve servis alanlarıdır. Kapalı alanlardan yemeye, yatmaya ve oturmaya ayrılanlar oda tanımına girerler. Çamaşır odası, ayrı bir yemek odası, konuk odası (salon), dikiş odası, okuma odası gibi çok özel olanlar yaşamımıza sonradan girdiği için geleneksellerinde bulunmaz. Bu nedenle biz odadan, bu konutlarda yukarıdaki işlevleri amaçlıyoruz. Yemek işlemi genelde bu konutların oturma odalarında sürdürülür. Dahası aile kalabalık ise ve kışın ısınma sorunu olduğu için, burada yatmasında sakınca olmayanlara (çocuk, genç vb.) yatak odası görevi de yapar. Ancak ebeveyn yatak odası daima sadece kendilerine ayrılmış, korunaklı, kitlenir ve örtülü (mahrem) alanlardır. Bu nedenle oda deyince, akla ilk gelenin oturmaya ve konuk ağırlamaya ayrılanını tanımlamış oluyoruz. Gerekliğinde yatılabilen, çoğu kez yemek yemek görevini de üstlenen odanın asıl görevinin oturma olduğunu, burada konukların da ağırladığını belirtmeliyiz. Yatak odasının tek görevi vardır ve o kişiye özeldir. Kalabalık ailelerde aynı cinsten 2, 3 kardeşe de ayrılmış olabilir.

Odaların doğrudan avluya açılabilirdiği gibi, yarı kapalı eyvandan bağlantılı oldukları da görülüyor. Ayrı bir isim alan serdap daha özeldir. Yılın 4 mevsiminde kullanılmayan, ev halkının günlük kullanımına da ayrılmayan alandır. Yazın sıcağında daha çok konuk ağırlanır burada ve belki tatil günlerinde evin erkeği de buraya yönelmiş olur. Bu nedenle serdabı oda başlığında incelemeyeceğiz.

Avludan veya eyvandan bağlantılı odalar arasında nitelik farkı gerekir. Avludan girilen odalar, doğrudan toprağa oturan, veya bodrum üstüne oturanlar olup kışın ısınması daha zor ve ruhsal olarak daha ayak altı niteliklerde olduklarından klasik oturma – konuk ağırlama odası görevine uygun düşünülmemiş olmalıdır. Avludan doğrudan bağlantıları trafiğini de arttırıp sesiz ve sakin niteliklerini bozar. Ancak yaz sıcağında, kolay ulaşılan, konforu daha az, serin atmosferiyle oda- serdap arası konumda, kapının açılıp kapanmasının sakınca doğurmadığı niteliktedirler. Bu nedenler oturma ve konuk ağırlama odalarının eyvana veya sofaya açılanlarından seçilmesi daha uygun olmaktadır. Ayrıca kışın yağmur, kar ve buzunda, eyvanlar, bu odaları öbürlerinden daha iyi koruyacaktır. Geniş bir ailede evin hanımı, nineleri, halaları, sıcak, sakin ve korunaklı alanı bunlarda bulacak, genç kızı, gelini, hizmetlisi, girip çıkacak ve hizmeti üstlenmiş olacaktı. Oturdıkları yerden yönetmek, sıralamak, iş bölümü yapmak yanında bu arada konuklarına daha çok vakit ayırabileceklerdir.

Bu yaşam ve pratik ağırlıklı görevlendirme, onların boyutlarını da etkilemiş oluyor. İncelediğimiz, eyvan arkasında bulunan ve çoğu kez o boyutlarda odalara eş değer, avludan doğrudan bağlantısını görmedik. Olanlar daha güncel, ev halkına yönelik ve mevsime göre kullanma oranı değişen niteliktedir.

Mevsimin, bu odaların 3. boyuttaki yerini de etkilemiş görünüyor. Aynı görev ve boyutta olanlardan üst katta ve özellikle cumbayla sokağa açılanların kışın zemin kattakilerin yazın kullanıldığı anlaşıyor. Odaların bulunduğu kanat da önemlidir. Çevresi sarılı, önü eyvanlı odalar daha serin olunca yazın yeğleniyor. Ancak kışın, güneş görmesinin çok daha önemsendiği, bu nedenle kuzey kanatta yer almaları dikkat çekiyor. Bunların tek katta, bodrum üstüne alınan, sofayla bağlantılı olanları ve bazen mutfak üstü koltuklarla da beslendiği görülüyor. Kış aylarında güneşe bol pencereleri olan kuzey kanat odaları ve avlu köşesine alınan mutfaklar daha kullanışlı oluyor ve karşı kanada uzanmadan, hemen üstündeki odaya ulaşım kısılıyordu. İncelediğimiz yapıların bazılarında mutfaktan odaya doğru bir iç merdiven olanını bile (Cahit Sıtkı Tarancı evindeki gibi) gördük.

Parsel, geometri ve yüzölçümünün konutları, giriş ve avluya belirlediğine kuşku yoktur. Buna uydurulan konutta, yaz ve kış etkeni odaları, odalar da bunları kimlerin kullanabileceğini belirliyor. Bir ebeveyn yatak odası için durgun, sessiz, kuytu, güvenli ve örtülü (mahrem) olma özelliği öne çıkıyorken, nine, dede, hala (vb) için kolay ulaşılır, sıcak ve merdivensizi yeğleniyor. Evin en görkemli, aydınlık ferah odası oturma ve konuklara ayrılıyor, geriye kalanlara herkes kendine göre paylaşıyor. Böylece odalar amacına ve aile içindeki sıralamaya göre dağılmış oluyor.

Odanın insan yaşamında nitelik ve niceliğiyle bir gelişime uğraması çok doğaldır. Diyarbakır Sur içi geleneksel konutunda bir odayı anlatabilmek için, konuya Orta Asya Atlı Göçebe Kültüründen girmek yararlı olacaktır. Onların birkaç çadır türü vardı ve en yaygın kullanış türleri "Yurt" idi. Dairesel plânlı ve küresel örtülüydüler. Orta boy bir YURT'un çapı 5- 7 m, yüksekliği 2,50-

4 m arasında oynar. Daire plânlı ve küresel örtüsü bu çadırların rüzgar ve fırtınalara dayanma güçlerini artırır. Çadır doğuya açılır. Karşı sağ köşeye yer döşegi yığılarak sedir gibi kullanılır. Sırt yastıkları arkaya yaslanmayı sağlar. Fazla yatak ve yastıklar sol yana toplanmış ve üstü örtülüdür. Kapının hemen solu mutfaktır. Kab, kacak sandığı ve kazanlar buradadır. Sedirlerin önünde bakır tepsi bulunur. Çadırın ortası, gidiş geliş ayrılmıştır. Orta direk, yoksa sol yana dikilen askılığa elbise ve silahlar asılır. Ortada yakılan ateş kutsaldır. Bunun arkasında yaşlı erkekler ve konuklar (başköşe = tör) oturur. Zengin süslemeli keçe örtüler (koşma) halılar döşenir. Ocakçı adı verilen bu kıymetli halılar, yalnız zengin göçebe topluluklarında özellikle oymak başkanının konuklarını ağırladıkları çadırlarda bulunur. Genellikle çapları 2- 2,80 m yi geçmez. Toplanıp taşımadaki güçlüğü nedeniyle daha büyükleri yapılmaz.

Çadırlarda yere bağdaş kurularak oturulur. Ocak çevresine gece yataklar serilir. Gündüz bunlar toplanıp yüklük gibi üstleri örtülür. Mutfak eşyaları arasında kazan, üçayak (sacayak) ahşap kab, kova, tekne, yemek yemede kullanılan eşyalar, kımız, süt ve bununla ilgili kablar, deriden yapılmış tuluk ve bunun gibi güncel eşyalar yan çadırdaki bulunur.

Toplum yaşamında iş bölümü vardır. Çadırları renk renk süsleyen keçe ve kilimleri genç kızlar ve kadınlar dokur. Küçük yaştan bunları öğrenirler. Heybe ve büyük çuvalar bile özenle renk renk dokunurlar. Süslü çuvalara hububat, yün ve hayvan yemleri konur. Yaygı, sergi ve giyecekler hep yündendir.

Göçerler hayat doludur. Yaşadığı bozkırların yalın ve çeşitsiz görünümünü renk dünyasıyla giderir. Kilimlerdeki geometrik şekiller, sadeleştirilmiş hayvansal şekiller (stilize veya karakterize edilmiş) renkli giyim ve yaygılar, süslemeli başlıklar, heybeler, kımız tulumu, onun iç dünyasını yansıttığı avadanlıklarıdır. Kendisine, doğada olmayan bir soyut sanat dünyası yaratır. Batı dünyası, binlerce yıl sonra, buna ancak "Abstre" adını bulacaktır.

Şimdi bu bilgileri sırasıyla Diyarbakır konutuna uyarlayalım. Oradaki çadır, buradaki çevresiyle ele alınırsa konuta, avluya ve oradan da odaya indirgenir. Yatakların toplanması burada yüksüklere, sedire ve sırt yastıklarına dönüşür. Pencereden dışarıyı görür şekilde sıralanan ve sırtını çoğunlukla sağır duvara veren sedirler, arka yastıklar, yerdeki kilim ve halılar dışında odada eşya yoktur. Sadece mangal vardır. Bu sadelik, az eşya ile çok hizmet ve bunların duvar dibine çekilmesi alanı hem büyüktür hem rahatlatır. Görüş zenginliği artar, ferahlar. Ayrı bir mutfak, yan çadırdaki sayılan eşyaların oraya taşınmasını sağlamaktadır. Çadırdaki orta ateş burada ev boyutunda "baba evi" yurt, ocak kavramına dönüşür. Amaç ateşin kendisi değil, üstlendiği tinsel değerdir. "Tüten ocak"la özdeşleşir. Oturma biçimi aynıdır. Yine bağdaş kurulur. Baş köşeye evin beyi, ninesi, halası sıralanır (Atalar). Çocuklar kapıya doğru yerlerini alırlar. Yemek saati mangal kenara alınıp ortaya yaygı serilir, hamur tahtası veya sini konur, mangal üstüne alınan soğumaması için tencere sofraya getirilir ve tabaklara pay edilir. Genellikle nineler, örtünün ucunu, özenle, saygıyla duayla açıp ekmek, yufka çıkarır ve kişilerin önlerine koyar. Kuruyanlarını alıp suya batırarak, dişlerinden ötürü kendisi yer. Dua ile ve büyükle başlanır yemeğe ve büyük kalkmadan kimse kalkamaz. Dua ile sofraya toplanır. Evin gelini hamur tahtasını, örtüyü dikkatle toplar. Artanlarda ufalanlarda, kuşların, evin kedisinin payları vardır.

Evde iş bölümü, dokuma işleri ve diğer konuları "evde yaşam" başlığında ele alacağız. Sanatsal üretimler de bunların içindedir. Görüldüğü gibi bir "Orta Asya Atlı Göçebe Kültürü"nde çadırlarla oda- ev arasında fark yoktur. Kültür aynıdır. Sadece boyut farklıdır. Çevre farklıdır. Sanki o gelenek görenek buraya taşınmış, sürekli ve kesintisiz bir yaşam devam ettirilmiş ve buranın koşullarına uyarlanmıştı.

Diyarbakır evinde oda tek başına bir yaşam alanı değildir. Avlu, eyvan ve diğer birimlerin bir parçasıdır. Yaşlılarda (nine, dede ve onların bir iki kuşak büyükleriyle orantılı olarak ilgilendiği çevre küçülür ve güçsüzlüklerin ötürü giderek odaya kapanırlar. Bunda etkin olan oda değil, yaşayanın doğasıdır. Ancak, oda bu yan alanlırsız, onlar da odasız olamaz. Vücudun bedenidir. El, kol onun penceresi kapısı, dolabı yüklüğü taşıdığı (vb)dir. Bu nedenle kurgusunda ana birimlerden biridir. Ancak birincisi avludur. Eyvan ve oda ona bağlı olarak yerini alır. Odanın içinde bile geleneksel hiyerarşi dışında işlev açısından ayırım vardır. Taşlık denen seki altı, odanın hizmet, servis yükünü alır. Ayakkabı, üst baş burada çıkarılır. O nedenle bol dolaplıdır. Bazılarında taşımali sulu musluk, ibrik vb. de bulunur. Ev kadar oda da, onu kullanan kesimin uygarlık aynasıdır. Bu nedenle onu oluşturan, biçimleyen kültürün simgesidir. Gelenek, görenek, din ve dünya görüşü burada somutlaşmıştır. Bir sentezdir, sonuçtur.

Oda için işlev, boyut, kanat ve aile içi sıralamasında genel bilgileri verdikten sonra bunlara uyan ev örneklerine bakalım. Diyarbakır'ın bir çeyrek dilimini seçmek (sözelimi Kuzeydoğuyu) bile aslında yeterli olacaktır.

Savaş Mahallesi Göçmen Sokak 17’de güney kanatta eyvana batıdan bitişik oda 5 pencereyle avluya açılırken yaz odası için en uygundur. Bir eşi de doğu kanattadır. Kuzey kanatta bulunan iç içe 2 ufak oda, kış koşullarına daha uygun düşecektir. Bunlara karşılık 6 pencereyle avluya açılan ve sabahın ilk ışınlarını alan batı kanat üst odası, 2 pencereyle de sokağa açıldığı için baş odaya, konukları ağırlamaya çok uygundur. Esmâ Ocak’ın satın alıp onardıktan sonra “Diyarbakır Evi” olarak Müzeye dönüştürmesi, amacına erişmesi açısından çok uygun bir seçim ve kültürel hizmettir. Burası şimdi yaygı ve sergisiyle halka açılmış olup ne denli ferah, iç açıcı, dinlendirici olduğunu kanıtlıyor. Aynı başlıklarda bu konutu birkaç kez ele almıştık. Burada da büyük, baş oda vb. vardır.

Atatürk Köşkü

Gazi veya Seman Köşkü de denmektedir. 15. yy. inşa ettirilmiş olan yapı Akkoyunlu mimarisinin tipik özelliklerini taşımaktadır. Atatürk 5 Mart 1917 yılında. ordu Komutanlığına atanınca, 13 Martta Diyarbakır'a gelmiştir. Silvan da bulunan 16. Kolordu karargah komutanlığı 2. ordu karargahını oluşturmak üzere Diyarbakır'a alındı. Karargah binası içkalede bulunan ve halen Atatürk Müzesi olarak faaliyet gösteren yapıya taşınmıştır. Bir süre Kavvası Sağır sokakta bulunan Hacı Sinan Özbostancı'ya ait evde ikamet eden Atatürk daha sonra Mardin Kapı dışında yer alan Seman Köşkünü ikamet olarak kullandı. Daha sonra 1937 yılında Belediyece satın alınan bu köşk restorasyonu ve onarımı yapılarak Atatürk Köşkü adıyla hizmete sunulmuştur. Atatürk Köşkü Atatürk'ün Ölümünün 100. yılı sebebiyle 1981 yılından yeniden onartılmış, bahçesi ve çevresi düzenlenerek bu günkü şeklini almıştır.

Hasan Keyf

Hasankeyf adının kaynağı

Ortaçağ İslam tarihçileri tarafından "HİSN KEYFA" adıyla bilinen şehrin birkaç adının daha olduğu tarihi kayıtlardan anlaşılıyor. Doğal kayalardan oluşan sarp kalesi ve korunmaya elverişli coğrafi yapısı nedeni ile bu aldığı sanılıyor. İslâm coğrafyacısı Yakut el-Hamevi, buraya Hısn Keybâ da dendiğini ve bunun Ermenice'den geldiğini sandığını söyler. Roma tarihçileri buraya Kipas, Cehpa veya Ciphaz adlarını vermişlerdir. Süryanice’de kaya taş manasına gelen “kifa” kelimesinden dolayı bu adın verildiği de söylenmektedir. İslami kaynaklara göre burası “Hısn Luğûb” adıyla biliniyordu. Osmanlı belgelerinde ise “Hısnkeyf” olarak geçmektedir.

Tarihi dönemler

ARTUKLULAR DÖNEMİ: Artuklular, M. 1101 yılında buraya sahip olup merkez edindiler. Selçuklu sultanı Melikşah'ın komutanı Artuk'un oğlu Sökmen bu tarihte Hasankeyf'e yerleşerek Hasankeyf Artukluları'nın temelini attı. M. 1232 tarihine kadar burada ve Amed (Diyarbakır) deki hakimiyetleri sürdü. Buraya hükmeden Artuklu hükümdarlarından Rükneddin Davut b. Sökmen (1112-1144) ile yerine geçen oğlu Fahreddin Karaaslan (1144-1167) yılları arasında yöreyi yönetti.

Diyarbakır (Amed)’in 1183 Salahaddin Eyyubi tarafından alınıp Hasankeyf Artuklularına vermesiyle Artuklular Diyarbakır’a yerleştiler. Artuklular bu tarihten yıkılışa kadar (1232) Hasankeyf’i temsilcileri aracılığıyla Diyarbakır’dan idare ettiler. Bu gelişme Hasankeyf’in stratejik önemini gerilettiği gibi mimari gelişmesini de aksatmıştır.

EYYUBİLER DÖNEMİ: Eyyubi Kürtleri, 1232 yılında Hasankeyf’i aldıklarında burayı bayındır bir şehir olarak buldular. Ancak ilk etapta gerek siyasi gerek mimari açıdan atak olmadılar. 1260'lı yıllarda Moğollar'ın bölgeyi harap etmesi Hasankeyf’i de etkiledi. İlk etapta Hülagu'nun katına çıkan Eyyubi sultanı Takyeddin Abdullah (1249-1294) Hasankeyf’i harap olmaktan kurtardı. Hükümdarın Eyyubi neslinden geldiğini öğrenen . Hülagu ona iltifat eder ve tüm ülkesini ona bağışlar.

1301 yılında Hülagu'nun yerine geçen oğlu Gazan komutasındaki Moğollar, bölge ile beraber bu sefer Hasankeyf’i de harap etti. Hasankeyf Moğol istilasından çok kötü etkilendi. Eyyubiler, Moğol şokunu üzerlerinden atar atmaz Hasankeyf’i yeniden imar etmeğe başladılar. Bugün Hasankeyf’te mevcut birçok eserde imzası bulunan El Melik El Adil Sultan Süleyman (1378-1432) zamanında bu imar faaliyetleri zirveye ulaştı.

Bu sultandan sonra Hasankeyf’te duraklama dönemi başladı. Hükümdarların iç çatışmaları, bölgedeki güçlü devletlerin etkisi altında olmaları, hem onları hem Hasankeyf’i zor durumda bıraktı. Akkoyunluların (1461-1482) Hasankeyf’e tamamen hakim olması Eyyubiler’in gücünü iyice kırdı. 1482 de burayı tekrar ele geçiren Kürt Eyyubiler bu sefer Safeviler’in baskısı ile karşı karşıya kaldı.

Osmanlılar 1515 yılında bölgeyi İdris-i Bitlisi'nin gayretleri ile ele geçirince, burası da Safavilerden alınarak Osmanlı hakimiyetine geçti. Ancak yerel yönetim yine Eyyubilere bırakıldı. Eyyubilerin bu zorluklarla beraber saltanat kavgası içine girmesi sonlarını hazırladı. 1524'te son Eyyubi hükümdarı Melik Halil'in saltanattan çekilmesiyle Eyyubiler tarihe karıştı.

Kale'deki Ulu Cami, El-Rızk Camii, Sultan Suleyman Camii, Kızlar Camii, İmam Abdullah Zaviyesi, Kale kapıları ve Küçük Saray olmak üzere, Hasankeyf'te günümüze kadar ulaşabilen eserlerin önemli bir bölümü Eyyubiler'e ait.

OSMANLILAR DÖNEMİ: Hasankeyf'in içinde bulunduğu bölge Osmanlıların eline geçince, Diyarbakır eyalet merkezi kabul edilmiştir. Hasankeyf bu idari düzenlemeye göre liva (sancak, kaza) merkezi olmuştur. Osmanlı kayıtlarına göre 16. asırda şehir gelişmiş, 10 000'e yakın bir nüfusu barındırmıştır. Bu sıralarda Hristiyan nüfusu oranı yüzde 60'ı bulmaktadır. Osmanlı döneminde, Hasankeyf'in idari sınırlarının bir hayli geniş olduğu anlaşıyor. Bugünkü Batman'ın tümü ile Siirt ilinin (merkez dahil) önemli bir bölümü ve Mardin'in Midyat, Dargeçit, Ömerli ilçeleri Hasankeyf'e bağlanmıştır.

Ancak buranın idari ve stratejik önemi zamanla azalmıştır. 19. yüzyılın ortalarına geldiğimizde Hasankeyf, Midyat ilçesine bağlı bir nahiye konumuna gerilemiştir. Cumhuriyete kadar bu durum devam etmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ: Hasankeyf, cumhuriyet ile beraber Mardin'in Midyat ilçesine bağlı bir bucaktı. 1926 yılında Gercüş'ün ilçe yapılması ile buraya bağlanmış. 1990 yılına kadar idari statüsü böyle devam etmiş, 1990 yılında Batman'ın il olması ile Hasankeyf de ilçe yapılarak buraya bağlanmıştır.

Hasankeyf, insanlık tarihinin çok önemli yerleşim yerlerinden biri olmasına rağmen son 20-30 yıla kadar pek dikkatleri çekmedi. Paha biçilmez kültürel değerine rağmen hep ihmal edildi. 1970'li yıllardan itibaren ILISU Barajı projesi ile birlikte gündeme geldi. Hasankeyf'in sular altında kalmaması gerektiği, gerek ulusal bazda, gerekse uluslararası düzeyde dile getirildi. Hasankeyf'in kurtarılması yönündeki çabalar 2003 yılında sonuç verdi. O zamanki Başbakan, Hasankeyf'i kurtaracaklarını kamuoyuna duyurdu. Bu tartışmalar nedeniyle Hasankeyf, kimi ülke gündemini işgal etti.

Öte yandan Hasankeyf'teki kültür varlıkları, içinde bulundukları şehir ile birlikte 1981 yılında Kültür ilgili birimlerince koruma altına alınarak SİT alanı ilan edildi. 1986 yılından itibaren de arkeolojik kazılara başlandı. Bu kazılar halen devam etmektedir.

Hem Sit alanı olması, hem de baraj suları altında kalacak düşüncesi, ilçenin gelişimini engelledi. Son yıllarda Türkiye'de yapılan araştırmada bütün tarihi zenginliğine rağmen ülkenin en geri, fakir üç ilçesinden biri oldu.

İlçe, ekonomik olarak gerilediği gibi, nüfus olarak da gerilemiştir. Bölgedeki son 15-20 yıldaki olağanüstü durumlar da eklenince bu gerileme dramatik bir duruma gelmiştir. 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçenin toplam nüfusu 7500'ün altında kalmıştır.

Tarihî eserler

KÖPRÜ: Köprünün üzerinde herhangi bir kitabe olmadığından kesin yapılış tarihi bilinmiyor. Köprünün Artuklular'a ait bir eser olduğunu ileri süren kaynaklar vardır. Ancak bu bilgiler kesin değildir. Hasankeyf'in Müslümanların eline geçmesini anlatan bir kaynakta burada açılıp kapanan bir köprüden bahsedilir. Bu nedenle köprünün antik dönemlere ait olabileceği, veya antik temeller üzerine Artuklular tarafından yapılmış olabileceği olasılığı akla geliyor.

Kemer açıklığı itibarıyla Ortaçağ'da yapılan köprülerinin en büyüğüdür. Ortadaki büyük kemeri taşıyan iki orta ayağın arasındaki açıklık 40 metredir. Ayaklar, akıntı tarafında üçgen, diğer tarafta da dairesel şekilde yapılmış. Ayakların dış cephesi kesme taştandır, bu kesme taşlar tek tek birbirine madenî kramplarla kenetlenmiş. Köprünün kemerlerinin de kesme taşlardan olduğu düşünülüyor. Şu anda yıkılmamış olan doğudaki kemer, hayret verici büyüklükteki kesme taşlardan örülmüştür. Batıdaki yıkılmayan kemer ise; kırılma noktasına kadar kesme taştan, ondan sonrası da yassı geniş tuğladan örülmüş.

Bazı kaynaklara göre, köprünün en büyük kemerinin orta kısmı ahşaptanmış. Düşman şehre saldırdığı zaman bu ahşap bölüm yerinden kaldırılır, düşmanın şehre girişi engellenir. Köprünün ilginç bir özelliği de orta ayakları üzerindeki figürlerdir. Tahrir oldukları için bu figürlerin ne anlam ifade ettikleri tam bilinmiyor.

Eyyubiler döneminde 1349 tarihinde köprü Melik Adil tarafından onarılmıştır. Ayrıca 15. asrın sonlarında Akkoyunlular zamanında da onarım gördüğü tarihi kayıtlardan anlaşıyor. Ne zaman yıkıldığı ise bilinmiyor.

BÜYÜK SARAY: Kalenin kuzeyinde Ulu Camii'nin altında yer almaktadır. Büyük ölçüde yıkılmış ve göçükler altında kalmış. Kuzeye, nehre bakan cephesi yuvarlak payandalarla desteklenmiştir. Sarayın girişi bu cephenin ortasında yer alıyordu. Kuvvetli ihtimalle alt katı dükkan ve depolardan, üst katı ise meskenlerden oluşuyordu.

Yapının en önemli özelliği binadan bağımsız, giriş kapısının karşısında dikdörtgen bir kulenin yükseliyor olmasıdır. Burası kesme taşlardan örülmüş, köprü ayaklarında olduğu gibi taşlar madeni kramplarla kenetlenmiştir. Bu özelliğinden dolayı dibindeki kasıtlı tahribata rağmen kule yıkılmamıştır. Burası ya bir gözetleme kulesi; ya da yıldırımlik görevi yapıyordu.

Eyyubîler'e ait eserler

KALE'DEKİ ULU CAMİ: Eser 1325 yılında Eyyubi Muciruddin Muhammed tarafından yapıldı. Tarihi kayıtlardan buranın bir kilise kalıntısı üzerinde inşa edildiği anlaşıyor. Giriş kapısının üzerindeki kitabeden, birbirine eklenerek yapılan mekanlardan eserin birçok değişikliğe uğradığı anlaşıyor. Halen Hasankeyf Kazievi'nde koruma altında olan minberin yan ahşap parçalarının üzerinde "798 (1396) senesinde yaptı" ibaresi yer almaktadır.

Minaresi ise cami gibi kısmen harap durumdadır. Moloz taşlar ile yapılan minarenin kuzey cephesinde alçı süsleme ve alçıdan yazılmış kitabe mevcut. Bu kitabeden minarenin 927/1520 tarihinde yapıldığı anlaşıyor.

EL-RIZK CAMİİ: Dicle Nehrinin doğusunda köprü ayağına yakın bir mevkide yer almaktadır. Portal girişindeki kitabeden eserin Eyyubi Sultanı Süleyman tarafından 811/409 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin orta kısmında bitkisel süslemelerin içine Allah'ın doksan dokuz ismi yazılmıştır.

Bu gün caminin asli yapımdan, sağlam olarak sadece minare kalmıştır. Minarenin üzerindeki süsler, Arapça Kufi yazılar hayranlık verecek kadar güzeldir. Minarenin en önemli özelliği de çift merdivenli olmasıdır.

Bugün avlunun güneyinde kalan duvar kalıntısı ise; caminin asıl ibadet mekanının giriş kapısını, sağda ve solda iki tane daha kapıyı içine almaktadır. Bu kapıların üstü çok güzel ayet yazıları ile süslenmiş; ancak bu yazılar büyük ölçüde harap olmuştur. Özellikle ortadaki kapının süslemeleri bitkisel motiflerle oyulmuş, taşları dikkate değerdir; ancak süslü taşların çoğu düştüğünden eserin bütünündeki güzellik kaybolmuştur.

SULTAN SÜLEYMAN CAMİİ: Cami minaresi kaidesinin doğu cephesinde yer alan kitabeye göre eserin 809/1407 yılında Eyyubi Kürtleri'nin Sultanı Süleyman tarafından yapılmış. Minare; bitişiğindeki avlu giriş kapısı, kapının güneyindeki çeşme özenle kesme taşlardan yapılmış ve süslenmiştir. Çeşme üzerindeki kitabeye göre burası yine Sultan Süleyman tarafından 818/1416 tarihinde yaptırılmıştır.

Yapının en dikkate değer bölümü minaresidir. Dikdörtgen olan minare kaidesinin her cephesinde birer Arapça kufi yazı yer almaktadır. Kaidenin üzerinde yükselen silindirik gövde şerefeye kadar dört kuşaktan oluşur. Her kuşak farklı şekilde süslenmiştir. Şerefeden yukarıya ise yıkılmıştır. Ne zaman ve nasıl yıkıldığı pek bilinmiyor. Şu anda minare gövdesinde yıkılma tehlikesi arz eden çatlaklar oluşmuştur.

Sultan Süleyman'ın mezarı, ibadet mekanına girerken eyvanın doğusunda yer alan odacıkta bulunmaktadır. Eser büsbütün harap ve sahipsiz olduğu için, bugün mezar olduğu nerede ise belli değildir. Caminin kubbesi ve kubbenin taçlandığı ibadet mekanının etrafı alçılarla dikkat çekici şekilde süslenmiştir.

Sultan Süleyman Camii güneyinde yer alır. Genel özelliklerinden ve alçı süslemelerinden Eyyubilere ait olduğu tahmin ediliyor. Yer yer sökülmesine rağmen; Hasankeyf'te en canlı alçı süslemelere sahip eserdir. Etrafındaki yapılardan bir külliye içinde yer aldığı anlaşıyor. Kitabesi olmadığından kesin olarak hangi tarihte ve kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor.

KIZLAR CAMİİ: Koç Camii'nin hemen doğusunda yer alır. Kitabesi olmadığından yapılış tarihi ve kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor. Bu gün cami olarak kullanılan eserin aslında bir anıt mezar olduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.

Cami girişinin sağındaki köşede bulunan anıt mezarın kubbesi ve mezar kalıntıları halen mevcut diğer üç köşedeki mezar odaları ise tadile uğramıştır.

Yapının kuzey cephesi duvarı kısmen korunmuştur. Gerek cami girişi; gerekse pencere etrafındaki motifler, süslemeler aslı yapının ne kadar güzel olduğu konusunda insana fikir veriyor. Bu kuzey cephenin köşelerinde bulunan türbelerin duvarlarında bitkisel süslerle beslenmiş kufi yazı ile zarif bir şekilde besmele yazılmıştır. Yapının genel özelliklerinden Eyyubilere ait olduğu tahmin ediliyor.

İMAM ABDULLAH ZAVİYESİ: Betonarme köprünün batı yakasındaki tepecikte yer almaktadır. Bazı rivayetlerden; buranın Hz. Peygamberin amcası Cafer-i Tayyar'ın torunlarından İmam Abdullah'a ait olduğu anlaşıyor. Sultanı Takyeddin Abdullah (1249-1294) zamanında bir hizmetçi, rüyasında İmam Abdullah'ın bu civarda şehit düştüğünü görüyor. Sultanın izin vermesi ile yapılan araştırmada merhumun naaşı tespit edilerek defnediliyor. Eserin ayakta kalan tek bölümü kubbeli mezar kısmıdır. Kubbenin etrafındaki külliye bölümleri tamamen harabe olmuş, kubbenin bitişiğindeki kule biçimindeki minare de kısmen harap olmuştur. Kubbenin girişinde yer alan kitabede yapının 878/14 78 tarihinde Akkoyunlular tarafından tamir edildiği ifade ediliyor. Halen Diyarbakır müzesinde koruma altında bulunan göz kamaştıran oyma ahşap kapı, orijinal hali ile günümüze ulaşan birkaç ahşap parçadan biridir.

KALE KAPISI: Doğudan kaleye çıkan merdivenli yolun başlarında yer alır. Üzerindeki kitabeden 820/1416 Eyyubi Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı anlaşıyor. 580 yıldır ayakta kalabilen kapıda, dayandığı kayaların çökmesi nedeni ile tehlikeli çatlaklar oluşmuştur. Yıkılmaması için acilen tedbir alınması gerekir. Kapının ön cephesi kesme taşlardandır. Buna karşılık arka cephesi eklentilerle beraber molozlardan yapılmıştır. Muhtemelen arka cephede muhafızlar için yerler vardı. İkinci kapı olarak bilinen bu kapının hemen altında 8-10 yıl öncesine kadar bir kapı daha vardı. Bu kapının iki kenarında iki aslan kabartması oyulmuş süslü taşlar mevcuttu. Yıkılan bu kapının bazı taşları Hasankeyf Kazievi'nde koruma altındadır.

Doğudan kaleye çıkılan yolun üst taraflarında da üçüncü bir kapı daha yer almaktadır. Kapı üstten harap olmuştur. Gerek ön cephesinde gerekse yan cephesinde dikdörtgen levhalar içinde yazılar yer almaktadır. Alınlığın üstünde bir kitabe olduğu anlaşıyorsa da; tahrip olmuştur. Bazı özelliklerinden dolayı Eyyubilere ait olduğu tahmin ediliyor.

KÜÇÜK SARAY: Kalenin Kuzey-Doğu ucunda bulunmaktadır. Kayalar aşağıdan itibaren saraya uygun bir şekilde yontulduğu için dev bir kule görünümünü arz etmektedir. Tarihi kaynaklardan 1328 yılında Eyyubi Muciruddin Muhammed tarafından yapıldığı anlaşıyor.

Hasankeyf'teki birçok kubbe ve tonoz yapılarda olduğu gibi, bu sarayın tonozu da; bol harcın içine gömülmüş çanak-çömleklerden yapılmıştır.

Kuzeye bakan cephedeki pencerenin üstünde iki aslan kabartması, bu kabartmaların ortasında da kufi levhalar yer almaktadır. Tarihi kayıtlardan sarayın duvarlarının göz alıcı bir şekilde süslendiği, altın harflerle yazılar yazıldığı anlaşıyor. Ancak; bu yazılar tamamen silinmiş veya sökülüştür.

AKKOYUNLU ESERİ ZEYNEL BEY TÜRBESİ: Daha önce ifade edildiği gibi, Akkoyunlular 1462-1482 yıllarında Hasankeyf'e tam hakim olmuşlardır. Bu dönem içinde Hasankeyf'te bıraktıkları tek eser Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey Türbesi'dir. Dicle'nin kuzey yakasında yer alan bu eserin girişi kapısı üzerindeki kitabede, buranın Zeynel Bey'e ait olduğu ifade ediliyor.

Eser dıştan silindirik, içten ise sekizgen bir özellik arz eder. Türbenin silindirik gövdesi üzerinde turkuvaz ve lacivert, sırlı tuğla ile dört kuşak oluşturulmuştur. Birinci kuşakta "ALLAH", ikinci ve üçüncü kuşaklarda baş kısmında "AHMET" devamında ise "MUHAMMED" dipteki son kuşakta ise "ALİ" isimleri hayranlık verici bir şekilde yazılmıştır.

Hem kapı hem de güneydeki pencere aynı renkteki sırlı tuğlalar kullanılarak süslenmiştir. Yapının birçok yerinde, bu sırlı tuğlaların söküldüğü, kasıtlı bir tahribatin yapıldığı göze çarpıyor.

Üst kubbesinde aynı tarzda süslerin izleri hala mevcuttur. Üst kubbedeki çatlakların gittikçe açıldığı ve yıkılma tehlikesi arz ettiği görülmektedir.

HASANKEYF KALESİ: Kalenin iskan yeri olarak kullanılması, milattan önceki binlerce yıla dayandığı söylenebilir. Bu konuda kesin bir tarih tespit edecek hiçbir bilgi ve bulguya sahip değiliz. Kale haline dönüştürülmesi M.S. 363 yılında olmuştur. Bu tarihte Bizanslılar; Sasani'lerle karşı Hasankeyf'e bir kale yapmış ve sınırlarını koruma altına almıştır.

Kale bütünü ile tabii kayalardan oluşmuştur. Biri doğuda biri batıda olmak üzere iki merdivenli yol ile buraya ulaşılmaktadır. Doğudaki yol hayli geniş, moloz taşlarla döşenmiş ve aralıklarla yapılan kapılarla tutulmuştur. Bu kapılardan biraz önce söz etmiştik.

Kalenin kuzeyinde kayalara oyulmuş, tamamen gizli ama şimdi tabii yıkılmalar sonucu kısmen ortaya çıkmış iki merdivenli yol bulunmaktadır. Normal yollarla kaleye su çıkarılamadığı dönemlerde kale sakinleri bu merdivenli yollarla Dicle'den su ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu merdivenlerdeki tabii yıkılmalara bakılırsa antik dönemlere ait olabileceği ihtimali akla geliyor.

Kaleden daha yüksek mevkiilerde yer alan membalardan zaman zaman yerlere toprak künkler yerleştirilerek; zaman zaman da kayalar oyularak su, kaleye ulaştırılmıştır. Kalenin dikkat çeken bir özelliği de; buraya gerek Eyyubiler, gerekse Artuklular döneminde kaynak suyu çıkarılmış olmasıdır.

Uzundere Köyü'ne gidilirken kalenin bir km. ilerisinde yolun sağındaki kayalarda oyulan su yollarının izleri açık bir şekilde görülmektedir. Yıkılmayan yerler incelendiğinde; kayalardaki bu su yollarının tamamen gizli olduğu anlaşılmaktadır. Sular cazibe ile kalenin kuzeyinde yer alan büyük havuza (depoya); oradan da açılan kanallarla kalenin her tarafına ulaştırılmıştır.

Artuklular döneminde hangi hükümdarın kaleye su çıkardığını bilemiyoruz. Buna karşılık Eyyubilerden Küçük Sarayı yapan Muciruddin Muhammed'in 1328 yılında kaleye su çıkardığını kaynaklardan öğreniyoruz. Hatta kalede bu tarihten sonra ağaçların ve ekinlerin ekildiğinden bahsedilmektedir. Kaledeki Ulu Cami güneyinde, 100 metre ilerde hamama benzeyen yapılar mevcuttur. Bu da kaleye bol miktarda suyun çıktığını göstermektedir. Hamamın bu günkü halinden daha sonraları kumaş dokuma atölyelerine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Kalede yapılacak bir araştırmada, buna benzer bir çok kumaş dokuma atölyesi olduğu görülecektir.

Ulu Cami güneyinde geniş bir meydan vardır. Meydanın doğusu Büyük Saray kalıntılarına kadar mezarlığa dönüştürülmüştür. Kaynaklardan bu mezarlıkların yerinde, kale kapısına bakan noktada Eyyubiler döneminde bir büyükçe Eyvan yapıldığı anlaşıyor. Gerçekte bu mevkide büyük taşlarla yapılmış duvar kalıntılarına rastlanmaktadır. Kale, tabii kayalardan oluşmasına rağmen, her tarafında burç izine rastlanmaktadır. Şüphesiz bunların amacı, kaleyi düşman saldırılarından korumak değildir. Herhalde kale sakinlerini düşme tehlikesinden korumak için bu burçlar yapılmıştır.

Tarihlerde buranın silah zoru ile ele geçtiği yazılmıyor. Yalnız; Moğollar döneminde şehir gibi, kale de harap edilmiştir. Kuzeyi Dicle ile çevrili kalenin, diğer taraflarında derin yarıklar vardır. Kuzeyden geniş olan kale, güneye gittikçe daralmaktadır. Kaledeki evlerin çoğu, oyulmuş mağaralardan oluşuyor. Genellikle bir-iki odadan ibarettir. Bir kaç odadan ibaret geniş olanları da vardır. Büyük Saraya doğru giderken sağda bulunan Cami'u-l Harap'ta, sonradan oraya konduğu anlaşılan bir kitabe parçası vardır. Kısmen aşındığı için okunmuyor.

KÜÇÜK KALE: Halk arasında küçük kale olarak bilinen ve kalenin doğusunda yer alan kaya kütlesi bir zamanlar darphane olarak kullanılıyordu. Artuklular ve Eyyubiler döneminde burada paralar basılmıştır. Bu paraların örnekleri özellikle Mardin müzesinde mevcuttur. Moğol harabiyetinden sonra Eyyubiler bir müddet burayı mesken olarak da kullanmışlardır. Buraya kale kapısı karşısındaki bir merdivenle çıkılıyordu. Merdiveni taşıyan kaya kütlesinin kısmen çökmesi ile bugün merdivenle darphaneye çıkmak mümkün değildir. Darphanenin güneyi, sekiz metre genişliğinde, 10-12 metre derinliğinde oyulduğu için darphaneye çıkmak mümkün olmamaktadır.

Orada yaptığımız incelemede mesken olarak kullanılan evlere, su havuzuna, su kanallarına, sarnıçlara ve değişik amaçlarla kullanılan mağaralara rastladık. Ayrıca küçük kaleyi çevreleyen burç kalıntılarına da yer yer rastlanıyor. Özellikle kale zaman zaman da darphane define arayıcılarının tahribatına uğruyor. Bir şeyler olduğu tahmin edilen her yer kazılmıştır. Kalenin, şehirdeki tarihi eserlerle birlikte koruma altına alınıp, tahribata son verilmesi gerekmektedir.

ŞEHİR: Kale dışında da geniş bir alanın iskan yeri olarak kullanıldığı bu günkü kalıntılardan anlaşılmaktadır. Kaleyi doğudan baştan başa çevreleyen büyük yarık (Şa'bülkebir) Hasankeyf' in en yoğun iskan yerlerinden olduğu hem tarihi kayıtlardan; hem de bol sayıdaki mağaralardan anlaşıyor.

Küçük sarayın doğudaki penceresinden bakıldığında güneydoğu istikametine uzanan küçük yankın (Şa'büssağır) iki taraflı meskenlerle doludur. Yukarı doğru gittikçe yarık daralmakta bir noktada mağara evler sona ermektedir. Şehrin güneyinde yer alan kaya kütesinin şehre bakan cephesi de ev olarak kullanılan yüzlerce mağara ile doludur. Bu mağaralar silsilesi Salihyye yolu üzerindeki şelale mevkiinden güneye doğru kıvrılarak uzanmaktadır. Burada da yüzlerce mağara ve terk edilmiş onlarca su değirmeni kalıntıları vardır.

Salihyye Bahçelerinin en doğusundaki kaya kütesi zirvesinde iki kattan oluşan bir kaç odadan ibaret kral kızı sarayı vardır. Burasının zamanında seyir amacı ile kullanıldığı anlatılmaktadır. Salihyye bahçelerinin doğusunda yüzlerce mağara yapıları mevcuttur. Bunların arasında sosyal amaçlı kullanılan (han gibi) mağaralara da rastlanıyor.

Dicle'nin karşı kıyısında, Kure köyünün bitişiğindeki bölgede iki üç katlı oldukları tespit edilen yapılar mevcuttur.

Ayrıca kalenin batı ve güneyini çevreleyen yarıklarda da yoğun olmasa da mesken amaçlı bir çok mağaraya rastlanıyor. Şehrin iskan edilen yerleri şüphesiz bu kayalara oyulmuş evlerden (mağaralar) ibaret değildir. Şimdiki mevcut şehrin tümü orta çağda da iskan yeri olarak kullanılıyordu. Hatta şehir merkezinden bir iki Km doğusuna kadar, oradan nehre ininceye kadar geniş bir alanın mesken olarak kullanıldığı bu günkü izlerden anlaşıyor.

Kaleye su çıkaran Artuklu ve Eyyubiler şehre de kanallar vasıtası ile su getirmişlerdir. Şehre gelen su kanallarından biri "Ziha" vadisinden geliyordu. Muhtemelen şimdi Salihyye bahçelerini sulayan membadan ve bu gün kullanılan kanallarla şehre su taşınıyordu. Diğerisi ise Akyar (Mervani) Köyü yakınlarından başlayarak Üçyol köyü boğazı batı yakasından döşenen künkler vasıtası ile şehre su getirilmiştir.

Şehrin böylesine geniş bir alana sahip olmasına karşılık şehri koruyan surların iç kısımda kaldığı görülüyor. Bu gün Salihyye bahçelerinin batı köşesi hizasından aşağıya doğru uzanan sur kalıntıları görülüyor. Bu surların 150 m. kadar aşağı doğru uzadıktan sonra bahçelerin altından doğuya doğru kıvrılarak bu günkü belediye lojmanları hizasında nehre doğru yeniden kırılarak Dicle'ye kadar indikleri yer yer mevcut olan kalıntılardan anlaşıyor.

Surların bu günkü kalınlığına bakılırsa şehri korumada zayıf kaldıkları söylenebilir. Ayrıca surların içtekiler kadar dışında da iskan alanı olması Hasankeyf'in orta çağda devamlı büyüdüğünü ve geliştiğini göstermektedir. Şüphesiz bu kadar geniş alana kurulu bir şehrin, belki de yüz binlere ulaşan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak sosyal yapılarının da olması gerekiyordu.

Yukarda bahsettiğimiz yapılar dışında birçok cami, mescit, medrese, külliye, hanlar ve çarşılar vardı. 14. ve 15. asırlarda Hasankeyf'teki çarşıların ticari mallarla dolu olduğu o dönemin seyyahların ifadelerinden anlaşıyor. Gayrimüslimlere ait bazı yapıların da (kilise kalıntılarının) mevcudiyeti Hasankeyf'te Müslümanlarla Hristiyanların iç içe yaşadıklarını gösteriyor.

El Rızk Camii'nin 100 m kadar doğusunda evlerin arasında bulunan kilise kalıntısı bunlardan bir tanesidir. Ayrıca Sultan Süleyman Camii'nden küçük yarığa ulaşınca solda gayrimüslimlere ait kaya mezarları da vardır.

Dicle kenarındaki El Rızk Camii yanından Sultan Süleyman Camii civarına oradan da doğuya doğru uzanan bir yer altı tüneli oldu söyleniyor. Ancak bu tünelin ağzı tamamen kapalı olduğundan buraya girmek mümkün olmamıştır.

Hasankeyf, Bağdat'a kadar akıp giden Dicle nehrinin kenarında olması şehre ticari açıdan önemli bir avantaj sağlamıştır. Ticari mallar nehir yolu ile güneye ulaştırılarak satılıyor karşılığında alınan mallar Hasankeyf'e getiriliyordu.

Hasankeyf, geniş iskan alanı, yoğun nüfusu ve korunaklı kalesi ile ortaçağın önemli şehirlerinden biri idi. 1524' de tamamen Osmanlıların eline geçtiğinde hâlâ böyle büyük olduğundan, sancak merkezi yapılmıştır. O zaman Hasankeyf sancağına Siirt, Erzen, Beşiri, Tûr (Midyat) bağlanmıştır.

19. asrın ortalarında ise Diyarbakır Sancağı'na bağlı bir kazaya dönüştürülmüş, Osmanlının son dönemlerinde de Midyat kazasına bağlı bir kasaba haline gelmiştir. Bu da Hasankeyf'in Osmanlılar döneminde gittikçe önemini kaybettiğini göstermektedir.

Hasankeyf'teki mağara evleri çok farklı özellikler arz etmektedir. Çoğunluğu sade ve bir- iki odalıdır .Özellikle yüksek yamaçlardaki mağara1arın bazılarının iki katlı (dubleks) hatta üç katlı (tripleks) olanlarına rastlanıyor.

Hasankeyf'in dışında da tarihi özellik arz eden mevkiler ve eserler vardır. Karaköy Köyü eski yaya yolu üzerindeki "Ziha" vadisinde Hasankeyf'e 2-3 km uzaklıkta 12 mihraplı Mescid-i Ali diye bilinen bir mağara vardır .İbadet mekanının ön cephesinde büyükçe bir mihrabın sağında ve solunda küçük mihrapçıklar vardır .Bu mihraplarda Şii inancında büyük yer tutan on iki imamın adı yazılmıştır .

Dıfne Köyü (Üçyol) Bane Mahar mevkiinde bir kilise kalıntısı bulunmaktadır. Köyün aşağısında da, derenin karşı kıyısında kayalara oyulmuş ibadet amacı ile yapıldığı söylenen mağaralar bulunmaktadır.

Midyat

Midyat'la ilgili ilk yazılı bilgiler M.Ö 13.Yüzyıla kadar uzanır. Asur kralları için ele geçirilerek talan edilecek bir bölgedir. II. Aşurnasipal M.Ö. 879 yılında gururla: 'Matiate'yi (=Midyat) ve köylerini buyruğum altına soktum. Bol ganimet edininip, onları yüklü haraca ve vergiye bağladım' der. Midyat bölgesi, tarih boyunca bu türden olaylarla sıkça karşı karşıya kalır. Midyat dünyanın en eski yerleşim bölgesi olan Yukarı Mezopotamya'da yer aldığı için tarih boyunca Sümerler, Asurlular, Urartular, Makedonyalılar, Persler ve Romalılar gibi birçok uygarlığın egemenliğine sahne olmuştur.

Midyat'ın İslam egemenliği altına girmesi M.S 640 yılında, Hz. Ömer dönemine rastlar. Daha sonra bölgeye yine müslüman olan Emevi ve Abbasiler egemen olmuştur. Özellikle Abbasilerin yöreye hakim olmasıyla birlikte bölgede çok geniş bir imar hareketi başlamıştır. Midyat köylerinin büyük bir kısmı Abbasilerin en parlak dönemini yaşadığı Sultan Harun Reşit zamanında kurulmuştur.

Bir Anadolu Türk beyliği olan Artukoğulları beyliği döneminde, Deyrizbin (Acırlı) beyleri, Artukoğulları beyliğinin egemenliğine girmiştir. 1810 yılında ilçe olan Midyat, 1890 yılında belediye teşkilatına kavuşmuştur. Belediye teşkilatı derken sizlere tüm Midyatlıların bildiği daha 1960'lı yıllarda belki de (elimde kesin veriler olmadığı için) Türkiye'nin ilk Bayan Belediye Başkanı tarafından yönetilme eşitliği ve hoşgörü başarısını gösterdiğini vurgulamadan geçmenin, ilçe halkına haksızlık olacağı inancındayım.

1997 yılı genel nüfus sayımları sonuçlarına göre Midyat merkezin nüfusu 61.378 olarak tesbit edilmiştir. Estel ve Eski Midyat olarak bilinen ve birbirlerine 3 km. uzaklıktaki iki ayrı yerleşim yeri ve dokuz mahalleden oluşan Midyat'ın arazisi çıplak ve sert görünüşlü, kumlu, killi kalkerli kapalı derin vadi ve tepeler şeklindedir. Karasal iklimin hakim olduğu Midyat'ta yağışlar genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde görülür. Bitki örtüsü step şeklinde meşeliklerdir.

Geçmişten günümüze Midyat insanı geçim kaynağını çiftçilik, hayvan yetiştiriciliği ve el sanatları oluşturmuştur. Midyat'ın geleneksel el sanatları taş işlemeciliği, gümüş işlemeciliği (Telkari), bakırcılık, kilim dokuma, kumaş boyama, çömlekçilik, kuyumculuk günümüzde önemini koruyor. Son yıllarda talebinde büyük artış gözlenen gümüş işlemeciliği yurt dışında da kendine pazar bulabiliyor. Eski Midyat'ta yan yana dizilmiş 25 kadar küçük atölyede, gümüş geleneksel işleme ve tamamıyla el emeğiyle işlenerek, yüzük, gerdanlık, vazo, kemer, anahtarlık, çay kaşığı ve bardakaltı gibi aksesuarlara dönüştürülerek ülkemizde ve yurtdışına satışa sunulmaktadır. Midyat'ın aslında çok eski geçmişe sahip olup günümüzde tekrar rağbet gören diğer bir sanatı olan taş işlemeciliği, Kaymakamlık tarafından açılan atölyede hizmet vermektedir.

TELKARİ

Telkari' nin sözcük anlamı tel ile yapılan sanattır. Ancak bu tanım, tel ile yapılan her sanatsal çalışmanın telkari olduğu anlamına gelmez. Örneğin, 'Trabzon işi' hasır örgü bileziğe tel ile yapılmasına rağmen telkari denilmez. Yine, ağaç üzerine yollar açıp içine döverek tel gömme işinin de telkari olduğu sanılmaktadır; oysa bunun adı 'tenzil' sanatıdır.

Telkari'ye aynı zamanda 'vav işi' de denilmektedir. Bu isim, Osmanlıca vav harfinin, uygulamada motif olarak sıkça kullanılmasından dolayı verilmiştir. Ayrıca bu sanata çift işi diyenler de vardır. Bu ismin kaynağı ise, işin yapımı sırasında

parçaların teker teker biraraya getirilmesinde kullanılan, cımbıza benzer ancak ucu daha ince olan ve 'çiff' olarak isimlendirilen alettir. Bu iki isim de genellikle sanatkârlar, arasında kullanılır.

Bir çok geleneksel sanatımızda olduğu gibi, telkaride de sanatkar işinde kullanacağı her türlü malzemeyi kendisi yapmak zorundadır. Yani, usta telkaride kullanacağı telleri kendi atölyesinde ham maddeden elde etmektedir. Öyle ise biz de, bu sanat dalımızı anlatmaya, kullanılacak telin yapımıyla başlayabiliriz.

Ocakta pota içerisinde eritilen maden (bu işte en çok kullanılan maden gümüştür, bazen altın ve başka madenler de kullanılır) çubuk haline getirilmek için kalıba dökülür. Yapılacak işin şekline göre çubuk döküm, üzerinde genişten dara doğru delikleri olan çelikten yapılmış haddeden geçirilir.

Haddeden geçirme işlemi zor ve zaman alıcıdır. Hadde sağlam bir yere tesbit edilmelidir. Haddenin geniş tarafından sokulan tel öbür ucundan çekilirken uzar ve aynı zamanda inceler. Maden, bu tekrarlar sırasında sertleşir; sertleştikçe tavlanır, yani kor haline gelinceye kadar ateşte bekletilir; soma da haddeden kolay geçsin diye balmumuna daldırılır. Haddeden çekmek için özel penseler kullanılır.

Haddeden çeken usta beline manda derisinden yapılmış, üzerinde madeni halkalar olan kalın bir kuşak bağlar. Kol gücünün yetmediği ve telin uzadığı zamanlar telin ucunu belindeki derinin madeni halkalarına takar ve beden gücünü de kullanarak işi sona erdirir. Bu yorucu çalışma, kalınlığı aşağı yukarı 0.5 cm olan gümüş çubuk 1 mm' lik ince bir tel haline gelinceye kadar sürer. Her telkari işi iki ana kısımdan meydana gelmiştir. Birincisi işin ana iskeleti olan 'muntaç' (kılavuz); ikincisi de muntaç içine yerleştirilmiş vav, kake, dudey, gül, tırtıl, güverse vb. isimlerle anılan her biri farklı biçimlerde yapılmış motiflerdir.

Çalışmaya önce muntaç yapımıyla, yani ana iskelet kurularak başlanır. Muntaçın tel kalınlığı motiflerin tel kalınlığının iki katıdır. Muntaçdan soma ara boşluklar teker teker büyük bir titizlik ve sabır ile doldurulur. Bütün bu çalışmalar, ceviz ağacından kesilmiş düz yüzeyle bir levha üzerinde yapılır. Bu ceviz levha, üst yüzü yakılarak yağı alındıktan sonra, ağır demir levhalar altında iki-üç gün bekletilerek kullanılacak hale getirilir. Son zamanlarda, ceviz levha yerine iletken özellikleri zayıf, yanmaz amyant levhalar da kullanılmaktadır.

Bazı kaynaklar, ana iskeletin kurulmasında tellerin 'lehim'le birleştirildiğinden özetmektedirler. Bu bütünüyle yanlıştır. Çünkü bir gümüş işine lehim değdi mi, o iş hurdaya atılır. Lehim gümüşü çürütür. Gümüş tellerin birleştirilmesinde kullanılması gereken yöntem 'kaynak' tır. Milimetrik tellerin kaynak yapılması çok güçtür. Çünkü ısı biraz fazla kaçırırsa telin kendisi erir. Dolayısıyla bu çalışma büyük titizlik ve sabır ister. Bunun için önce, ayarı belli bir ölçüde düşürülen gümüş, eğelenerek küçük tanecikler halinde bir güderi parçası içine toplanır. Eğelenmiş gümüş bir kaba konur ve içerisine toz boraks katılır. Suyu daldırıldıktan sonra amyant üzerine yerleştirilen ana iskeletin her bir parçası bu gümüş-boraks karışımı ile kaynak yapılarak birleştirilir.

İskeletin yapımından sonra motif yerleştirme işi, aynı şekilde kaynak yöntemiyle devam eder. Ancak motif yapımı uzun zaman alır. Bu yapım sırasında da büyük bir titizlik ve sabır gereklidir.

Telkariden yapılan işler sayılamayacak kadar çeşitlidirler. Mesela sigara ağızlıklarından, tütün kutusundan, fincan zarflarından tutun da çeşitli tepsiler, kemerler, tepelikler, aynalar hep telkari tekniği ile yapılmışlardır. Bu sanatın kaynağının Mezopotamya ve eski Mısır olduğu sanılmaktadır. Buralardan Uzak Doğu'ya, başka bir koldan ise Anadolu'ya ve Anadolu üzerinden de Avrupa'ya yayıldığı bilinmektedir. Yurdumuzda ise en önemli telkari merkezi Mardin'in Midyat ilçesi olmuştur. Midyat işleri son derece zarif ve kıymetlidirler.

Midyat Evleri

Yaşam mekanları diğer ismiyle konutlar, insanların günlük hayatını yaşadığı yerler. Konutlar insanların sosyo-kültürel değerlerini bir anlamda dışı vuran bir özelliğe sahiptirler. Bu yaşam mekanlarının kendisine has özellikleri bulunan Midyat evleri, bu evlerin en büyük özelliklerinden bir tanesi sevgiyi barışın, duyguların taşlara işlendiği özgün evler. Burada evlerin mimari yapıları, sosyal yaşam tarzlarına özgü yapım şekilleri, figürleri, mekânların kullanım biçimleri, figürlerin anlamları ile Midyat has olan ceviz ağacından yapılan divan takımları ve özellikleri verilmiştir.

Midyat evlerinde kullanılan malzeme taştır. Ancak kullanılan bu taş normal taştan farklıdır. Kalker taşı olarak adlandırılan açık renkli sarımsı yapıdadır. Bu taşların en büyük özelliği çok kolay kesilebilmesinden dolayı rahat bir şekilde işlenebilir özellikte olması zengin süslemelerin elde edilmesini sağlamıştır.

Kolay işlenen ve ocaktan çıkartılan bir süre sonra sertleşen (iklim şartlarına dayanıklılık kazanan) bu kireçli oluşum Midyat yapılarının her devrinde aynı rahatlıkla kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. Bu evlerde herhangi bir sıva malzemesi kullanılmaz. Belirli zaman dilimlerinde taşların temizlenmesi amacıyla, taş kırıntıları kum haline getirilerek ve bu kum ile duvarlar ovularak temizlenir. Duvarların örülme işleminde ise kireç ile karıştırılan bu kumdan harç elde edilir. Elde edilen bu harç ile duvar örülür. Midyat'ta ahşap malzemenin kullanılmamış olması ağacın yokluğundan değil, Midyatlıların taşçı geleneğine sıkı sıkıya bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gelenek o kadar yerleşmiştir ki bugün bile beton yapılar yadırganmaktadır.

Hiçbir evin gölgesi birbirinin üzerine düşmemektedir. Güneş ışınlarının aksine düzenlenen daracık sokaklar iklim şartlarına göre yazın kavurucu sıcaklığında gölgede kalıp insanları sıcaktan korur. Bu evlerde kullanılan taşlar sıcak ve soğukta daha fazla sertleşir. Taşların özelliklerinden dolayı yazları serin kışları sıcak olur. Kat tavanının meydana getirilişinde çapraz tonozlar kullanılır. Tavanlar iki veya dört tonozlu şekilde olur. Evler genellikle iki katlıdır. Alt kat genellikle günümüzde kullanılmamakla beraber; ahır, at barınağı, kiler vb. amaçlarla kullanılmıştır.

Giriş kapısından alt katın avlusuna girilir. Alt kattan üst kata kesme taştan yapılan bir merdiven ile çıkılır. Odalar avluya bakan revak eyvanın yanlarında sıralanmıştır. Yazları kesme taş döşeli eyvanda oturulur, geceleri yatılır. İklima bağlı olarak kapı ve pencereler küçük tutulmuştur. Mimari dehanın doruk noktasına ulaşan, bir oya gibi geometrik şekiller ve bitki desenleri ile işlenmiş ve bu şekilde adeta taşın dili meydana getirilmiştir. Bu durum ön yüzlerine oymalı taş sütunlar kemerli revaklarla devinimli bir görünüm kazandırılmıştır. Sanatkarca işlenmiş taş süslemelerin başlıca motifleri, burma, lale, üzüm salkımları ve karanfildir.

Midyat evleri kapı ve pencerelerinin etrafında oya gibi işlenen ve büyük bir ihtişam ile taşın dili ile insanların duyguları ortaya çıkarılmıştır. Yeri geldiğinde pekmezini yaptığı üzüm salkımlarını, yeri geldiğinde etrafını süsleyen karanfil ve laleleri ile şanı belli beyaz güvercini taşa işlemiştir. Kapılar içerisinde dış kapı sade ve yalın bir şekilde genelde üst tarafı kemer şeklindedir.

Odaların giriş kapıları daha süslü iç içe zengin motifler taşır. Evlerin klasik şekli olan kemerli kapılardır. Kapının üst tarafında çerçeve motifleri ve kapı kenar motifleri arasında yuvarlak bir çerçeve içerisinde, lale, karanfil ve farklı motifleri içeren armalar bulunur ya da bu armalar içerisinde Hz. Süleyman mührü bulunur. Kapı ve pencereler taş figürleri arasında nerede ise kaybolmuştur. Ancak dış kapılar yapı üzerinde etki bırakmıştır. Çok ağır bir şekilde yapılmış olup metal aksamlar ile ahşap bir arada kullanılmışlardır. Kapılarda antik bir yapı vardır. Ahşap olarak gürgen ve meşe kullanılmıştır.

Midyat evlerindeki pencereler temel olarak iki şekilde yapılır.

Birincisinde dikdörtgen ve üstü üçgen şeklindeki alınlık içerisinde kemerli bir şekilde yapılmaktadır.

İkincisinde ise dikdörtgen pencereler üstlerinde kuşluk denilen küçük bir pencere ve çevresi çeşitli motifler ile süslü yumuşak hatlara sahip bir alınlık içerisinde oluşmaktadır. Pencereler iklim şartlarından dolayı küçük tutulmuştur. Ancak alınlık ve süslemeler ile bir ağırlık kazandırılmıştır. Midyat evlerindeki pencerelerin en büyük özelliği pencerenin geometrik şekli ile süslemeli alınlık arasında geometrik zıtlıktan oluşan bir uyum vardır. Midyat evlerindeki dış cephe özelliklerinden bir tanesinde her cephede farklı pencereler ve süslemeler yer almaktadır.

Yumuşak hatlara sahip pencerelerde cephe keskin süslemeler ile süslenmiştir. Ayrıca tavan yüksekliğinden itibaren cephede hareketlilik oluşturan süslemeler yapılmaktadır. Midyat'taki evlerin başka bir özelliği de, mimari yapılarda Hristi Süryani imzası vardır. Bunun en canlı örneği Mardin merkezdeki evlerin hepsi güneye bakacak şekilde inşa edilmiş olup güney (kible) cephesinde mihrabı andıran bir niş olduğunu belirtmiştik. Ancak Midyat evleri güneyin dışında başka yönlerde de bakmaktadır. Evlerdeki mihrap şekli Hristiyanların kiblesi doğu cephesinde bulunmaktadır. Midyat evlerinde ayrıca küçükte olsa taş konsollar ile bir balkon oluşturulmuştur.

Mardin

Mardin, Mimari, Etnografik, Arkeolojik, Tarihi ve görsel değerleri ile zamanın durduğu izlenimini veren Güneydoğunun şiirsel kentlerinden biridir. Bölgede yapılan kazılarda MÖ.4500'den başlayarak klasik anlamda yerleşim gören Mardin; Subari, Hurri, Sümer, Akad, Mitani, Hitit, Asur, İskit, Babil, Pers, Makedonya, Abgar, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı dönemine ilişkin birçok yapıyı bünyesinde harmanlayabilmiş önemli bir açık hava müzesidir. Şehirde bilimsel kazı yapılacak pek çok önemli alanı vardır. Bunun sonucunda şehrin tarihinin daha iyi ortaya konulması imkânı yaratacaktır.

Mardin'in Tarihteki İsimleri

Tarihte Mardin için birçok isim kullanılmıştır. Bunlar: Erdobe, Tidu, Merdin, Merdo, Merdi, Merda, Merde, Kartal Yuvası, Kuşlar Yuvası, Maridin ve Mardin

Mardin adı hakkında pek çeşitli söylenceler vardır. J.A.Dupre ve J.Von Hammer Mardin kelimesinin savaşçı bir kavim olan Mardeler'le ilgili olduğunu, Mardeler'in İran hükümdarlarından Ardeşir(226-241) tarafından buraya yerleştirildiklerini anlatır. Şehir ve kavim isimleri arasındaki benzerlik, Mazıdağı yöresinde oturan Yezidilerin şeytana tapmaları, eski bir İran ananesinin devamı olarak şerre(kötülüğe) ibadet eden Mardeler'in bu bölgeye yerleştirildiklerinin delilidir. C.Ritter her ne kadar bu ifadeyi naklederse de bu ifadeye şüpheli bakar.

Çoğu kaynaklarda Mardin'in gerçek adı "Merdin" diye geçer. Zira halkın çoğu da bugün böyle demektedir. Bu ad "Kaleler" anlamına gelir. Şehirde birçok kalenin varlığı, şehrin bu şekilde isimlendirilmesini sağlamıştır. Mardin'in kale kavramlarıyla adının bu kadar sık geçmesinin en önemli nedeni de birbirini koruyup kollayan doğal savunma ve gözetleme faaliyetlerini icra eden korunaklı yapıların varlığındandır. Bunlardan bir kaçı: Mardin Kalesi(Kuşlar Yuvası, Kartal Kalesi veya Kartal Yuvası), Eskikale Köyünde bulunan Kalat'ül Mara, Deyrüzazafaran Manastırının kuzeydoğusundaki Arur Kalesi ve Erdemeşt Kalesi'dir.

Arap Tarihçilerinden Vakidi ise, Mardin adının Mate Dinden geldiğini ifade eder. Din isminde Mardin Kalesinde yaşayan ünlü bir rahip, kale komutanı ile dost olur. Komutanla dostlukları uzun sürmeyen rahip, Heraklüs tarafından gönderilen bir kumandan tarafından öldürülür. Kaleye Din öldü anlamına gelen "Mate Din" adı verilmiştir. Vakidi'nin bir başka rivayetine göre, İran Hükümdarlarından birinin Mardin ismindeki hasta oğlunun hava değişimi için geldiği bölgede iyleşmesi nedeniyle Mardin isminin bölgeye verildiğini ifade etmektedir. Bilgilere göre şehrin isminin doğrusuna en yakın rivayet budur. Süryaniler'in elde mevcut el yazma kaynaklarında da bunlara yakın söylemler mevcuttur.

VII.yüzyılda İmparator Maoricius(1582-602) devrinin tarihçileri: Theophilaktas, Simotkattes, Procopius ve aynı devir coğrafyacısı Georgius Cyprius başta olmak üzere Mardin adının tarihteki gelişimi için benzer ifadeler kullanmışlardır. Bunların dışında Ermenice kaynaklarda şehrin isminin Merdin, Süryanice kaynaklarında Merdo, Merdi, Marda ve Mardin okunuşlarına rastlanıldığı, Süryani imla farklarının bu kelimenin belirli belirsiz ve çoğul şekillerindeki ayrılıklarından doğduğu ifade edilmektedir. Arap kaynaklarında ise şehir Maridin olarak anılır.

Tarihte Mardin

Mardin'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmiyorsa da kuruluşu Eski Yakın Doğu tarihine göre Subariler zamanına kadar dayanmaktadır.

Alman Arkeologu Baron Marvan Oppenheim'in 1911-1929 yılları arasında yaptığı kazılardan elde edilen sonuçlara göre: Subariler'in Mezopotamya'da (MÖ.4500-3500) yaşadıklarını bu tesbite sebep olarak da Sümer ve Babil katları arasında buldukları kiremitleri göstermiştir. Gınavaz Örenyerinde 1982 yılında başlayıp 1991 yılına kadar sürdürülen arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda Gınavaz'ın MÖ.4000'den MÖ.7 yüzyıla kadar sürekli olarak yerleşme alanı olduğu anlaşılmaktadır. MÖ.4000 sonlarına tarihlenen Geç Uruk Devri, Gınavaz kalıntılarının en alt kültür tabakasını oluşturmaktadır. Bu kültür tabakasının üzerinde yer alan Er Hanedanlar Devri mimarî tabakaları daha çok ölü gömme adetleri açısından araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Tespit edilen mezarlara göre ölümler bu devirde eski Mezopotamya geleneklerine göre açılan çukurlara dizler karınlarına çekik olarak yatırılmakta daha sonra yakılan hafif ateşle manevi temizlik sağlanarak dünyevi ilişkiler kesilip çukurlar kapatılmaktadır. Mezar içinde şahsi eşya olarak metal silahlar, metal süs eşyaları ve mühürler kült ve seramik kap örnekleri çok sayıda tespit edilmiştir.

Sümer Kralı Lugarzerigiz MÖ.2850 yılında Akdeniz'e kadar uzandığı seferinde Mardin'i hükmü altına almıştır.

Şehircilik, sulama ve tarım alanında ileri bir seviyeye ulaşan Sümerler, geniş fetihler sonucu güçlerini kaybedince 30 yıl sonra Mardin'i Akadlar'a bırakmışlardır(MÖ.2820). Akadlar, MÖ.2500 yıllarında Sümerler'le anlaşarak Akad-Sümer Devletini kurmuşlardır.

Prof.Dr. Ekrem Memiş'in "Eski Çağ Türkiye Tarihi" adlı kitabında: " Mezopotamya'da büyük İmparatorluk vücuda getiren Sami Kökenli Akadların vesikalarından anlaşıldığına göre, MÖ.3000 sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'daki Musul ve Kerkük dolaylarında Hurriiler adıyla anılan bir kavim oturuyordu" diye yazar.

Mardin, MÖ.2230'lu yıllarda Elam şehri oldu. Amuri ailesinin altıncı ferdi olan Hammurabi, Sümer topraklarını Babil'in idaresi altına alınca bu kez de Babil Devleti'ni kurmuş, ardından Yukarı Mezopotamya'ya saldırınca Mardin'i de istila ederek topraklarına katmıştır.(MÖ.2200-1925)

MÖ.1925 yıllarında Mardin'i işgal eden Hititler, bir yıl sonra şehri terk etmişlerdir. İran dolaylarından gelen Ari Irkından Midiller, Mardin ve çevresini ele geçirmiştir. 500 yıl hüküm süren Midiller bilinmeyen bir sebepten Mısırlılar'a vergiye bağlanmışlar ve bir Midil Prensesini de Mısır Firavunu ile evlendirmişlerdir. MÖ.1367 yılında Midiller arasında iç savaş çıkınca bu fırsatı bilen Asur Kralı Asurobalit, Mardin ve çevresini topraklarına katmıştır.

MÖ.1190'da Anadolu'dan gelen bazı Ari ırk kavimleri Mardin'i almışlardır. 60 yıl sonra I.Tıplatpalasır; Sincar, Nusaybin ve Mardin'den geçerek 20 bin Maşiki kuvvetinin koruduğu Kemecin'e saldırıp onları yendikten sonra Mardin ve çevresini tekrar ele geçirmiştir.

MÖ.1060'da I.Asurnasirbal zamanında Hititler birleşerek Gılgamış yakınlarında Asurlular'ı yenmişlerdir. Asurlular'ın tekrardan kuvvetlenmeleri üzerine, Mardin Asur hakimiyetine girmiştir. MÖ.800 yılına kadar Asurlular'ın elinde kalan Mardin, daha sonra Urartu Krallığı egemenliğine geçmiştir. Urartu Kralı Mimes zamanında Mardin 50 yıl Urartu idaresinde kalmıştır.

MÖ.612 yılına kadar Sityaniler, MÖ.618 yılında ise İran'dan gelen Midiler buraları ele geçirmiştir.

MÖ.335 yıllarında Büyük İskender Mısır'ı aldıktan sonra Mezopotamya'ya gelerek İran'a gitmek için Mardin'den geçer. Buraları da istila eden İskender'in MÖ.323 yılının 28 Mayıs'ında Babil'de ölümünden sonra komutanları arasında devlet pay edilir ve Mardin doğu bölümünde kaldığı için Nikanır denilen General Slevkos'un payına düşer(MÖ.311)

MÖ.131'de Mardin ve çevresi Urfa Krallığı(Abgarlar) topraklarına katıldı. MS.249'da Roma hükümdarı Filibos saltanatının 5.yılında bir isyan başlatıp IX.Abgar'ı memleketten kovmuştur. Şehrin Valiliğine de Hapsioğlu Uralyonos tayin edilmiştir. Bu arada Mardin'de Urfa'ya bağlı olduğu için Roma egemenliğine girmiştir. MS.250 yılında Dakiyos, Pers ülkesini zaptetmiştir. Bu sırada tahribat gören Nusaybin'i de onarmıştır. 330 yılında ateşe ve güneşe tapan Şad Buhari isminde bir kral Mardin Kalesinde rahatsızlığı sebebiyle kalır. Kalede kaldığı süre içerisinde iyi olunca kendisine kasır yaptırap 12 yıl boyunca burada yaşar. Daha sonra Kral, memleketi Pers'ten birçok asker ve sivil getirip, onları Mardin'e yerleştirir. 442 yılına kadar getirilen insanların vasıtasıyla şehirde birçok gelişme olur. 442 yılında halkı kasıp kavuran amansız bir veba salgını şehri yaşanmaz hale getirir. Yaklaşık 100 sene sonra Ursiyanos adlı Romalı bir kumandan büyük bir ekiple Mardin'i 47 yılda inşa etmeyi başarır ve halkın tekrar buraya gelmesini sağlar. Bu süreç içerisinde Persler'in ünlü merkezleri olan Dara yeniden inşa edilmiştir. Mardin'de Bizanslar 640 yılında Hz.Ömer'in kumandanlarından İlyas Bin Ganem'in işgaline kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mardin ve çevresi, 692'de Emeviler'in, 824'te Halife Memnun zamanında Abbasiler'in hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde İslamiyet hızla yayılmıştır.

885-978 yılları arasında buralarda hüküm süren Hamdaniler'in kaleyi kesin olarak zaptedip 895 yılına rastlar. Doğal olan kalenin bazı yerlerine surlar yaptırarak bazı yerlerini de onarak günümüze kadar dimdik kalmasını sağladılar. 990 yılında ancak Musul'da tutunabilen Hamdaniler'in topraklarını birer birer ele geçiren Mervaniler, Mardin'i de zapt ederler. Mardin ve çevresinde çarşılar, camiler yaparak onarımlarla İpek yolu üzerinde bulunan bu önemli şehri ticari açıdan canlandırır.

Alparslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Türkler'in Anadolu'ya ulaşan akınları neticesinde gittikçe zayıflayan Mervaniler Devleti, Nusaybin'de 1089'da Selçuklular'a yenilerek onların hakimiyeti altına girer.

Artuklular'dan İl Gazi Bey Mardin'i 1105'te ele geçirerek devletin başkenti yapar. Halep'i aldığı gibi Haçlılar'a karşı giriştiği mücadeleler dolayısıyla İl Gazi Bey büyük ün kazanır. Antakya Haçlı Prensi Roger'i yenerek Silvan'ı da ele geçirir. İl Gazi'nin ölümünden sonra oğulları ve yeğenleri devletin başına geçerek Diyarbakır, Harput Kalesi ve civarına hakim olup, Haçlıları, Frankları, Urfa Kontu'nu, Bilecik Haçlı Senyör'ünü ve Kudüs Kralı Bodven'i yenerek büyük başarı kazanırlar. Böylece Artuklular

bölgede büyük devlet kurarlar. Bu devletin 304 yıllık egemenliği sürecinde çok sayıda tarihi camii, medrese, hamam ve kervansaray yapılmış, birçok cami, medrese ve manastır onarılmıştır.

Timur, Artuklular döneminde 1393'te Mardin Kalesini kuşatıp işgal etmeye çalışsa da başarılı olamaz. Timur, 1395 yılının Ramazan ayında Mardin'i almak için yeni bir kuşatma hazırlıklarına Kızıltepe'de otağını kurarak başlar. Mardin halkı kaleye sığınarak Timur'un şiddetli hücumlarına karşı koymak suretiyle o zamanın en büyük ordusu ve hükümdarını başarısızlığa uğratmıştır.

Artuklular halkın bu başarısından dolayı Mardin'i onarma faaliyetine girerler. 15.yüzyılda güçlenen Karakoyunlular'ın bu devleti ortadan kaldırmak için Mardin'i 2 yıl kuşatması bu girişimleri aksatır. 1409'da halk bu kuşatmaya daha fazla dayanamayarak yapılan anlaşma gereği şehrin kalesini Karakoyunlular'a teslim eder. Mardin Karakoyunlular'ın egemenliğinde 61 yıl kalır. Bu süreç içerisinde aşiretler ayaklanarak Karakoyunlular'ın rejimine karşı koyarlar ve devleti zaman zaman ele geçirirler. Karakoyunlular'ı 1462 yılında yenen Akkoyunlular kalenin egemenliğini de ele geçirirler. Bu dönemde Mardin'e Paşa olarak gelen Kasım Bey, Timur'un yakıp yaktığı şehri ve kaleyi onarmaya girişir. Bu çalışmasını ve başarısını taçlandıran bu güne kadar ihtişamla ayakta durmayı başaran ve tarihe meydan okuyan Kasım Paşa Medresesini yaptırır.

16.yüzyılın başında Akkoyunlular'ı egemenliğine alan Şah İsmail güçlü bir Şii devleti kurmayı başarır. Bu dönemde Anadolu'ya girip Şiiliği kabul etmeyenleri zalimce öldürmekten geri kalmaz. Bu durumu gören Mardin hakimî, şehri zulme ve yağmalamaya karşı, halkı korumak için kalenin anahtarını kan dökmeden Şah İsmail'e teslim eder.

Mardin'in kesin olarak Osmanlılar'ın eline geçmesi Mısır seferini düzenleyen Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. Diyarbakır (Amid) Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa ve Bilgin İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'in emriyle 1516'da Mardin ve kalesini dokuz aydan fazla kuşatmış, çeşitli illerden gönderilen Osmanlı takviye kuvvetleri, Doğu Anadolu'dan gelen Kürt Beylerinin kuvvetleriyle birleşerek kaleye defalarca saldırılar düzenlenmiştir. Ancak halkın kahramanca karşı koyması iki tarafın da zor günler geçirmesine neden olmuştur. Kartal Yuvasının yardım beklentisi boşa çıkınca Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdris-i Bitlisi 7 Nisan 1517'de Mısır'da bulunan Yavuz Sultan Selim'e kaleye girmiş olduklarının müjdesini vererek Osmanlı devletinin ilk halifesini çok sevindirmişlerdir. 1517 yılında Mardin ve yöresi Osmanlı topraklarına katılmış, bir sancak durumunda Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlanmıştır. 1518'de Mardin Sancağı: Merkez kazası ile Savur ve Nusaybin nahiyelerinden oluşuyordu. Mardin, uzun müddet Diyarbakır-Bağdat ve Musul'un Sancağı durumunda kalmıştır. Mardin Sancağında halk: Göçebe ve yerleşik olarak iki bölüme ayrılmaktaydı. Yerleşik halk inançları açısından: Yahudiler, Hristiyanlar (Ermeniler, Süryaniler ve Keldaniler), Müslümanlar ve bir kısım Şemsilerden(Güneşe tapanlar) oluşuyordu.

Kurtuluş Savaşı'nda Mardin

Mardin, kurtuluşunu politik zekasıyla kan dökmeden ve acı günler yaşamadan elde etmiştir. Dünya tarihine damgasını vuran Kartal Kalesini önce İngilizler sonra da Fransızlar zapt etmek istemiştir.

İngiltere yönetimindeki Irak Valisi Nüel halkın ileri gelenlerinden şehri istemiş ancak, halkın bu duruma karşı durması sebebiyle şehri terk etmiştir.

Zaten Mardin ahalisi Suriye itilaf namesini haber alır almaz bunu protesto etti. 30 Ekim 1919 tarihinde 25.000 kişinin katıldığı bir miting akdeden Mardin halkı Güney Cephesi'ndeki durumu, dolayısıyla işgali protesto etmiş ve Heyet-i Merkeziyye namına Hüseyin imzası ile şu protestoyu yayımlanmıştır.

"Haksız ve adaletsiz bir sulh kararın medeniyet alemine refah ve saadet getireceği yerde, kanlı bir istikbal doğuracağı herkesçe bilinmektedir. Tarih ve tabii hukuk gereği İslam Halifesi ve Osmanlı vatanının selameti ve hayat hakkını kanlarının son damlasına kadar muhafazaya mecbur olan milyonlarca Müslüman ve Osmanlı namına yirmibeşbin nüfusun akdettiği mitingde, Mardin Müdafaai-i Hukuk-u Milliyesi halkın düşüncelerine tercüman olmuş.

Bu hislerle hareket ederek, Fransızlar tarafından şehrin işgal edileceğini duyan Mardinliler milis kuvvetlerini oluşturarak Mustafa Kemal'in hızlandırdığı Erzurum Kongresine iki temsilci gönderdiler. Büyük önderle görüşüp moral ve manevi destek aldıktan sonra, kuvvetlerini daha da güçlendirdiler.

Fransız Norman, Mardin'e gelince, güvenliği sağlayan silahlı milisler Norman'a saldırmaya çalışan halkı durdurmaya çalışıyorlardı. Fransız Komutan bu tepki karşısında ne yapacağını şaşırmıştır. Mardin Belediyesinde halkın yöneticilerine Mardin'i teslim etmeleri halinde Avrupa'nın en büyük şehirleri arasına gireceklerini, işsizliği ortadan kaldıracaklarını ve yönetimi yerli halktan oluşturacaklarını anlatmıştır. Ancak şehrin ileri gelenleri binlerce asker tarafından şehrin korunduğunu, gitmemeleri durumunda kan döküleceğini bildirmişlerdir. Durumun ciddiyetini anlayan Norman kendisine istasyona kadar eşlik edilmesini istemiş ve trene binerek şehri terk etmiştir. Atatürk'ün önerileri halkın tepkisi ve tek yürek olması şehri düşman işgalinden kurtarmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Mardin

Cumhuriyet döneminde değişen idari sistemi kabul etmiş ve gelişme sağlayabilmiş olan Mardin, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınır şehri olmuştur.

Deyrul Zafaran

İsa'dan sonra 5. yüzyılda inşa edilen Deyrul-zafaran Manastırı, muhteşem mimarisi yanın-da Süryani Kilisesi'nin önemli merkezlerinden biridir. 1932'ye kadar 640 yıl boyunca Süryani Ortodoks patriklerinin ikametgah yeri idi

Manastır, Mardin'in 4 kilometre doğusunda, şirin bir dağ yamacında, Mardin Ovasına hakim bir noktadadır. Üç kattan oluşan Manastır 5. yüzyıldan başlayarak farklı zamanlarda ya-pılan eklentilerle bugünkü haline 18. yüzyılda kavuşmuştur. Farklı zamanlarda yapılan eklen-tilere rağmen Manastır'ın adeta tek bir zaman-da inşa edildiği havasını vermesi, bu eklenti binaları yapan mimarların ne kadar maharetli olduklarını gösteriyor.

Manastır, Milattan önce Güneş Tapınağı, daha sonra da Romalılarca kale olarak kullanılan bir kompleks üzerine inşa edildi. Romalılar böl-geden çekilince Aziz Şeymun bazı azizlerin kemiklerini buraya getirterek kaleyi manastıra çevirdi.

Bu nedenle Manastır, önceleri Mor Şeymun Manastırı olarak biliniyordu. Mardin ve Kefertüth Metropolit Aziz Hananyo'nun 793 yılından başlayarak büyük bir tadilat yapmasından sonra Manastır onun adıyla, Mor Hananyo Manastırı olarak bilindi. 15. yüz-yıldan sonra da Manastır'ın etrafında yetişen zafaran (safran) bitkisinden dolayı Manastır, Deyrulzafaran (Safran Manastırı) adı ile anılmaya başlandı.

Kubbeleri, kemerli sütunları, ahşap el işleme-leri, iç ve dış mekanlardaki taş nakışları ile insanın ilgisini çeken Deyrulzafaran Manastırı, uzun tarihi boyunca Süryani Kilisesi'nin dini eğitim merkezlerinden biriydi. Bölgeye ilk matbaayı getiren kişi de yine bu Manastır'da patriklik yapan ve 1895'te vefat eden 4. Petrus'tur. 1874 yılında İngiltere'ye yaptığı bir ziyaret sırasında satın aldığı matbaayı 1876 yılında Manastır'a getirtti. Matbaada 1969 yılına kadar başta Süryanice olmak üzere Arapça, Osmanlıca ve Türkçe kitaplar ile 1953'e kadar Öz Hikmet adında aylık bir dergi basılıyordu. Matbaadan geriye kalan parçaların bir kısmı Manastır'da diğer bir kısmı da Mardin'deki Kırklar Kilisesi'nde sergilenmektedir.

Eldeki mevcut tarihi kaynaklardan, bu görkemli yerin kuruluş tarihini saptamak olanaksız gibi gözüküyor. Ancak tavanı - geometrik işlemlerle- dikkörtgen şeklinde, yontulmuş iri taşlarla kaplı, güneş tapınağı, millattan önceki döneme ait olduğunu gösteren somut belirtiler var (2). Zaten manastırın eski dönemlerde Romalılara ait bir kale olduğu (3) göz önünde bulundurulursa, bunun, eski Mezopotamyalıların -yani Süryani atalarının- bir tapınağı olduğu ve milattan sonraki dönemde, Romalılar tarafından zapt edilmiş, dinlenmek amacıyla kullanıldığını düşünmek, tarihi gerçeklerle çelişmeyeceğe benziyor. Halk arasındaki yaygın kanı, stratejik konumunu güçlendiren çevresindeki kaleler, doğal güzelliği, bu varsayımı doğrulayan birer faktör olarak algılanabilir.

Millattan sonraki dönem itibarıyla, 1500 yılı aşkın bir tarihi özümleyen bu manastırın ilk kilise bölümünün kuruluşu, Turabdin'deki diğer bazı kiliseler gibi, İmparator Anastas (491-518)'in günlerine rastlıyor. Dolayısıyla, bu yerin 493 yılında manastır şeklini almış olduğunu iddia etmek, yanlış değil. Çünkü bugünkü kilisenin kubbesi, mimar Teodosi ve Teodori tarafından yapılmıştır *(Sanatlarını geliştirmek üzere, Mezopotamya'dan İstanbul'a giden bu iki Süryani mimar, kilise kaynaklarında Şufni oğulları adıyla biliniyor. Tarihçi Efesli Yuhanuna göre, sanatın incelikleriyle uzmanlaştıktan sonra bu iki mimar, imparator tarafından kiliselerin yapımı için tekrar Mezopotamya'ya gönderiliyordu. Diyarbakır Meryemana Kilisesi, Arnas Mor Kuryakos Kilisesi, Mor Yuhanun Dekfone Kilisesi, Keferze Mor İzozoyel Kilisesi, Midyat Mor Abrohom ve Mor Hobel, Salah Mor Yakup, Deyrulzafaran ve Mor Gabriel Manastırı gibi birçok kilisenin yapımında mimarlık yaptıkları biliniyor.)*. Haç tarzında yapılmış olması, Hah Meryemana Kilisesini andırıyor ve bu kilise, 1903'e kadar dini figürlerle süslüydü (5).

Tarihi kaynaklarda, çeşitli isimlerle adlandırılıyor. 4. yüzyılın sonlarında, "Mor Şlemun" (6) ve daha sonra "Mor Evgin" adıyla çağrıldığını görüyoruz (7).

Tarihi sürecin keskin dönemlerinden geçerken, Mezopotamya'daki diğer Süryani eserleri gibi, bu manastır da, dönemin egemen güçleri -özellikle 608'de Persler- tarafından dağıtılıp tahribat görmüşse de, yürekleri insan sevgisiyle çarpan, Süryani din adamlarının tekrar koruma ve özenini kazanmıştır. Bundan ötürüdür ki, Mardin ve Kefertut Metropoliti Mor Hananya'nın 793-800 yıllarında yaptığı büyük onarım sayesinde eski yüceliğine kavuşunca, o tarihten sonra, "Mor Hananya" Manastırı isimiyle adlandırılmıştır (8).

Mor Hananya'dan yaklaşık 300 yıl sonra, yıkılanları tekrar onaran ve yaptığı yeniliklerle, manastırın görkemini yeniden canlandıranların başında, 1125'te Mardin'e metropolit olan Urfalı Mor Yuhanna gelmektedir (9).

Bazı binalarının yapımında "kurkmo=zafaran" bitkisinden bir karışım kullanılmış olmasından, 15. yüzyıldan önce "zafaran manastırı" anlamında "Deyrulzafaran" adını almış olabileceği güçlü olasılık (10). Süryanice kaynaklarda Deyrulzafaran'la eş anlamlı 'dayro dkurmo' ismi kullanılıyor..

Manastırlar, Süryanilerin önemli kurumlarının başında geliyor. Bunun için dış dünyadan kopuk, ruhaniyeti yaşamak ve geliştirmek için kurulan manastırlar, ilim ve kültür alanında insanlığa büyük hizmetler sunmuştur..

Daha ilk dönemlerde (5. yy) doğunun bir üniversitesi olarak, ilk tıp fakültesinin bu manastırda kurulduğu iddia edilmişse de (11), eski Süryani kaynaklarda bunun varlığına rastlanmıyor. Azizler evinin (mezarlık bölümü) girişindeki kabartma "yılan simgesi", tıbbın bir arması gibi algılanıyor. Oysa Doğubilimci sayın Andrew Palmer, 1996'de Deyrulzafaran'a yaptığı ziyaret esnasında, "yılan"dan çok, bunun "balık" olduğuna kanaat getirmiştir. Balık, Hristiyanlıkta önemli ve anlamlı bir semboldür.

Ancak geniş anlamda, manastırın en parlak dönemini 9 ile 10. yüzyıl oluşturuyor (12). Çünkü Ruhani Yüksek Okulu, teoloji, mantık, ve doğal bilimlerde bu dönemde büyük ün saldı. Bu okuluyla, tarihi süreç içerisinde, Süryani Kilisesine, 21 patrik, 9 mafıryan, 120 episkopos ve birçok ünlü -Süryanice- yazar ve düşünür kazandırmıştır.

Bu manastırın 639 yıl boyunca (1293-1932) Antakya Süryani Kilisesi'nin Patriklik merkezi olması, gelişip önem kazanmasını sağlayan en büyük etkenlerin başında geliyor. Bu önemi pekiştiren bir başka etken de şudur: Patriklik merkezinin bu manastıra taşınmasıyla birlikte, eski Antakya Kilisesinden getirilen "kutsal taşın" hala burada korunuyor olmasıdır. Bu bağlamda, Süryani patriğin makamı nerede olursa olsun, Mardinli yazar sayın Latif Öztürkatalay'ın da dediği gibi, "kutsal taş burada bulunduğu müddetçe, bu imtiyazı hiç bir yer alamaz."

Bunlara koşut olarak, 1874'te Patrik IV. Petrus'un İngiltere'den getirdiği matbaayla, basın-yayın alanında da, -Süryanice, Türkçe, Arapça dillerinde- Süryanilere büyük hizmetler sunmuştur. Özellikle merhum Metropolit Hanna Dölabani döneminde, Süryani Kilisesine dönük hizmetlerinde, büyük başarılarla imza attı. Günümüzde Süryani Kilisesinin hiyerarşik yapılanmasında (melfono, papaz, rahip, metropolit olarak) görev yapan birçok insan, bu başarının somut bir göstergesidir.

Bütün olumsuzluklara rağmen, antik Mezopotmaya sanatının bir uzantısı olan kabartmalarına, Meryemana Kilisesindeki mozaiklerine, ahşaptan işlemeli mihrablarına, Süryanice yazıtlarına, kakmalı kapılarına ve tek kelimeyle özgün tarihi geçmişine, doğanın bağışladığı olanaklar ve güzellikler de eklenince, kültürel ve tarihsel özellikleriyle bu manastır, vazgeçilmez bir yapıt olma özelliğini hala koruyor.

Mardin Metropoliti ve manastır resisi Mor Filüksinos Saliba Özmen'in yönetimindeki bu manastır, günümüzde 2 rahip, 2 malfono, 4 hizmetli, 1 genel sekreter ve devlet okullarında okuyan 18 öğrenciyle, olanaklar dahilinde hüznünü ve umudunu haykırarak Süryanilere ve Mardin'in türizmine hizmet vermeyi sürdürüyor.

Manastır bugün de Süryani Kilisesi'nin önemli dini merkezlerinden biridir. Mardin Metropoliti'nin ikametgahı olan Deyrulzafaran Manas-tırı, dünyanın dört bir yanına dağılmış Süryaniler tarafından dua ve bereket almak için ziyaret edilir.

Mardin Ulu Camii(Cami-i Kebir) (Merkez)

Mardin Ulu Cami Mahallesi'nde, şehri batıdan doğuya doğru ikiye bölen ana caddenin güneyinde, çarşı içerisinde geniş bir alanı kaplayan Ulu Cami'nin yapımı ile ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Camide çeşitli kitabeler olmasına rağmen ilk yapıldığı dönemi ve geçirdiği onarımlar kesin olarak belgelenememektedir. Buckingham caminin olduğu yerde eski bir kilisenin varlığından söz etmiştir. Ancak bu iddia kesinlik kazanamamıştır. Yapıdaki Selçuklu çiçekli küfi yazılı bir kitabeye dayanılarak XI.yüzyıl içinde yapıldığı ileri sürülebilir. Ancak bu yapının planı hakkında da bir yargıya varmak çok güçtür.

Mardin'de uzun süre hâkim olan Artuklular döneminde caminin bugünkü plan şeklini kazandığı da ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Ali Emiri, Ulu Cami'nin vakfiyesinin 1177-1178'de düzenlendiği ve bundan 40 yıl sonra h.613'te (1216) büyük bir taşla yazıldığını belirtmiştir. Ne var ki bu kitabe de günümüze ulaşmamıştır. Günümüze gelen caminin kitabelerinde caminin yapımı ile ilgili kesin bir bilgi verilmemekle beraber, onlardan bazı ipuçları da sağlanmaktadır. Buna dayanarak Artuklu ve Akkoyunlular dönemlerinde onarım gördüğü ve camiye bazı eklemeler yapıldığı da anlaşılmaktadır. Prof.Dr.Ara Altun'a göre, yapının bugünkü durumunun eski şekline sadık kalınarak son yüzyıllar içerisinde, Osmanlı egemenliği sırasında almıştır. Bazı kaynaklarda da 1832 yılında Osmanlı merkezi yönetimine karşı ayaklanan devlet kuvvetlerinin asillerle yaptığı çatışmalar sırasında Ulu Cami büyük ölçüde hasara uğramıştır. Bundan sonra da caminin yeniden onarılmış olması da düşünülmelidir. Nitekim, A.Gabriel caminin güney dış duvarındaki dilimli kubbelerle biten payandaların XV.-XVI.yüzyıl üsluplarında olduğunu ve bu son onarım sırasında orijinaline sadık kalınarak yenilendiği düşüncesindedir. Bunun yanı sıra camideki dönem üslupları ve taş malzemeler de birbirlerinden farklı görünümündedir. Caminin minareleri de aynı karışıklığı göstermektedir. Ali Emiri'nin Vakfiyesinde Ulu Cami iki minareli olarak belirtilmiştir. Bugünkü Ulu Cami'nin tek minareli oluşu ve bu minarenin daha sonra yapıldığına işaret etmektedir. Minare kaidesindeki 1176 gibi erken tarihlerin yanı sıra minare kapısı eklektik üslupta olup, 1888-1889 tarihini vermektedir. Camiyi 1816'da inceleyen Buckingham yapının tek minaresinin bugün olduğu gibi sivri külahlı olduğunu belirtmiştir. Büyük olasılıkla da minare 1832 yılı ayaklanmasından sonra yeniden yapılmıştır. Bütün bu olasılıklar dikkate alındığında Ulu Cami'nin XII.yüzyılın sonlarına doğru yapıldığı iddiası kesinlik kazanmaktadır.

Mimari yönden incelendiğinde Ulu Cami'nin enine plan düzenine göre geliştiği, mihrap önünde neflerin kesilmesi ile ortaya çıktığı görülmektedir. Revaklı avlusu Anadolu'daki erken cami örneklerinden olduğuna işaret etmektedir. Revaklı avlunun ilk dönemde yapıldığı sanılmaktadır. Yanındaki yıkılmış ve orijinalliğinden uzaklaşmış olarak günümüze gelen tek nefli, çapraz tonozlu bölümün de ilk yapıldığı dönemden kaldığı sanılmaktadır. Revaklı avlunun iki ucunda bulunduğu sanılan iki minare Kızıltepe Ulu Camisi ile birlikte Anadolu'nun belki de en erken tarihli çifte minareli yapısı olduğuna da işaret etmektedir.

Yapının planı ilk defa A.Gabriel tarafından 1930 yılında düzenlenmiş, daha sonra 1967'de bu plan şekli düzeltilerek ve eklemeler yapılarak yeniden çizilmiştir. Yapıda düzgün kesme taş kullanılmıştır. Bugünkü durumu ile kuzeyde yer alan dikdörtgen revaklı bir avlunun güneyinde mihrap duvarına enine uzanmış beşik tonozlu üç nefli plan düzenindedir. Bunlardan eksenden doğuya kayan, neflerde güneyden ikisi üzerine bir kubbe yerleştirilmiştir. Bu kubbe dört paye ve duvara dayanmıştır. Böylece erken Anadolu mimarisinde benzerlerine rastlanan enine düzenli mihrap önü kubbeli bir cami planı ortaya konulmuştur. Bugünkü konumuyla dışarıdaki yapılar arasına sıkışmıştır. Özellikle kuzeyi çarşı yapıları ile birleşmiş olduğundan geç döneme ait minaresi ve dilimli kubbesi ile dikkati çekmektedir.

Caminin kuzeydeki avlusuna batı ve doğudaki basit birer eyvan içerisinde olan kapıdan girilmektedir. Bu girişler farklı dönemlere aittir. Buradaki çapraz tonozlu küçük bir mekândan sonra sivri kemerlerle avluya açılmaktadır. Bu girişlerin kuzeyinde farklı düzende, kuzey-güney doğrultusunda mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlardan batıdaki daha geç bir devre işaret etmektedir. Tek katlı, beşik tonozlu dikdörtgen bir mekânla onun kuzeyinde avluya açılan sivri kemerli küçük bir mekân bulunmaktadır. Buradaki küçük eyvan daha sonra iki kata dönüştürülmüş ve ön kısmı da doldurulmuştur.

Doğudaki bölümde daha eski tarihlere ait olduğunu gösteren izler bulunmaktadır. Bu bölüm de iki katlı olup, alt kata yuvarlak kemerli basit bir kapı ile girilmektedir. Boydan boya uzanan beşik tonozlu basit bir mekân şeklindedir. Üst kat seviyesinde avluya açık iki basit pencereye yer verilmiştir. Ayrıca dışarıda mekânın üzerinde, konsollar arasında kaş kemerli nişlerden oluşan bir çatı frizi kalıntısı dikkati çekmektedir. Bütün bu izler avlunun bir revakla çevrildiğinin işaretidir.

İbadet mekânı yatık dikdörtgen şeklinde geniş ve yüksek bir mekândır. Bu mekânın kuzeyi hafif bir çıkma yapmakta ve düzgün kesme taş işçiliğinden başka da duvarlarda bir özellik görülmemektedir. Duvarın dört yanında belirli aralıklarla kapı açılmıştır. Mihrap duvarına paralel iki sıra halindeki masif payeler çok payeli cami mekânlarında olduğu gibi sınırsızlık etkisi bırakmaktadır. Her sırada altışar paye bulunmaktadır. Mihrap önü kubbesi ise yapının simetrik düzenini bozmuştur. Kubbenin oturduğu bu dört paye T şeklinde olup, kemer ayağı hizasında iki sıra düz silmeler kubbe altını çepeçevre dolaşmaktadır.

Ana mekân kapıların dışında kuzey, doğu ve batı uçlarında ve avluya giriş kısımlarında açılan pencereler ile aydınlatılmıştır. Ayrıca doğu ve batı duvarlarında çok küçük aydınlatıcı özellikleri olan mazgal pencereler bulunmaktadır. Mihrap iki kademeli ve oldukça yüksek istiridye kabuğu şeklindedir. Geç devirlerde yapıldığı anlaşılan mihrap nişi payandalar üzerine oturtulmuş üçgen bir alınlıkla sona ermektedir. Mihrap çeşitli çiçekler ve köşe dolguları ile bezenmiştir. Rumî palmet frizleri, asma dalları burada yan yana sıralanmıştır. Mihrabın batısında bulunan minberin yarısı bozulmuş ve sonradan yenilenmiş altı satırlık kitabesinde, Artuklu Sultanı Davut tarafından 1366-1377 yıllarında yapıldığı yazılıdır.

Caminin kuzeydoğu köşesinde bulunan minare, kare kaide üzerinde olup, güney yüzündeki kitabeli kısmı dışında kalan bölümleri geç dönemlerde yapıldığına işaret etmektedir. Kitabelerin bulunduğu bölüm oldukça yüksek iki silme ile devam etmektedir. Buradan küçük yuvarlak sütunların taşıdığı bir friz ve sonra kare formu üst üste oturtulmuş ve bitkisel bezeme ile de düz yüzeyler doldurulmuştur. Minarenin gövdesi silindirik şeklindedir. Bu gövde üzerinde de değişik süsler bulunmaktadır. En altta nesih yazılı bir kitabe kuşağı, onun üzerinde damla motifleri ve tekrar ikinci bir kitabe kuşağı bulunmaktadır. Bundan sonraki bölümler silmelerle nişler haline sokulmuş ve her nişin içerisi madalyonlar içerisinde yazı frizleri ile bezenmiştir.

Kasımiye Medresesi

Mardin'in güneybatısındaki tepenin altında bulunan Kasımiye Medresesi'nin yapımına Artuklu döneminde başlanmış, Sultan Kasım tarafından da 1487-1502 yıllarında tamamlanmıştır. Medresenin yapım tarihi bilinmemektedir. Akkoyunlu Hükümdarı Cihangiroğlu Kasım Mardin'i onarmak için geniş bir çalışma başlatmış, bazı yapıların yanı sıra medreseler de yaptırmıştır.

Kasımiye Medresesi XIV.yüzyıl Artuklu mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Kesme taş ve yumuşak yöresel taştan yapılan medresenin giriş kapısı sol tarafa kaydırılmıştır. Bezemesi Zinciriye Medresesi ile yakınlık göstermektedir. Kapının dışında mukarnaslı bir kuşak, içeride köşe sütunları ve üç dilimli bir kemer bulunmaktadır. Bu kapıdan üzeri kubbe ile örtülü bir girişten beşik tonozlu koridora geçilmektedir. Bu koridordan avluya ve camiye ulaşılmaktadır.

Cami üzeri kubbeli kare bir mekân ile yanlarındaki beşik tonozlu mekânlardan meydana gelmiştir. Avlunun arkasında üç yöne doğru uzanan medrese odaları sıralanmıştır. Revakların güneyinde dilimli kubbeleri ile dikkati çeken türbeler bulunmaktadır. Ayrıca avlunun kuzeyinde içerisinde havuz bulunan bir ana eyvan vardır. Bu eyvanın iki yanına da beşik tonozlu birer oda yerleştirilmiştir. Medresenin alt ve üst kat planları birbirinin eşidir.

Orada hem dini ilimler hem fenni ilimler icra edilmiş. Bu iki ilim birbiri ile imtizaç etmiş. Medrese duvarlarında astronomi ve tıp bilimine ait simgeler mevcut. Artukoğulları zamanında yapımına başlanmış, Akkoyunlu hükümdarı Cihangirin oğlu Sultan Kasım tarafından tamamlanmıştır. Rivayetlere göre Kasım Paşa burada katledilmişler. Kasımiye medresesi eyvanı, rivayete göre, Kasım Paşa'nın kız kardeşi, Kasım Paşa öldüğünde kanlı gömleğini ağıtlar eşliğinde bu eyvanın duvarlarına sürülmüş ve hala o duvarlara su döküldüğünde duvarda ki kan izleri belli olmuştaymış, duvarlardaki kan izlerinin bunlara ait olduğu söylenir.

Yine rivayetlere göre medresenin avlusundaki havuzda akan su tasavvufi bir betimlemeyi saklıyor. Suyun akışı ile doğumdan ölüme kadar insan hayatı ve sonrası simgelenmiştir. Çeşmeden çıkan su doğumu, döküldüğü yer gençliği, ince uzun oluk olgunluğu ve suların bir havuzda toplanması ölümü temsil eder. Daha sonra bu su kanallarla toprağa aktarılır ve buda topraktan tekrar can bulur.

Kasımiye medresesi değişik bir mimari ile tasarlanmış gün doğduktan sonra güneş batana kadar cephe önemli olmaksızın tüm derslikler güneş ışığından faydalanabiliyor. Dersliklerin kapı yüksekliği bir metreden biraz fazla. Bu yükseklik özellikle tercih edilmiş öğrenci hocasının huzuruna girerken başını eğsin, hürmette kusur etmesin diye. Orta Asyadan gelen sembolizmin İslam felsefesi ile kucaklaştığı bir şah eser.

Selsebilli Eyvan yöre mimarisinde çok kullanılan bir öge. en küçük boyutundan büyük boyutuna kadar. Kasımiye Medresesi'nde iklimlendirme, görsel vb mimari amaçlarla kullanılmasının yanında eğitim amaçlı da kullanılmıştır. Astronomi dersleri akşam havuz etrafında toplanılarak ve gökyüzünün su üzerindeki yansımalarından faydalanılarak yapılmıştır.

Bu eyvanlar ve havuz sisteminin güzel de bir hikayesi var;

Suyun duvardan çıktığı delik anne karnını ve doğumunu simgeler, suyun ilk döküldüğü yerde bazen tek bazen de iki kademeli minik bir havuz vardır. Burası bebeklik ve çocukluk dönemini simgeler. Su burada, insanın hayatının o evresinde olduğu gibi fıkır fıkırdır.

Sonrasında geniş bir kanal uzanır, gençlik dönemini simgeleyen. Burada bakıldığında su sanki hiç akıymıyormuş, sabit duruyormuş gibi görünür. Tıpkı insanın gençlik yıllarının geçmediğini, hep genç kalacağını düşündüğü gibi.

Daha sonra dar bir kanal gelir. Burası yaşlılık dönemini simgeler. Su hem çok hızlı akar hem de sürekli yan yüzlerden ortaya doğru bir dolanım görülür. Suyun akış hızı yaşlılıkta zamanın ne kadar çabuk geçtiğini, akış şekli ise insanın hayatı boyunca kazandığı deneyimleri özünde sindirmesini simgeler.

Suyun döküldüğü havuz mahşer yeridir. Herkes oraya gider. Havuzun alt kısmında ve üst kısmında birer çıkış olur su için. Üstten çıkan su cennete gidenleri, alttan çıkan su cehenneme gidenleri simgeler, ama ne olursa olsun akan her suyun mezopotamya ovasına ulaştığı ve orada bir bitkiye can verdiği düşüncesi ile ölen her canlının da bir şekilde ovada can bulacağına inanılmıştır.

Harran Tarihi

Şanlıurfa'nın 44 km. güney doğusunda bulunan ve her yıl binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilen tarihi kent Harran, kendi adıyla anılan Ova'nın merkezinde kurulmuştur.

Tevrat'ta "Haran" olarak geçen yerin burası olduğu söylenir. İslam tarihçileri kentin kuruluşunu Nuh Peygamber'in torunlarından Kaynan'a veya İbrahim Peygamber'in kardeşi "Aran"a (Haran) bağlarlar. XIII.yy tarihçilerinden İbni Şeddad, Hz. İbrahim'in Filistin'e gitmeden önce bu şehirde oturduğunu, bu nedenle Harran'a Hz. İbrahim'in şehri de denildiğini, Harran'da İbrahim Peygamber'in evinin, adını taşıyan bir mescidin, O'nun otururken yaslandığı bir taşın var olduğunu yazmaktadır.

Harran tarihiyle ilgili en doğru bilgiler arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara dayanmaktadır. Harran adına ilk defa, Kültepe ve Mari'de bulunan M.Ö.II. bin başlarına ait çivi yazılı tabletlerde "Har-ra-na" veya "Ha-ra-na" şeklinde rastlanmaktadır. Kuzey Suriye'de Ebla'da bulunan tabletlerde ise Harran'dan "Ha-ra-an" olarak bahsedilmektedir. M.Ö.II. binin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Hititlerle Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran'daki Ay Tanrısı'nın (Sin) ve Güneş Tanrısının (Şamaş) şahit tutulduğu belirtilmektedir.

Tüm bu tarihi belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Harran adı 4000 yıldan beri değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Harran adı, Sümerce ve Akatça "Seyahat-Kervan" anlamına gelen "Haran-u" dan gelmektedir. Bazı kaynaklar bu kelimenin "kesişen yollar" veya "şiddetli sıcak" anlamına geldiğini de kaydetmektedirler. Gerçekten de Harran Kuzey Mezopotamya'dan gelerek batı ve kuzey batıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Harran, Anadolu ile sıkıticaret ilişkileri bulunan Asurlu tüccarların önemli uğrak yerlerinden biri idi. Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Mezopotamya'dan Anadolu'ya olan ticaret akışının binlerce yıl Harran üzerinden yapılmış olması bu tarihi kentte zengin bir kültür birikiminin oluşmasına neden olmuştur.

Harran; Ay, Güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya'daki Asur ve Babiller'in politeist inancına dayanan Paganistliğin (Putperestlik) önemli merkezlerinden olması yönüyle de ünlü idi. Bu nedendir ki Harran'da Astronomi ilmi çok ilerlemiştir. Babiller döneminde "tanrıların efendisi-rabbi" olarak adlandırılan ay tanrısı "sin" Paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiş ve Romalılar döneminde "mar alahe"olarak adlandırılmıştır. İslam kaynaklarında "Harraniler" (Putperestler) adıyla anılan bu dinin mensuplarının bir kısmı, Abbasi Halifesi Me'mun'un "Kur'an'da geçen bir dini seçin" zorlaması üzerine Hristiyan, bir kısmı da Müslüman olmuş, önemli bir kısmı ise "Hiç kötülük etmeyen yüce bir yaratıcı" nın varlığını kabul eden ve Kur'an'da ehl-i kitapla beraber üç defa zikredilen, İslam hukukçularına göre Hristiyan ve Musevilerle aynı hukuki haklara sahip olan güney Mezopotamya'daki Sabiilerin monoteist inanç sistemini benimsemiştir. Sabiizmi benimseyen bu grup "Harranlı Sabiiler" olarak anılagelmiştir.

Urfa'nın Hristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline gelmesine karşılık, Harran Sabiilerin merkezi olmuş ve Hristiyanlar Harran'a putperest şehri anlamına gelen "Hellenopolis" adını vermişlerdir. Sabiiler Harran'daki varlıklarını M.S.XI.yy.a kadar sürdürmüşlerdir.

Dünyadaki üç büyük felsefe ekolünden birisi “Harran Ekolü” dür. İlk çağdan beri varlığı bilinen Harran Üniversitesi’nde dünyaca ünlü bir çok bilgin yetişmiştir. Abbasi hükümdarı Harun Reşit zamanında “Harran Üniversitesi” dünyaca büyük bir ün kazanmıştır.

Cüllab ve Deysan ırmaklarının suladığı kuzey Mezopotamya düzlüğünde bulunan Harran Ovası tarihte bir ağ gibi su kanalları ile örülmüş bir tarım sahası idi. 1184 yılında Harran’ı ziyaret eden Seyyah İbni Cübeyr, burasının gölgelik ve ağaçlık olduğunu, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştiğini, uzun süren bir kuraklık sonucunda ise harap olduğunu yazmaktadır. 1242 yılında Harran’a gelen İbni Şeddad şunları yazmaktadır: “Deysan ve Cüllab nehirleri arasında kurulmuş olan şehirdeki imalathanelere Cüllab nehrinden su gelirdi. Cüllab, Diphisar adlı bir köyden çıkar ve Harran’ı sulardı. Nehrin suları şehrin bazı evlerine kadar ulaşırdı. Harran’da 14 hamam vardı. Devlet ovadaki sulamadan 170 000 dirhem vergi alıyordu”.

Fatımiler, Zengiler, Eyyubiler ve Selçuklular gibi Türk-İslam devletlerinin yerleşmesine sahne olan Harran, 1260 yılı başlarında Moğollar tarafından işgal edildi. 1270 yılında Moğollar burayı ellerinde tutamayacaklarını anlayınca Camiini, surlarını ve kalesini yakıp yıkarak kenti tahrip ettiler. Halk Mardin, Dimaşk (Şam) ve Haleb’e kaçtı. Etraftaki göçebeler tarafından işgal edilen tarihin bu altın şehri bir köy haline geldi ve o muhteşem günlerine bir daha dönemedi.

1518 tarihli tapu tahrir defterlerinden, Osmanlı döneminde Harran’ın 250-280 nüfuslu bir köy olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Akçakale İlçesi’ne bağlanan Harran, GAP Projesinin Bölgeye getireceği canlılık göz önüne alınarak 1987 yılında çıkartılan bir kanunla ilçe haline getirildi.

Harran Evleri

Harran’ın en çok ilgi çeken yanı, bindirme tekniğinde yapılmış, külah biçimindeki konik kubbeli evleridir. Kubbeli evler tarihinin, düz damlı evler kadar eski olduğu bilinmektedir. Musul yakınında Arpachiyan’da, Tiflis yakınındaki Schulaveri’de ve Kıbrıs’ta yapılan kazılarda rastlanılan kubbeli ev bulguları M.Ö. VI. bine tarihlenmektedir. Bu gelenek Mezopotamya, Transkafkasya ve Ege’de M.Ö. III bine kadar yoğun bir biçimde devam etmiştir.

Günümüzde Akdeniz çevresinde, bilhassa güney İtalya’nın Apulya bölgesinde hem kentsel hem de kırsal alanda, Harran evlerine benzeyen ve “Trullo” denilen bindirme kubbeli çok sayıda yapı bulunmaktadır. Ancak Apulya yapıları, 80-200 cm. arasında değişen duvar kalınlıkları ve çift çubuklu kubbeleri ile Harran’daki benzerlerinden daha sağlam bir durumdadır. Çoğu XIX. yüzyıldan kalmış olan bu evlerin arasında XV. yüzyıla tarihlenenler de vardır. Ayrıca, bu yüzyılın başında yapılmış olanlarına da rastlanmaktadır. İskoçya adalarında “beehive houses” adı verilen bu tür yapıların XVIII. yüzyılda canlı bir gelenek oluşturduğu bilinmektedir. İspanya’nın Aragonya bölgesinde, İran, Afganistan, Çin Bolivya ve Peru’da kerpiçten, etna eteklerinde lavlardan yapılmış kubbeli evler vardır.

İçinde bulunduğunuz yüzyılın başında yapılan bir araştırmada, Anadolu’da kubbeli evlerin yoğun olduğu iki bölge tespit edilmiştir. Urfa-Birecik arasındaki birinci bölgede, bugün yalnız Suruç ve çevresinde bulunan bir kaç köy kubbeli evleri içermektedir. İkinci bölge olan Urfa-Akçakale arasında ise, Harran ve çevresindeki bir kaç köyde kubbeli evler bulunmaktadır. Ancak, kerpiç kubbe ile örtülmüş bu evlerden farklı olarak Harran evleri tuğla kubbelerle örtülmüştür.

Harran evlerinin tuğla kubbe ile örtülmesinin en önemli iki nedeninden birincisi, bölgenin çöl olması münasebetiyle örtüde kullanılacak ağaç malzemenin bulunmayışıdır. İkinci neden ise, Harran harabelerinde bol miktarda bulunan tuğla malzemedir. İlginç bir doku oluşturan bu evler, ören yerinden toplanan tuğlalarla eski kentin kalıntıları üzerine son 150-200 yıl içerisinde inşa edilmişlerdir.

1979 yılında arkeolojik ve kentsel sit alanı olarak tescil edilen ve kubbe evleri korumaya alınan Harran’da, ören yerinden malzeme toplanması, her çeşit inşaat yapılması, kanal açılması yasaklanmıştır. O tarihlerde 960 adet kubbe sayılan Harran’da bu sayı dondurulmuştur.

Harran evleri, kare ya da kareye yakın prizmatik bir alt yapı üzerine bindirme tekniğinde örülen tuğlaların gittikçe daralan konik bir külah şeklini almasından oluşan kubbelerle örtülmüştür. Kubbelere geçiş basit tromplar ve pandantiflerle (bingi) olmaktadır. Yüksekliği içerden en çok 5 m.’ye varan kubbeler, 30-40 tuğla dizisi ile örülmüş*tür. İkili, üçlü ve altılıya kadar varan kubbe grupları, içerden kemerlerle birbirlerine bağlanarak geniş mekânlar elde edilmiştir. Kubbeler örülürken yanlara

belli aralıklarla tuğla çıkıntılar yerleştirilmiş ve kubbenin tepesi açık bırakılmıştır. Tuğla çıkıntılar kubbenin tamiri ve gerektiğinde yağışlı-soğuk havalarda tepedeki deliğin kısmen veya tamamen kapatılabilmesi için tırmanmaya yaramaktadır. Kubbenin tepesindeki açıklık, içerideki dumanın dışarı çıkmasını sağlayan baca ve ışıklık fonksiyonu görmektedir. Örgüleri düzensiz bir şekilde balçık harçla bağlanan kubbe ve duvarlar, içerden ve dışarıdan yine bu harçla sıvanmıştır. Bölge iklimine uyumlu, yazın serin, kışın sıcak olan kubbeli Harran evlerinde, tavukların daha çok yumurtladığı, at gibi bazı hayvanların daha uysal olduğu, kuru soğanların çabuk filizlendiği köylüler tarafından söylenmektedir. Bu evlerden bir örnek 1999 yılında Harran Kaymakamı İbrahim Halil Akşit'in gayretleriyle restore edilerek Kültür Evi fonksiyonuna kavuşturulmuş ve turizmin hizmetine sunulmuştur.

Harran Üniversitesi

Şanlıurfa ilinin 44 km. Güneydoğusunda yer alan ve her yıl binlerce turist tarafından ziyaret edilen tarihi harran kenti kendi adıyla anılan bir ovanın merkezinde kurulmuştur. Tarihi belgelerden anlaşıldığına göre, harran adı 4000 yıldan beri değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Harran adı Sümerce ve Akatça "Seyahat-Kervan" anlamına gelen "Harran-u" dan gelmektedir. Diğer bir görüşe göre de "Kesişen Yollar" anlamındadır.

Antik Kültürünün temsilcileri Sabiiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar Harran da büyük bir uyum içerisinde birlikte yaşamışlar, buradaki okullardan dünyaca ünlü alimler yetişmiştir.

Emevi hükümdarı 2. Mervan, Harran' ı devletin başkenti yapmış,Emevilerin Asya bölümü 750 yılında Abbasilere yenilerek Harran da son bulmuştur. Tarihi geçmişi islam öncesine dayanan dünyaca ünlü "Harran okulu üniversite" Abbasi halifesi Harun Reşid zamanında daha da gelişerek ününü yaymaya devam etmiştir.

İlk çağ Hellenizminin İskenderiye deki bilim ve felsefe okulu dağıtılınca buradaki alimler Hz. ömer zamanında 7.yy.ilk yarısı Antakya ve Harrandaki okullara yerleştiler. İslamiyetten önce varlığı bilinen Harran Okulu, İslami dönemde de ününü devam ettirdi. Harrandaki islam üniversitesinde Sabiiler, Hristiyan ve müslümanlardan oluşan aydın gruplar vardı ve bunlar araştırmalar yapıyorlardı. Harran okulundaki Sabii alimlerinden büyük kısmı sonradan müslüman olmuştur. VII. yüzyıl sonrası ile VIII. yüzyılın ilk yarısında harran okulunda tercüme işi hızlandı. İlk çağ yunan bilginlerinin eserleri arapçaya tercüme edildi. harran; yunanca ve süryanice arapçaya yapılan tercümeleri merkezi durumuna geldi.

Emevi Halifesi II. Mervan Harran'ı başkent yapınca (744-750) buradaki bilimsel çalışmalar daha da ağırlık kazandı. Harran Okulunda sürdürülen bilimsel çalışmalar din, astronomi, tıp, matematik ve felsefe olmak üzere beş bölüme ayrılıyordu.

1260 yılı başlarında Moğollar tarafından istila edildi. Moğollar kenti ellerinde tutamayacaklarını anlayınca 1271 yılında Harran'ın camiini, surlarını, kalesini yakıp yıkarak kenti tahrip ettiler. Bundan sonra Osmanlı döneminde dahi Harran eski parlak günlerine bir daha dönemedi.

Urfa Tarihi

Mezopotamya'nın en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Şanlıurfa, su kaynaklarına yakın olması ve ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. Kentin 11 bin yıllık bir tarihi geçmişi vardır. Merkeze bağlı Örencik köyü sınırları içinde yer alan Göbekli Tepede yapılan kazılarda ele geçen buluntular bu tarihi geçmişi kanıtlamaktadır. M.Ö. 9 binli yıllara uzanan bu süreçte; Ebla, Akkad, Sümer, Babil, Hitit, Hurri-Mitanni, Arami, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans gibi uygarlıkların egemenlikleri altında yaşayan Urfa 1094 yılında Selçuklu topraklarına katılmış, 1098'de Haçlı kontluğu idaresine girmiştir. Eyyubi, Memluk, Türkmen aşiretleri, Timur Devleti, Akkoyunlular, Dulkadir Beyliği, Safevilerden sonra da Osmanlı sınırları içine katılmıştır.

Şanlıurfa'nın bilinen en eski ismi Aramiler tarafından verilen Urhay idi. M.Ö. 3. yüzyılda, Makedonya krallığı İskender döneminde Anadolu'ya girince Güney-Doğu Anadolu Bölgesi ve Urfa Makedonların eline geçti. Makedonlar "Suları Bol" anlamına gelen Edessa ismini vermişlerdir. Edessa o dönemde Makedonya'nın başşehrinin ismi idi. Urfa adının kaynağına ilişkin çok sayıdaki savdan hemen hiçbirisi kesinlik kazanmamıştır. Bunlardan biri, Urfa adının süryanice "Urhai" sözcüğünden türediği, Urhai'nin ise Arapça "Suyu Bol" anlamına gelen Er-Ruha'dan kaynaklandığı yolundadır. Urhai'nin Orhe, Orhai gibi farklı kullanışları sonunda Urfa adı ortaya çıkmıştır. Süryani Vakayinamesi'ne göre bu ad Hewya'nın oğlu Urhai'den gelmektedir. Ayrıca Hitit Vesikalarında geçen Ruhua veya Rujuanın bugünkü Urfa olduğu iddialar arasındadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde bulunan Şanlıurfa, doğuda Mardin, kuzeydoğuda Diyarbakır, kuzey batıda Adıyaman, batıda Gaziantep ve güneyde Suriye toprakları ile çevrelenmiş bir sınır şehridir. Şanlıurfa, coğrafi özelliği nedeniyle üzerinde birçok bağımsız devlet ve beyliğin kurulmuş olduğu, değişik kültürel oluşumların kaynaştığı bir yerleşim olmuştur. Gerek tarihinin başladığı ilk çağlarda ve gerekse diğer devirlerde Şanlıurfa, hemen her zaman Doğu ile Batı kültürleri arasında bir köprü olmuştur. Doğu' ya Batı' ya bağlayan ticari ve askeri yolların buradan geçmesi Şanlıurfa'ya geçmiş dönemlerde büyük önem kazandırmıştır.

Bu tarihi şehrin, ilk kuruluşu hakkında kesin bilgiler yoktur. Meşhur Arap tarihçisi Ebul Faraç'a göre Şanlıurfa, Nuh Tufanı'ndan sonra yeryüzünde kurulan ilk yedi yerleşim merkezinin ilki ve en önemlisidir. Hz. Adem (A.S.)'ın çiftçilik yaptığı, Hz. İbrahim Halil, Hz. Eyyüp, Hz. Şuayp, Hz. Elyasa gibi peygamberlerin yaşadığı bu bölge bugün "Peygamberler Şehri" diye anılmaktadır. Hatta Hristiyanlar, Hz. İsa'nın mendilinin Şanlıurfa'da bulunmuş olmasından dolayı buraya Dir-Mesih adını vermişlerdir. Şanlıurfa'nın yüzyıllar boyu ayakta durmuş olması, manevi bir himayenin eseri olsa gerektir.

Urfa Adının Kaynağı

Kamusü'l Alam'a göre Urfa'nın eski adı "ur" ya da "Urelkeldaniyn" olup Büyük İskender'in fethinden sonra Makedonyalılar bu şehri vatanlarındaki "Edessa" yani "Vodina" kasabasına benzeterek bu adla ve "akarsuları güzel" anlamıyla "Kaliroe" olarak adlandırmışlar, Araplar da "Kaliroe" den galat olarak "Ruha" olarak ad vermişlerdir.

Fikret Işıltan'a göre İslam döneminde Diyarı Mudar olarak da adlandırılan bölgedeki Urfa'ya Osrhoene Krallığı döneminde verilen "Osrhoene" adının, Urfa şehrinin Makedonyalılar tarafından "Edessa" adıyla yeniden kuruluşundan, önceki Süryanice "Urhai/Orhai" veya Arapça "Er-Ruha"nın Latinleştirilmiş biçimi olduğu sanılmaktadır.

Halep salnamelerine göre şehre kısa bir süre (Antiokya/Antakya) adı verilmişse de Prof. Segal'e göre M.Ö. 163'te ölen IV. Antiochus'un sikkeleri üzerindeki (Antioch Callirohae), başka bir kente de ait olabilir. Bir efsaneye göre ise Urfa adı Nemrut'un diğer bir adı olan ve 'Sulak yerde bulunan' anlamına gelen Hewya oğlu "Urhai" den gelmektedir.

Urhai'nin 'güzel akarsular şehri' anlamı, Edessa'nın Makedonya'daki Edhessaios ırmağının kenarındaki şehir ve bu kentin sonradan aldığı ad Vodina'nın Makedonca su anlamına gelmesi, Kalliroe'nin 'çeşme' ya da 'akarsuları güzel' anlamı belli olduğuna göre Urfa adının kaynağı konusunda henüz bir sonuca ulaşılamamışsa da bütün rivayetlerin 'su' ya çıktığı tartışmasızdır.

Eski Çağlarda Şanlıurfa

Şanlıurfa'nın bilinen belgesel tarihi M.Ö. 2000 yıllarında Hurri-Mitanni ile başlar. Bu devletin başkenti Vaşugan (Resul Ayn)'di. Bu dönemde Şanlıurfa büyük bir kültür merkezi olmuştur. Daha sonra büyük tarihi göçlerle bu bölgeye Sümerler ve Sümer Uygarlığı hakim olmuştur. Sümer, Akat ve Elam Uygarlıkları'na tanık olan Şanlıurfa ve çevresinde Keldani, Hurri, Mitanni ve Asur uygarlıkları da egemen olmuştur.

Asur devletini kuran, devlet merkezi Asur Şehri'ni yaptıran I.Şemis Ruman'dır. Asur Devleti'nin M.Ö. 606 yılında yıkılmasından sonra M.Ö. 4. yy'da Keyhüsrev kumandasında İran orduları tarafından Pers egemenliği altına sokuluncaya kadar Şanlıurfa, ateşgede merkezi olarak yeryüzünde çok önemli bir uygarlık bölgesi sıfatıyla tarih boyunca ün ve önem kazanmıştır. Bu arada Asur Prensleri, başkenti Harran olan yeni bir Asur Krallığı kurmuşlardır. Bu devletin ömrü pek kısa olmuş, Harran, Pers kavimleri tarafından tahrip edilmiş ve son Asur Prensligi de tarihe karışmıştır.

Şanlıurfa M.Ö. 332 tarihine kadar Pers İmparatorluğu yönetiminde kalmıştır. Pers Kralı III. DARA (Daryus) İsos Savaşı'nda Makedonya Kralı İskender'e yenilince, Yukarı Mezopotamya ve dolayısıyla Şanlıurfa, Makedonyalılar'ın eline geçmiştir. Şanlıurfa bundan sonra Helen Uygarlığı'nın bir kültür merkezi olmuştur. Büyük İskender, Hindistan seferi dönüşünde ölünce, yönetimi altındaki ülkeler, generalleri arasında taksim edilmiştir. Şanlıurfa General Selefkos'un yönetimine girmiştir. Selefkos, Şanlıurfa'ya İskender'in Makedonya'da doğduğu şehrin adı olan 'Edessa' adını vermiştir. Helen yönetimi ve kültürü Şanlıurfa'da 237 yıl sürmüştür. Selefkoslar dönemi, Romalılar'ın Pompeus kumandasındaki ordularının Urfa'yı almalarıyla tarih sahnesinden silinmiştir. Bu olayla Şanlıurfa'ya Romalılar hakim olmuştur.

Şanlıurfa'da Osrhoene Krallığı

Helenizm devrinde Selekos Devleti'nin son yıllarında Mezopotamya'da birtakım beyliklerin kurulduğunu görmekteyiz. Bu kavimler zamanla kuvvetlenerek merkezi Şanlıurfa olmak üzere Osrhoene Krallığı'nı kurmuşlardır. (M.Ö.132)Latin tarihçilerinden Tasitüs ve Pelin, Osrhoene krallarını Abgar diye adlandırmışlardır. Hristiyanlık dininin V. Abgar (Ukama) zamanında Şanlıurfa'da yayıldığı ve Ukama'nın Hz. İsa'yı Şanlıurfa'ya davet ettiği rivayet edilmektedir. Osrhoene Krallığı M.Ö.132 yılında kurulmuş ve M.S.244 yılına kadar bağımsız yaşamıştır. Bilahare Roma'nın hakimiyetine girmiştir. Roma idaresinde Şanlıurfa sıradan bir şehir iken, Roma İmparatoru Büyük Konstantin zamanında ehemmiyeti anlaşılarak eyalet haline getirilmiştir. (M.S.349)Osrhoene Krallığı devrine ait Şanlıurfa'daki tarihi eserlerin en kıymetlisi Kale'deki çifte sütundur. Halk tarafından bu sütunlara mancınık denilmektedir. Bu sütunlar Osrhoene krallarından Eftuha tarafından eşi Şalmet adına dikilmiştir. Bu sütunlardan başka civarında bir çok esere rastlanmaktadır.

Yaklaşık dörtüzyıl ayakta kalan bu krallık, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra gelişmeye başlamıştır. Bu krallığın yükselme dönemi Hristiyanlıkla başladığı gibi yıkılışı da Hristiyanlıkta baş gösteren mezhep çatışmalarından olmuştur. Sonunda yıkılmaya yüz tutmuş, M.S.244 yılında Roma hakimiyetine girmiştir.Roma İmparatorluğunun Batı ve Doğu diye ikiye bölünmesi üzerine Şanlıurfa Doğu Roma İmparatorluğunun sınırları içinde kalmıştır. Şanlıurfa uzun yüzyıllar tarihte Bizans İmparatorluğu diye anılan bu yeni devletin idaresi altında kalmıştır. Bizans ve İran'ın yüzyıllar boyu devam eden kanlı boğuşmalarında Şanlıurfa daima ön safta yer almış ve elden ele geçmiştir. Bu olaylar şehrin yıpranmasına harap olmasına sebep olmuştur.

Şanlıurfa'da Arap Hakimiyeti Devri

İslamiyetin doğuşu yıllarında Şanlıurfa Bizans İmparatorluğu idaresinde bir eyalet merkezidir. Bizans tahtında Heraklius Şanlıurfa eyaletinde de vali ve kumandan olarak Hoannes gibi Bizans'ın güçlü bir generali bulunuyordu.Hicretin 18. yılında (640) İslam Devleti'nin başında oldukça yetenekli, adalet timsali Hz. Ömer, Suriye'deki İslam ordularının başında ise Hz. Übeyt İbni El Cerrah gibi değerli bir kumandan bulunmaktaydı. Bu dönemde Şanlıurfa Bizans'tan alınarak M.S.640 yılında Arap ve İslam topraklarına katılmıştır. Şanlıurfa, Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra şehrin nüfusu tesbit edilmiş ve kadaastro cetvelleri tanzim edilmiştir. Halk artık aradığı huzur ve emniyete kavuşmuştur. İyat Şanlıurfa'nın fetih işini tamamladıktan sonra bu bölgeye vali olarak atanmıştır. İyat'tan sonra Şanlıurfa Valiliği'ne Sait İbni El Amur tayin edilmiştir. El Amur Şanlıurfa'da Müslümanlığın ilk yapısı olan ve Hz. Ömer'e adanan "Ömeriye Camii"ni yaptırmıştır. Bugün bu cami Kazancı Pazarı'nda bulunmaktadır. Arapların, Diyar-ı Mudar adını verdikleri Şanlıurfa, bu dönemde Ruha diye anılmaktaydı.Hz. Osman zamanında Şanlıurfa ve tüm El Cezire eyaleti Şam'a bağlanarak Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'nin yönetimine bırakılmıştır. Şanlıurfa artık İslam'ın bir sınır şehridir. Hulefai Raşidin döneminden sonra Şanlıurfa, Emevi yönetiminde 90 yıl büyük bir sükun ve huzur içerisinde gelişmesini sürdürmüştür. Miladi 750 yılında Emevi-Abbasi çatışması sonucunda Emeviler'in kesin yenilgisinin ardından Abdullah Bin Ali komutasındaki Abbasi orduları ciddi bir direnişle karşılaşmadan Şam ve Şanlıurfa havalisini Abbasi yönetimine bağlamıştır.Abbasoğulları Devleti'nin en büyük hükümdarı Harun El Reşit zamanına kadar El Cezire'nin en önemli iki şehri olan Şanlıurfa ve Harran, sürekli gelişmiş ve bu dönemde tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Bu büyük hükümdarın 809 yılında ölümüyle diğer eyaletler gibi El Cezire eyaleti de önemini kaybetmiştir ve iki kardeş arasında (El Emin-El Memun) başgösteren taht kavgası yüzünden, sürekli ayaklanmalara sahne olmuştur. 1258 yılına kadar devam eden bu kargaşa sonunda Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han, Bağdatı alarak Abbasoğulları Devleti'ne son vermiştir. Böylece, Şanlıurfa ve Harran şehirlerinin ulaşmış oldukları yüksek kültür ve parlak dönemler Abbasoğulları ile beraber yıkılmıştır.

Abbasoğulları Devleti 508 yıl yaşamış, dünya politika ve kültürü üzerinde yüzyıllar boyu etkili olmuştur. Özellikle Harran ve Harran'daki üniversite yani Büyük Cami, Moğol istilasından sonra bir daha eski durumuna gelememiştir.Harun Reşid'in bir diğer oğlu El Mutasım döneminde Arap kabileleri Şanlıurfa ve havalisinde küçük beylikler kurmuşlarsa da kendi aralarındaki kabile kavgaları sonunda zayıf düşmüşler, Bizanslılar Şanlıurfa'yı yeniden işgal etmişlerdir. Bu işgalle beraber Şanlıurfa yeniden büyük bir katliam ve yıkıma sahne olmuştur. Şanlıurfa uzun süre huzur ve sükuna kavuşamamış ve kanlı rekabetlerin baskısı altında yaşamak bahtsızlığına katlanmıştır.

Şanlıurfa'da Selçukoğulları Ve Türk Hakimiyeti

Şanlıurfa tarihinde ilk kez Selçukoğulları'nın istilasını ile Türk egemenliğine girmiştir. Bu devlet, Anadolu'yu ebedi bir Türk yurdu yapmıştır. Bu genç Türk devletinin ikinci sultanı Alparslan 1071 yılında Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Savaşı'yla Anadolu kapılarını yeniden Türkler'e açmıştır.

Üçüncü Selçuk Sultanı Melik Şah, babasının yolunda yürüyerek Selçuklu İmparatorluğu'nun hudutlarını genişleterek, yolu üzerinde bulunan Şanlıurfa'yı kısa bir kuşatmadan sonra Bizans'tan kurtarmış ve şehri, komutanlarından Bozan Bey'in

idaresine bırakmıştır (1087).Şanlıurfa uzun yıllar hasret kaldığı huzur ve sükuna Selçuklular ile birlikte yeniden kavuşmuştur. Baştanbaşa harap olan şehir yeniden imar edilmiştir.

Haçlı Savaşlarında Şanlıurfa

Şanlıurfa, Selçuklular idaresinde huzur ve sükun içerisinde yaşarken 1089 yılında Hacı olarak Kudüs'ten Avrupa'ya dönen Fransız asıllı Papaz Piyer Lermi, İslam Dünyası'nda görmüş olduğu refah ve saadeti Avrupa'da uğradığı yerlerin halkına anlatıyor ve Mesih'ten getirdiğini öne sürerek şu müjdeyi yayıyordu."Bir Müslüman öldüren cennete girecektir."

Hristiyan Avrupa'sında açlık, yağma ve servet edinme arzusu taassup ve cehalet içindeki halk tabakaları Piyer Lermi'nin mahirane gayretiyle harekete geçiyor ve Haçlı Orduları gruplar, dalgalar halinde İslam yurdu Anadolu'ya akmaya başlıyordu.

Bu insanlık dışı saldırıların başlangıcında Selçuklu Devleti ikiye bölünmüş, Selçuk oğullarında taht kavgaları başlamıştır. I. Haçlı Seferi'nde büyük bir Haçlı topluluğu etrafı yakıp yıkarak Kudüs'e girerken başka bir topluluk da Fransız komutanlarından Baudouin komutasında Şanlıurfa'ya giriyordu. (1098)Merkezi Şanlıurfa olmak üzere kurulan bu kontluk yörede 48 yıl Latin Krallığı olarak hüküm sürmüştür. Şanlıurfa 1146 yılında Musul Atabeyi Alaattin Zengi'nin oğlu Nurettin Mahmut ve onun Başkomutanı Selahattin Eyyubi tarafından geri alınarak Fransız Kontluğu'na son verilmiştir. Şanlıurfa'nın Türkler tarafından geri alınması, II. Haçlı Seferi'ne sebep olmuştur. Selahattin Eyyubi'nin hatırasına kardeşi Adil Şah tarafından Selahattin-i Eyyubi Medresesi yapılmıştır. (bugünkü Yıldız Meydanı'nda bulunan Vakıflar Müdürlüğü binası)II. Haçlı orduları Selçuklu sultanlarından I. Mesut tarafından Eskişehir'de imha edilmiş ve böylece Şanlıurfa yeni bir Haçlı istilasından kurtarılmıştır.

Osmanlılar Devrine Kadar Şanlıurfa

Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra Şanlıurfa 1250 yılına kadar Eyyubi Devleti'nin yönetiminde kalacaktır. Eyyubi Devleti'nin yıkılışıyla Şanlıurfa Timur'un istilasına uğramıştır. Dicle'yi geçip Rasul-ayn bölgesindeki Türkmen Boy ve Oymaklarını darmadağın eden Timur, daha sonra ordularıyla Şanlıurfa'ya girmiştir. Bu arada Harran'da tahrip edilmiştir (1404).

Akkoyunlu hükümdarlarından Karayülük Osmanbey, Timur ordularının Anadolu'dan çekilmesinden yararlanarak Şanlıurfa'ya girmiş, şehrin idaresini oğlu Habil'e bırakmıştır. Fakat 1426'da Mısır Memlukları şehri kuşatıp Vali Habil'i esir alarak Mısır'a göndermişlerdir. Bu olayla birlikte Şanlıurfa, Mısır yönetimine geçmiştir.

Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osmanbey, 1435 yılında öldüğü zaman ülkesini, oğulları aralarında taksim etmişlerdir. Bunların içinde Karayülük Osman Bey'in veliahtı olan Ali Bey, Mısır Sultanı'ndan muvafakat alarak Şanlıurfa yönetimini oğluna vermiştir. Ali Bey, Mardin Valisi Hamza Bey'e mağlup olunca önce Osmanlı Padişahı II. Murat'a, sonra da Mısır Sultanı Çakmak'a sığınmıştır. Böylece, Akkoyunlu yönetiminde olan topraklar Hamza Bey'in eline geçmiştir.Hamza Bey'in 1444'de ölümüyle Ali Bey'in oğlu Cihangir, Hamza Bey'in yerine geçmiş, ancak Şanlıurfa'nın idaresini kardeşi Kuveys'e bırakmıştır. Şanlıurfa 1450 yılında Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah döneminde Karakoyunlu yönetimine girmiş, fakat Kuveys bir yıl sonra şehri ve kaleyi tekrar geri alarak Karakoyunlular'ı Şanlıurfa'dan kovmuştur. Böylece Şanlıurfa, Memluklar'a bağlı olmak şartıyla Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında sürekli el değiştirmiştir.

Şanlıurfa'daki Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın yaptırmış olduğu Hasan Padişah Camii halen kullanılmaktadır. Şanlıurfa 16.yy'ın başında İran'da kurulan Safavi egemenliğine geçmiştir.

Osmanlılar Devrinde Şanlıurfa

16.yy başlarında Safavi hükümdarı Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırdığı zaman Akkoyunlu prenslerinden Sultan Yakup'un oğlu Murat, Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'e sığınmıştı. Yavuz Sultan Selim İran seferine çıkarken Prens Murat'ı da yanına almış, ne var ki Murat 1514'de Safaviler'in elinde bulunan Şanlıurfa Kalesi kuşatmasında öldürülmüştür. Bu olay, Yavuz Sultan Selim'i son derece müteessir etmiştir. Yavuz Sultan Selim, İran seferini tamaladıktan sonra Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Şanlıurfa'nın fethine memur etmiştir. Bıyıklı Mehmet Paşa Safavi kuvvetlerinin Mardin'in 15 km güneybatısındaki Koçhisar'da yenmiş ve böylece bu bölgede Safavi gücü tamamen yıkılmış, kültür ve ticaret merkezi olan Şanlıurfa ve çevresi de Osmanlı İmparatorluğu yönetimine katılmıştır. (4 Mayıs 1516)

Şanlıurfa, Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan idari teşkilatla Vilayet yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, İrakeyn Seferi sırasında, Şanlıurfa'da 16 Kasım 1535'te iki gün konaklamıştır.

Şanlıurfa 16.yy sonlarında yeniden kanlı olaylara sahne olmuş, bölgede çıkan ve tarihte Celali İsyanları diye bilinen ayaklanmalar, devlet tarafından bastırılmıştır. Urfa 1818'de Halep'e tayin edilen Hurşit Ahmet Paşa zamanında kaza haline getirilerek Halep eyaletine bağlanmıştır.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Osmanlı ordularıyla Nizip'te çarpışmış ve bu savaştan galip çıkmıştır. Bu olayla birlikte Şanlıurfa Mısırlılar'ın istilasına uğramış ve bu istiladan çok zarar görmüştür. Şanlıurfa ve çevresi 4 yıl kadar Mısırlılar'ın elinde kalmıştır (1839).Daha sonra Şanlıurfa, Maraş, Kozan ve Adana sancakları birleştirilerek Halep Vilayetine bağlanmıştır. Bu büyük vilayetin valiliğine de Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Şanlıurfa, 1867/68'de Halep'in sancağı, kaza iken I. Dünya Savaşı sırasında da müstakil sancak olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler Mondros Mütarekesi'ne istinaden 7 Mart 1919'da Şanlıurfa'yı işgal etmişler, kısa bir süre sonra da Fransızlara terk etmişlerdir. Sevr Antlaşması'na göre (10 Ağustos 1920) Şanlıurfa, Fransız mandası altına giren Suriye'ye terk edilmiştir. Fakat bu karar uygulanamamıştır.

Şanlıurfalı, Milis Kuvvetleri oluşturarak Fransız işgaline karşı koymuş ve 11 Nisan 1920'de şehri kurtarmıştır. Daha sonra İtilaf Kuvvetleri ile imzalanan Ankara Antlaşması'yla (21 Ekim 1921) Şanlıurfa Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da, 1924'te vilayet olmuştur.

Kurtuluş Savaşında Şanlıurfa

Urfa ve çevresi, mütarekenin kapsamı dışında kalmasına rağmen Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi bahane edilerek 7 Mart 1919 (Resmi belgelere göre 24 Mart) tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

30 ekim 1919 tarihine kadar süren İngiliz işgalinde, Urfa'da belirtilmeye değer önemli olaylar gelişmemiş, ne varki İngilizler işgal süresince, aşiretleri silahlandırarak birbirlerine düşürmeye çalışmışlardır. İngilizler, petrol bulunan bölgelerde kısmen başarılı olmuşlardır. Böylece, bölgede "İngiliz Muhibbi" aşiretler ortaya çıkmıştır.İngiltere ile Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması'yla bölge nüfuz alanlarına ayrılmış ve Urfa 15.9.1919 tarihli "Suriye ve Kilikya'da İşgal Kuvvetlerinin Değiştirilmesine İlişkin İngiliz-Fransız Anlaşması" gereğince Fransa'nın payına düşmüştür.

Urfa, 30-31 ekim günlerinde Fransızlarca işgal edilmiştir. İşgal kuvvetlerinin ancak 100 kadarı Fransız, geri kalan büyük kısmı ise çoğu Müslüman olan sömürge askerlerinden oluşmuştur.Şehirde, Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'le Belediye Reisi Hacı Mustafa'nın önderliğinde oluşturulan Müdafaai-Hukuk Cemiyeti, giderek güç kazanmış ve gelişmiştir. Cemiyetin varlığını haber alan Fransızlar, Ali Rıza Bey'i Fransız karargahına çağırarak tutuklamış, ancak Ali Rıza Bey bir yolunu bulup Siverek'e kaçmıştır. Bu olaya, çok sinirlenen Fransızlar, halkı yıldırma için sert uygulamalara yönelmiş bununla da yetinmeyerek memurların atanmasından belediye bütçesinin düzenlenmesine kadar her alanda yönetimi ele geçirmeye çalışmışlardır.

Binbaşı Ali Rıza Bey'in yerine atanan Yüzbaşı Ali Saip bey, 29 aralık 1919 tarihinde Urfa'ya gelmiş, burada harekete hazır bir Cemiyet bulmuş ve görüşmelere başlamıştır.

15 Ocak 1920'de bir ayaklanma planlayan Ali Saip Bey, bu girişiminin Fransızlarca haber alınması üzerine Siverek'e kaçmıştır. Siverek'te Cudî Paşa ve Mehmet Emin Bey gibi aşiret ileri gelenleriyle görüşüp kuvvet toplayan Ali Saip Bey; Badıllı Sait Bey ile İzollu Bozan Bey kuvvetlerinin de katılımıyla oluşan millî kuvvetlerle 7 Şubat günü Karaköprü Köyü'ne gelmiştir. Fransızlara şehri 24 saat içinde boşaltmaları için gönderilen ültimatoma kabul edilmeyince Urfa Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin yöneticilerince karşılanan kuvvetler, Cemiyet Milisleri'yle birlikte şehri işgal etmiş ve Fransızları yerleştikleri binalarda kuşatmışlardır. Suruç ve Akçakale aşiretlerinin de katılımıyla düşman kuvvetinin çok üzerinde bir kuvvet oluşmasına rağmen, savaşın düzenli birlik disiplininin uzak olmaları ve savaşçıların iyi yönetilememesi yüzünden bu kuşatma hem uzamış, hem de çok kayıp verilmiştir.

Kuşatmanın uzaması her iki tarafı da yıpratmış ve karamsarlığa düşmelerine yol açmıştır. Urfalılar sık sık resmi (askeri) kuruluşlardan düzenli birlik gönderilmesini istemiş, ancak düzenli birlik göndermenin Fransa'ya savaş ilanı anlamına geleceğini düşünen hükümet buna yanaşmamıştır. Erzaklarını tüketen ve artık katırları kesip yemeye başlamış olan Fransızlar,

Cerablus'dan bekledikleri yardım gelmeyince Urfa'dan 'şerefle' ayrılmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Bulunan çözüm şöyle olmuştur: Ermeniler Türkler'e başvurup, "Fransızlara, Ermenilerin yiyeceklerinin bittiğini, kuşatma sürerse açlıktan öleceklerini söylerseniz bizi bu durumdan kurtarmak için şehri terkederler," diyecekler; bunun üzerine Fransızlar 'insani' duygularla şehri terkedeceklerdi. Ancak Ermeni cemaati bu formüle yanaşmamıştır.

Bu gerekçeyle şehrin boşaltılması gerçekleşirse, Fransızlar gittikten sonra Urfalılar, "Fransızlar sizin için geldi ve sizin hatıranız için gittiler" diyerek Ermeniler'den öd almaya kalkabilirlerdi. Bunun üzerine Fransızlar Amerikan Yetimevi Yöneticisi Mis. Holmes'la bağlantı kurmuşlar, Müdafai Hukuk Cemiyeti ile yapılan görüşme sonucunda da birtakım şartlarla Urfa'dan gitmeyi kabul etmişlerdir. Buna göre Ermeniler'in can güvenlikleri sağlanacak, Amerikalılar'ın malları ve hakları korunacaktı. Urfa'da ölen Fransızların mezarlarına saygı duyulacak, ağırlıkların taşınması için yük arabaları ve deve verilecekti. Esirler geri verilecek, Urfa eşrafından 10 kişi gidecekleri yere kadar onlara eşlik edecekti.

Eşraftan on kişi yerine Jandarma Teğmeni Ömer İzzet Efendi komutasındaki on jandarma eşliğinde, geceyarısı, Suruç yolundan Cerablus'a doğru hareket eden Fransızlar'ın şehri terkediş şekli, Müdafai Hukuk Cemiyeti Üyeleri'nin bir bölümü Ali Saip ve bazı Cemiyet üyelerinin şartları kabul etmelerini içlerine sindirememişlerdi. Gece, Fransızlar'ın geçecekleri yol üzerinde, Şebeke Boğazı'nda mevzilenen milis ve aşiret kuvvetleri Fransızlar'la gün doğuşuna kadar çatışmışlardır. Silah seslerinin duyulması üzerine bütün şehir halkı, Şebeke'ye koşmuştur. Üç saat süren çatışma sırasında Urfalılar çok kayıp vermiş; Fransızlar'ın kaybı ise 296 ölü ve 67 yaralı olmuştur. 140 kadar Fransız da esir edilerek Urfa'ya getirilmiştir. Urfa'nın kaderini belirleyen ve şehre yıllar sonra "Şanlı" ünvanını kazandıran bu Savaş 11 Nisan 1920 günü meydana gelmiştir.

TBMM Tarafından Urfa'ya "Şanlı" Ünvanının Verilmesi

Urfa milletvekili Osman Doğan ve 17 arkadaşının, Kurtuluş Savaşında gösterdiği kahramanlıktan dolayı Urfa ili adının "Şanlıurfa" olarak değiştirilmesine ilişkin kanun teklifi TBMM tarafından 12.6.1984 tarihinde kabul edilerek kanunlaşmıştır.

Urfa ilinin adının Şanlıurfa olarak değiştirilmesi hakkındaki 3020 sayılı kanun 22 Haziran 1984 tarih 18439 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

1919 yılından önce İngilizlerin daha sonrada Fransızların işgaline uğrayan Urfa 11 Nisan 1920'de işgalden kurtarılmış, 1984 yılında T.B.M.M. tarafından çıkartılan bir yasa ile Ulusal Kurtuluş Savaşında gösterdiği kahramanlık nedeniyle "Şanlı" ünvanını almıştır. Şanlıurfa kenti dini, arkeolojik, folklorik değerleri ile köklü bir kültür tarihine sahiptir. Büyüleyici bir çok uygarlık bu kenti, bir bölümü hala keşfedilmeye çalışılan 11.000. yıllık geçmişin varisi kılmıştır. Bu topraklar tapınakları, kiliseleri, camileri, medreseleri, sarayları ve kervansarayları ile geçmişini her an yaşar gibidir.

Göbekli Tepe

Şanlıurfa'nın 20 km doğusundaki Örencik Köyü yakınlarında bulunan bir kazı alanıdır. Mezopotamya'daki en eski tapınaktır.

1996 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ile Şanlıurfa Müzesi'nin ortak çalışması ile yapılan kazılarda günümüzden 11.000 yıl öncesine ait (Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem) büyük bir tapınak kalıntısına ulaşılmıştır. Ayrıca tapınağı süsleyen doğal boyutlarında taştan oyulmuş yaban domuzu, kaplumbağa ve akbaba heykelleri de bulunmuştur.

Göbekli Tepe'de ortaya çıkan tapınağı önemli kılan neden, tapınağı yapanların, yerleşik hayata geçmemiş avcı-toplayıcı insanlar olmasıdır. Bu da yerleşik yaşama geçişte ekonomik ya da ekolojik değil, kalabalık ve uzun süreli dinsel törenlerin rol oynamış olabileceğini gösteriyor.

Göbekli Tepede arkeologlar 15 metreye varan daire biçimli üç alan ortaya çıkarmışlardır. Kazı yerinde üzerlerinde çeşitli hayvan kabartmaları ya da bunların taşa kazınmış figürlerinin yer aldığı "T" biçimli 16 destek ve kireçtaşı tabakası bulunmuştur. Ayrıca bulunan bazalttan yapılmış kaplar ve işlenmiş çakmaktaşılarından, burada yaşayanların kalıcı olmasa da en azından geçici bir süre burada yaşadıkları anlaşılıyor. Büyük olasılıkla Göbekli Tepe, bölgede yaşayan insanlarca dinsel amaçlar için düzenli olarak ziyaret edilen bir buluşma yeri idi. Burada bulunan yapıların eski tarihli dairesel, daha yeni olanlar ise dikdörtgen biçimlidir.

Yaklaşık 12000 yıl önce, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgede, insanlık tarihinin en önemli değişimlerinden biri yaşanmaktaydı. insanoğlu avcı-toplayıcı bir yaşam tarzından, yerleşik hayata, çiftçi-üretici düzene geçmek üzereydi. Binlerce

yıl öncesinin avcı toplayıcılarının bu geçiş döneminde, sandığımız gibi mütevazı ve basit bir yaşam tarzıyla yetinmemiş olduklarını, aksine, görkemli bir evre yaşadıklarını Göbekli Tepe'de bize bıraktıkları izlerde görebiliyoruz.

Harran ovasını kuzeyde sınırlayan dağ silsilesinin en yüksek noktasında yer alan, topografik özellikleri ile geniş görüş mesafelerine hakim bir konumda bulunan Göbekli Tepe, avcı toplayıcı insanların yarattığı bir kült merkezidir. Arkeolojik araştırma tarihinde neolitik dönem için düşünülen modelleri, teorileri alt üst eden verileri günümüze ulaştırmaktadır. Üretime geçiş aşamasına yakın olan son avcı grupların anıtsal mimarilerini ve gelişkin sembolik dünyalarını bu dönem için beklenmedik bir düzeye ulaşmış bir kültürü bize iletmektedir.

Göbekli Tepe, çapı 30m. ye ulaşan yuvarlak ve oval planlı, sayısı 20 'yi bulan yapılardan oluşur. Bunlardan 6 tanesi kazı sırasında ortaya çıkarılmış, diğerleri jeomanyetik ve georadar yöntemleriyle yapılan ölçümler sonucunda belirlenmiştir. Bu ölçümlerle elde edilen sonuçlar Göbekli Tepe'nin neredeyse 12000 yıl öncesinde insanoğlu tarafından seçilen ve yaratılan büyük bir buluşma merkezi olduğunu, günlük yaşama yönelik mekanlarla değil, törensel amaçlı inşa edilmiş, anıtsal yapılarla kaplı olduğu görüşünü desteklemiştir.

Yuvarlak planlı söz konusu yapıların merkezinde iki tane serbest duran boyu 5m. yi bulabilen kireçtaştan şekillendirilmiş T biçimli dikilitaşlar bulunmaktadır. Aynı formda ama daha küçük boyutlu dikilitaşlar ise yapı duvarlarının iç çeperlerine merkez iki dikilitaşa yönlendirilmiş olarak yerleştirilmiştir. Dikilitaşların üzerlerinde kabartma tekniğinde yapılan hayvan motifleri ve çeşitli soyut semboller bir tür haberleşme sisteminin kalıntılarını ,12000 yıl öncesinin sembolik dünyasını, hafızasını, mesajlarını bugüne ulaştıran bulgulardır.

Göbekli Tepe' nin etkileyici anıtsal buluntuları yetkin bir taş işçiliğini yansıtmakta, taş üzerinde kabartma tekniğiyle yapılarak aktarılan motiflerin içerik zenginliği ise karmaşık bir düşünsel düzeye ulaştığını göstermektedir. Tüm bu bulguların yanında, eserlerin nitelik ve nicelikleri gözlemlendiğinde, raslantısal değil düzenli bir tekrarlar şeklinde saptanabilen büyük boyutluluk, anıtsallık ve sayısal yoğunluk, arka planda olması gereken gelişkin sosyal düzenin, organizasyon ve koordinasyon kabiliyetinin ipuçlarını vermektedir.

Göbekli Tepe'nin anıtsal yapıları, onu yapan neolitik dönem insanları tarafından bilinçli olarak doldurulmuş, bir nevi gömülmüştür. Bu dönemde hayat tarzlarını da değiştirmeye başlayan son avcılar, eski kimliklerini, avcı yaşamlarında onlar için önemli olan inanışlarını, sembol dünyalarını tahrip etmeden kapatarak terketmişlerdir. Bu nedenle son avcılarının buluşma merkezi olan bu eşsiz tapınaklar dağı, ıssız, ırak, sessiz doğal ortamda, tahrip edilmeden günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Göbekli Tepe ilk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin ortaklaşa yaptığı bir yüzey araştırmasında V 52 adıyla neolitik yerleşme olarak saptanmış ve yüzey araştırması ile ilgili 1980 yılında yapılan yayında Peter Benedict tarafından yazılan makalede yerleşme ile ilgili ilk bilgiler verilmiştir. Bu makalede yer alan kısa tanıtımda Göbekli Tepe' nin yamaçlarının çakmaktaşıyla dolu olduğu ve en yüksek iki tepeliğin üstünün gömütlüklerle kaplı olduğu yazılıdır. Ancak bu araştırmanın yapıldığı yıllarda neolitik dönem hakkında bilinenler. Göbekli Tepe'nin özel bir yer olarak anlaşılmasına olanak vermemiştir. Bu döneme ait büyük boyutlu heykeller, T-biçimli dikilitaşlar ilk kez 90' ılı yıllarda Urfa yakınlarında bulunan Nevali Cori kazısında bulunmuştur. 1994 yılında Klaus Schmidt ekip üyesi-arkeolog olarak her kampanyasına katıldığı Nevali Cori kazılarının tamamlanması ve bu yerleşim yerinin Atatürk Barajı suları altında kalması sonrasında, yeni bir proje planlama düşüncesiyle, bölgede bilinen diğer neolitik yerleşmeleri ve bu çerçevede Göbekli Tepe'yi ziyaret eder. Nevali Cori kazılarının verdiği tecrübe, Klaus Schmidt' e, 1963 yılında Göbekli Tepe' de araştırmacıların gömütlük olarak tanımladıkları taşların, üst kısımları görünen neolitik dönem dikilitaşları olduğunu farketme olanağını verir. Benin Alman Arkeoloji Enstitüsü Orient bölümü uzmanı ve Erlangen Üniversitesi öğretim üyesi Prof.Dr. Klaus Schmidt 1995 yılından beri aralıksız olarak Göbekli Tepe kazı çalışmalarını yürütmektedir.

Hızlı İbrahim Makamı, Halil Rahman Cami, Ayn Zeliha Parkı, Balıklı Göl

Üç dinin atası olarak bilinen Hz İbrahim Peygamber'in doğduğu mağara, ateşe atıldığı mancınıkların bulunduğu Kale ve ateşe atıldığında düştüğü yer olan Balıklıgöl Şanlıurfa merkezde bulunmakta ve yılın her mevsiminde yerli ve yabancı turistlerin, inanan ve inanmayanların akınına uğramaktadır. Buraya gelen ziyaretçiler de, her isteklerini dile getiren dua ederler, kutsal sayılan balıklara yem atıp dilekte bulunurlar.

Hızlı İbrahim'in Doğduğu Mağara Ve Mevlid-İ Halil Camii

Hız. İbrahim, Mevlid-i Halil Cami avlusunun güneyinde bulunan mağarada doğmuştur. Rivayete göre devrin hükümdarı Nemrut, bir rüya görür. Sabah rüyasında gördüklerini müneccimlerine anlatır. Müneccimlerin "Bu yıl doğacak bir çocuk senin saltanatına son verecektir" demesi üzerine Nemrut, halkına emir salarak o yıl doğacak bütün erkek çocukların öldürölmesini ister.

Hız. İbrahim'in annesi bu mağarada gizlice Hız. İbrahim'i dünyaya getirir. Hız. İbrahim 7 yaşına kadar bu mağarada yaşamıştır. Hız. İbrahim'in doğduğu mağaranın içerisinde bulunan suyun, şifalı olduğuna ve bir çok hastalığı iyileştirdiğine inanılır.

Balıklı Göl (Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha Gölü)

Şehir merkezinde olup, içindeki balıklar, etrafındaki asırlık çınar ve söğüt ağaçları ile tabii bir akvaryum görünümündedir. Göller, Ayn-ı Zeliha ve Halil-ür Rahman olmak üzere iki tanedir. Hız. İbrahim Peygamber'in, devrin hükümdarı Nemrut ve halkının taptığı putlarla mücadele etmeye ve onları kırıp parçalayarak tek tanrı fikrini savunmaya başlaması üzerine Nemrut tarafından bugünkü Şanlıurfa Kalesi'nden ateşe atılır. Bu esnada Allah tarafından "Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve selamet ol" emri üzerine ateş suya, odunlar da balığa dönüşür. Hız. İbrahim'in düştüğü yere "Halil-ür Rahman Gölü" denilir. Nemrut'un evlatlığı Zeliha da, Hız. İbrahim Peygamber'e aşık olur. Hız. İbrahim Peygamber için babalığı Nemrut'a yalvarır. Hız. İbrahim'in ateşe düştüğünü görünce Zeliha da kendini ateşe atar. Zeliha'nın düştüğü yere de Ayn-ı Zeliha Gölü denir.

Halil-ür Rahman ve Aynzeliha gölleri efsanesi

Nemrut zulmü ile çevresine korku ve dehşet saçır. Bu dönemde bir gece gördüğü rüyayı yorumlatır. Doğacak çocuklardan birisi onu öldürecektir. Nemrut emi verir o yıl doğacak bütün çocukların öldürölmesini emreder. Askerler emri uygular. İbrahim peygamberin annesi Sara Hatun kaçarak bir mağaraya gizlenir. Çocuğu bu mağarada doğurur, dallardan bir beşik yapar, çocuğu burada bırakıp tekrar döner. Çocuğu bir dişi ceylan emzirir. Aradan zaman geçer askerler İbrahim'i mağarada bulurlar. Nemrut'un huzuruna getirirler. Hiç çocuğu olmayan Nemrut ondan hoşlanır ve İbrahim'i yanına alıp büyütür.

Nemrut'un zulmü, haksızlığı ve putlara tapışı, halkında putlara tapmaya zorlanışını gören İbrahim insanların kendi elleri ile yaptıkları bu putların Allah olmayacağını söyler. Halka bu düşüncelerini anlatır. Halk korkudan ağzını açamaz. Nemrut'un evlat edindiği Zeliha ona inanır, ama Nemrut'tan da çok korkar. Hız. İbrahim ile Zeliha arasında bir sevgi bağı oluşur. Bir tören günü herkesin törene gittiği an Hız İbrahim sarayın putlar bölümüne girer. Bir baltayla bütün putları parçalar, baltayı da en büyük putun üstüne asar. Törenden dönenler endişeye kapılırlar. Nemrut'a haber verirler. Rahipler Hız. İbrahim'e kızdıklarında bunu onun yapabileceğini öne sürerler. Nemrut bir kurulla onu yargılar, kendisinden sorular sorulan Hız. İbrahim "Görüyorsunuz ya işte balta büyük putun omuzun da. Balta kimdeyse bu işi o yapmıştır" der.

Öfkelenen Nemrut, "Bir taş parçası baltayı eline alıp bu işi nasıl yapar" diye haykırınca Hız. İbrahim "İşte benim anlatmak istediğim de budur. Siz kendi ellerinizle yaptığınız bu taş parçalarından medet umuyor, sizi kötölüklerden korumasını bekliyorsunuz. Tanrı diye ona tapıyor, adak adıyor, başınız daralınca ona koşuyorsunuz. Bu gerçekten tanrı ise neden diğerlerini kırmasın" deyince şaşkınlık geçiren Nemrut ve çevresindekiler İbrahim'in üzerine yürürler. Nemrut İbrahim'in yakılmasını emreder.

Her taraftan toplanan odunlar Halil-ür Rahman gölü' nün bulunduğu yerde yığılır. Odunlarla kocaman bir dağ meydana gelir. Nemrut'un kalesinin kuzeyindeki iki büyük sütun yaptırılır. İbrahim (AS) bu sütunlar arasına gerilerek halatla ateşe fırlatılması düşünölür. (Bu sütunlara mancınık denilmektedir.) Zeliha gece gündüz babasına yalvarır. Ama Nemrutun yüreği yumuşamaz. İbrahim (AS) sütunlar arasına gerilen halattan ateşe fırlatılır. Odun yığınlarının ortasına düşer düşmez ateş yerine burası bir göl olur. Atılan odunlar balığa dönüşür. Hemen yanı başında küçük bir göl daha vardır. Balıklar yandıkları için üzerinde kara lekeler bulunur. Göle Halil-ür Rahman Gölü adı verilir. Zeliha'nın gözyaşlarından oluşan küçük göle de Zeliha'nın gözyaşları anlamına gelen "Aynzeliha" adı verilmiştir. Halk inanışlarında göl veya göldeki balıklar kutsal sayılmaktadır. Bu balıklara dokunanların öleceği, ya da başına bela geleceği inanılır.

Urfa Kalesi

Şanlıurfa il merkezinin güneybatısında, Halil'ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha göllerine hâkim Damlacık Dağı üzerinde bulunan kalenin yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır. Abbasilerin yöreye hâkim olduğu 814 yılında şehir surlarını yenilerken kaleyi de yaptıkları sanılmaktadır. Bizans tarihçisi Prokopios MS.VI.yüzyılda Edessa'nın (Urfa) surlarından söz ederken kaleye değinmemiştir. Tarihi kaynaklarda kalenin ismi ilk kez XI.yüzyılda geçmektedir. Buna dayanılarak da kalenin Abbasiler döneminde VI.-XI.yüzyıllar arasında yapıldığı sanılmaktadır.

Kale içerisinde bulunan onarım kitabelerine dayanılarak kalenin eski bir tarihi olduğu da anlaşılmaktadır. Kalenin doğu duvarı üzerindeki bir kitabede Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından 1462 yılında onarıldığı yazılıdır. Bunun yanındaki bir başka kitabede ise 1540 tarihi yazılıdır. Ayrıca kalenin güney cephesinin kuzeyindeki büyük bir kitabenin büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Bu kitabenin okunabilen kısımlarında Memlûklular Sultanlarından Nasr Muhammed (1309-1340) ve Ebu'l Nasr Hasan tarafından (1347-1351/ 1354-1361) yıllarında onarıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitabelerden kalenin Memlûklular ve Karakoyunlular zamanında onararak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kale Bizanslılar, Urfa Haçlı Kontluğu, Selçuklular, Eyyubiler, Akkoyunlular ve Osmanlılar zamanında da onarılmış ve kullanılmıştır.

Kalenin Urfa'ya (Edessa) hâkim bir tepe üzerinde oluşunun yanı sıra, doğu, batı ve güney tarafı kayalardan oluşmuş doğal korunaklıdır. Özellikle kuzey yönü çok dik ve sarp kayalıktır. Kalenin çevresine de kayalara oyularak derin hendekler yapılmıştır.

Urfa Kalesi doğu-batı yönünde oldukça muntazam kesme taşlardan dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Kale çevresi yaklaşık 800 m. uzunluğundadır ve 25 adet burçla takviye edilmiştir. Urfalı Şair Nâbi h.1089 (1678) tarihinde yapmış olduğu Hac yolculuğunu anlatan Tuhfet-ül Hameyn isimli eserinde bu kaleden söz etmiştir:

" Ulu Felek Dağı'nın tepesi üzerinde baş yükseltmiş olan yüksek kale, feleği kışkırtacak kadar yükseklikte, kafir ve sapık mühendisler tarafından yapılmıştır. Üzerinde hile, aldaticılık okulunun öğretmeni İblis-üzerine lanet olsun- kalıp dökerek yaptığı iki kıta yontulmuş taştan tertip edilmiş minare görünüşlü mancınık vardır."

Bu kaleden Evliya Çelebi de söz etmiştir:

"Kalenin batıya açılan gayet sağlam ve kuvvetli bir demir kapısı vardır. Burada 200 kadar ev vardır ki, Dizdarağa bu evlerde oturur. 200 kadar neferi, cephanesi, buğday ambarı ve sarnıçları vardır. Kale kapısının iç kısmında minareli ve küçük bir mescidi vardır. Mel'un Nemrud'un Hz. İbrahim'i ateşe attığı mancınık, bu kalenin içinde durur iki tane sütundur."

Evliya Çelebi'nin de belirttiği kale içerisindeki ev, ambar ve sarnıçlar ile mescit günümüze gelememiştir. Yalnızca ayakta olan iki sütun halk arasında Mancınık olarak isimlendirilmektedir. Bu sütunları Osroen Krallaeından Eftuha yaptırmıştır. Sütunlar 17.25 m. yüksekliğinde, 4.60 m. çapındadır. Birisi üzerindeki yazıtta da "Ben, Eftuha'yım. Güneşin oğluyum. Bu sütun ile heykeli Mano'nun kızı Şelmet için yaptırdım" yazılıdır. Bu sütunlar ile ilgili halk arasında yaygın bir de inanış vardır. Bu inanışa göre;

Hz. İbrahim Urfa'da hüküm süren ve çeşitli putlara tapan Nemrud kavmini bundan vazgeçirerek Hak yoluna getirmek için vazifelendirildiğini söylemiştir. Bir gün putların korunduğu yere girmiş, eline aldığı bir balta ile biri dışında hepsini parçalamıştır. Daha sonra da baltayı kalan putun yanına bırakıp gitmiştir. Halk putların Hz. İbrahim tarafından kırıldığını anlayınca Onu yakalayarak hesap sormuştur. Hz. İbrahim ise sağlam olan putun diğerlerini kıldığını söylemiştir. Hz. İbrahim'in bu yanıtı üzerine Ona o putun böyle bir şey yapamayacağı söylenmiştir. Hz.

İbrahim buna cevap olarak: "Sizlere çok yazık. Hiçbir faydası olmayan şeylere tapıyorsunuz. Bunlardan vazgeçerek bütün kalbinizle Allah'a inanın" demiştir. Bu olayı duyan Nemrud çok kızmış ve Hz. İbrahim'in yakalanarak yakılmasını emretmiştir. Günümüzde Ayn-ı Zeliha denilen havuzun bulunduğu yerde büyük bir ateş yakılmış, ateşin sıcaklığından kimse yanına yaklaşamamıştır. Böylece bugün ayakta olan kaledeki sütunlardan mancınık olarak yararlanılmış ve buradan Hz. İbrahim ateşe fırlatılmıştır. Bu sırada bir mucize gerçekleşmiş. Yerden su fışkırarak Ayn-ı Zeliha meydana gelmiş, odun parçaları da birer balığa dönüşmüştür.

Kaleyi çevreleyen surlar XX.yüzyılın başlarına kadar iyi bir durumda gelebilmiş, bundan sonraki dönemlerde kısmen yıkılmıştır. Bugün Urfa şehir surlarından demir bir kapı ile Dış Kale'ye geçilirdi. Dış Kale'nin Bey Kapısı, Samsat Kapısı, Harran Kapısı isimli üç kapısı bulunuyordu. Bunların yanı sıra kalede Su Kapısı, Sakıpın Kapısı, Saray Kapısı isimli üç kapı daha bulunuyordu. İç Kale ile Dış Kale arasına da saray ve bahçeli evler yapılmıştı. Kaynaklardan öğrenildiğine göre bu saraylar Tayyar Mehmet Paşa Sarayı, Molla Sarayı ve Gezer Paşa Sarayı idi. Bu saraylar ahşap olduklarından günümüze hiçbir kalıntısı gelememiştir. Bazı kaynaklara göre de bu saraylar yanmıştır.

Kalenin kuzeydoğu köşesindeki burcun üzerinde, şehre bakan köşesinde iki adet yüksek kabartma aslan figürü bulunmaktadır. Taş işçiliği yönünden oldukça kaba işlenen bu figürlerin XIII.yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Kale kapısının doğuya bakan

cephesindeki kemerin iki yanında da iki hayvan figürünün bulunduğu eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu figürlerin benzerliğinden ötürü Memluklu döneminde, XIII.yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Kalenin Ayn-ı Zeliha kaynağı ile gizli bir tüneli olduğu yakın tarihlerde ortaya çıkarılmış ve bu tünel temizlenerek açılmıştır. Bunun yanı sıra Mevlâna El Hac Abdurrahman Efendi Bin Mustafa Çelebi'nin vakfiyesinden öğrenildiğine göre Hüseyin Paşa kale içerisine su kuyusu yaptırmıştır.

Kalenin güneydeki hendeğinin batı kesiminde dik ve yüksek kaya üzerine asma bir köprü yapıldığı bazı izlerden anlaşılmaktadır. Yakın tarihlerde Şanlıurfa Valiliği'nin ve Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'nün kalede yaptığı çalışmalarda hendekler temizlenmiş ve bir değirmene ait bazalt öğütme taşları ortaya çıkarılmıştır.

Gümrük Han

Hanın eyvan şeklindeki doğu giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede H.970/M.1562 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Behram Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Dabbakhane Camii'ndeki 1562 tarihli başka bir kitabede de adına rastlanılan Behram Paşa'nın1564 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyi olan Halhallı Behram Paşa olduğu tahmin edilmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Yetmiş Hanı" olarak geçen bu hanın dış cepheleri iki renkli kesme taşların alması sıralanması ile yapıldığı için "Alaca Han" adıyla da tanınmaktadır. Şanlıurfa'daki hanların en güzeli ve anıtsal olanıdır. Han'a, doğu cephede eyvan şeklindeki büyük kapıdan girilir. Mermer duvarlı giriş eyvanının her iki yanında üzerlerinde ayet yazılı mukarnaslı mihrap nişleri bulunur. Ayetlerin sağında ve solunda geometrik geçmeli süsleme şeridi uzanır. Bu şeritle birlikte, giriş eyvanının üzerinde yer alan mescidin doğu cephesindeki pencere alınlıklarında bulunan geometrik geçmeler Han'daki süslemenin tamamına oluşturmaktadır.

Kare avluyu çevreleyen dükkanların üzerinde, önleri revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Avlunun güney tarafındaki bedestene açılan beşik tonozlu ikinci bir kapı bulunmaktadır.

Avlunun ortasından akan Halil-ür Rahman suyu ve çınar ağaçları buraya ayrı bir güzellik vermiştir.

Behram Paşa tarafından hazırlattırılan h.976/m.1568 tarihli vakfiyede kendisinin Diyarbakır'da Su Kapısı yanında "Hamam-ı Cedid" adıyla bir hamam yaptırdığı belirtilmekte ve Urfa'daki Gümrük Hanı'ndan "Kervansaray" olarak bahsedilmektedir. Avlusundan Halil-ür Rahman suyu geçmektedir. İki katlı bu Hanın üst katındaki odalarda terziler çalışmakta, avlusunda çayhaneler bulunmaktadır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde "Yetmiş Hanı" adıyla, bazı kaynaklarda ise iki renkli taşlarından dolayı "Alaca Han" adı verilen Gümrük Hanı, Şanlıurfa'daki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindendir. Doğü cephesinde yer alan eyvan şeklindeki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede H. 970 (M. 1562) tarihinde yaptırıldığı yazılıdır.

Hanın kare avlusunun etrafını çevreleyen dükkanların üzerinde ön kısımları revaklı ikinci kat odaları yer almıştır. Giriş eyvanının üzeri mescid olarak değerlendirilmiştir.

Gümrük Hanı 2001 yılı sonlarında ve 2002 yılı başlarında Rızvaniye Vakfının katkılarıyla Şanlıurfa Valiliği tarafından restore ettirilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Yetmiş Hanı" adıyla, bazı kaynaklarda ise iki renkli taşlardan dolayı "Alaca Han" adıyla geçen Gümrük Hanı, Şanlıurfadaki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindendir. Doğü cephesinde yer alan eyvan şeklindeki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede 970 (1562) tarihinde yaptırıldığı yazılıdır.

Hanın kare avlusunun etrafını çevreleyen dükkanların üzerinde ön kısımları revaklı ikinci kat odaları yer almıştır. Giriş eyvanının üzeri mescid olarak değerlendirilmiştir.

Haşimiye Meydanı yakınındadır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1563 yılında Urfa Sancakbeyi Halhallı Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Yetmiş Hanı" olarak anılan Gümrük Hanı, Şanlıurfa'daki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindendir. Dış cepheleri kaplayan iki renkli kesme taşlardan dolayı "Alaca han " adıyla da bilinir. Avlusundan Halilürrühman Gölü'nün suyu geçmektedir. İki katlı bu hanın üst katındaki odalarda terziler çalışmakta, avlusunda çayhaneler bulunmaktadır.

Hanın kare avlusunun etrafını çevreleyen dükkânların üzerinde ön kısımları revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Giriş eyvanının üzeri mescit olarak değerlendirilmiştir. 2001 yılında Rızvaniye Vakfı'nın katkılarıyla Şanlıurfa Kültür, Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından kısmen restore edilmiştir.

Kelaynak

Kelaynaklar nesli tükenmek üzere olan 1972 den beri koruma altına alınan göçmen kuşlardır. Kırmızı uzun kıvrık bir gagaya sahiptir. Kelaynaklar baş kısımlarında tüy olmadığından kelaynak adını almışlardır. Kayalık ve yarı çöl bir ortam yaşantısını seven ve bu ortamda yaşayan bir hayvandır.

Kelaynaklar beslenmek için sabahın erken saatlerinde yuvasından 10 – 15 km uçarak sulak ve çamur yer ararlar. Kelaynaklar çamurda ve su kenarlarında buldukları böceklerle beslenirler.

Günümüz dünyasında nesli tükenmekte olan kelaynak kuşları 2 bölgede yaşam mücadelesi vermektedir. Birinci bölge Türkiye ve Suriye civarındır, Türkiye’de Fırat nehri kıyısında Birecik ilçesinde yaşar. (Aynı zamanda koruma altındadır.)İkinci bölge Fas’tır.

Kelaynak kuşları bu her iki bölgede de 50 yıldır koruma altına alınmıştır. Sayıları oldukça azalmış tahmini olarak iki bölgede yaşayan kelaynak sayısı 500 civarındadır. Bölgeler arası yaşam farklılıkları mevcuttur. Coğrafi ve iklim koşullarına göre renklerinde değişiklik görülmüştür.

Türkiye ve Suriye’de yaşayan kelaynaklar her yılın Temmuz-Ağustos aylarında Afrika’ya göç ederler. Fas’taki yaşayanlarda göç etme özelliği yoktur. (Türkiye’de yaşayanlar Temmuz – Ağustos aylarında özel kafeslere alınarak göç etmelerine müsaade edilmemektedir. Kelaynak nesli devam etsin diye) Kelaynaklar ın yaşamları tek eşli olduğu için üremesi zordur. Şubat ve Mart aylarında sarp ve dik kayalıklara yuva yapan, kelaynaklar yuvaya 2 - 4 yumurta bırakırlar. Bunlardan ancak 1 - 2 adet yavru çıkar. Kuluçkadan çıkan yavru 3 ay sonra palazlanır ve sürü ile uçmaya başlar. 2 ay boyunca palazlanmış yavruyu anne besler.

Türkiye’de Şanlıurfa/Birecik’te yaşayan kelaynaklar her yılın Temmuz – Ağustos ayında Afrika’ya göç etme zamanından önce özel kafeslere alınarak göç etmelerine müsaade edilmezler. Az sayıda kelaynak kuşu koruma altına alınarak, özel olarak beslenirler.

Kelaynak hakkında bilgi: Kelaynak kuşlarının diğer canlılardan ayıran en büyük özelliği tek eşli olmasıdır. Hatta erkeği ölen dişi, sarp ve dik kayalıktaki yuvasından kendini aşağı atarak intihar etmesi, eşine ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Başka hiçbir canlıda bu özelliği göremeyiz.

Rumkale

Bir sonbahar günü, Gaziantep Fotoğraf Sanatı Derneği (GAFSAD) üyeleri ile Rumkale’yi gezmeye karar verdik. Yola çıkacağımız gün bizi Rumkale’ye götürmesi için anlaştığımız minibüsün gelmeyeceğini hesaplamamıştık. Sabah serinliğinde bir saat bekledikten sonra araçtan umudumuzu yitirince, kendi arabalarımızla gitmekten başka çaremiz kalmamıştı Yavuzeli’nin virajlı ve çukur dolu yolunu geride bıraktığımızda vakit öğleyi bulmuştu. Kasaba Köyü’ne kadar yol asfalttı. Fakat çok tahrip olduğu için yolda epey oyalandık. Kasaba Köyü’nden sonra karşımıza çıkan manzara bize tüm yorgunluğumuzu unutturdu. Doğusunda Fırat Nehri, kuzeyinde ve batısında Merzimen Çayı ile çevrili olan Rumkale, tüm heybetiyle karşımızda duruyordu. Merzimen Çayı ve Fırat kıyılarındaki meyve bahçelerinin yeşillikleri, tepelerin bozkırlığıyla hoş bir tezat oluşturuyordu.

Rumkale’ye varmak için Merzimen Çayı’nı aşmak gerekiyordu. Fakat çayın üzerinde köprü olmadığı için karşıya geçmekte epey zorlandık. Taşların üzerine basarak karşıya geçmeyi başardık. Yine de birkaç arkadaşımız suya düştü. Rumkale’nin eteklerini oluşturan dik yamacı aştıktan sonra batı kapısına ulaştık. Patika yolları takip ederek Rumkale’yi dolaşmaya başladık. Batı bölgesinde dört kapı gördük. Rumkale’nin en az eğimli olan bu bölgesi teras yapıdaydı. Her terası diğerinden ayırmak için bu kapılar yapılmıştı. Rumkale’nin çoğu yöresi kayalar, mağaralar ve çok katlı teraslar şeklindeydi. Ancak, buralar ilgisizlikten çökmüştü. Bu yüzden gezerken dikkatli olmak gerekiyordu.

Rumkale’ye değişik yollardan gidilebilir. Eski Nizip yolundan, Bilek Köyü’nü geçip, sola dönüp yaklaşık 30 km gittikten sonra Kamışlı Köyü’ne, bu köyde toprak yolu takip ederek Fırat Kıyılarındaki Kale Meydanı Köyü’ne varılır. Kale Meydanı Halfeti’nin karşı kıyısındaki bir Gaziantep köyüdür. Rumkale’ye Halfeti üzerinden ulaşım var. Halfeti’ye vardıktan sonra Fırat Nehri’ni ahşaptan veya demirden yapılmış çıkartma gemisine benzeyen teknelerle aşıyorsunuz. Karşı kıyıdaki Nizip İlçesi’ne bağlı Kale Meydanı Köyü’ne geçiliyor. Kale Meydanı Köyü’nden Fırat Nehri boyunca yeşillikler içinde ve Fırat Nehri’nin olağanüstü görünümüyle yolunuza devam edersiniz. Yol boyunca meyva ağaçlarının çokluğundan dolayı gökyüzünü

göremeden Rumkale'nin doğu kapısına ulaşırsınız. Ayrıca Halfeti'nin içinden geçen anayolu takip ettiğiniz takdirde, toprak yola girer, biraz ilerleyince, Rumkale'nin gerdan gibi dizili surlarını Fırat'ın karşı kıyısından izleyebilirsiniz. Bu bölgede aynı zamanda Rumkale'yi dağdan ayıran hendeği daha rahat görebilirsiniz.”

Yukarıdaki yazım Birecik Barajı yapılmadan önceki anılarımdı. Birecik Baraj Gölü Zeugma'dan başlayarak Atatürk Barajı'na kadar uzanan doğal ve kültürel değerlerini kelimenin tam anlamıyla suyla boğmuştur. Rumkale'nin etekleri, eski Kasaba Köyü, Rumkale ile Kale Meydanı Köyü arasında bulunan Fırat kıyısındaki meyva bahçeleri, bağ evleri, Kale Meydanı Köyü'nün tamamı ve bu köyün ortasında bulunan Mezarlık Höyüğü, Halfeti ilçesinin Fırat kıyısındaki bölgeleri, günümüzden 600 - 800 bin yıl öncesine dayanan Anadolu'ya yerleşen ilk insanların yaşadığı mağaralar, Birecik Baraj Gölü'nün suları altında kaybolmuştur. Günümüzde Rumkale'ye ancak teknelerle ulaşılabilir. Yükselen Baraj Gölü Rumkale'yi yarımada şekline getirmiştir. Fırat ve Merzimen Çayı yaklaşık 60 metre yüksekliğinde suyla dolmuştur. Yavuzeli'nden Kasaba Köyü'ne gidip, tekneyle karşıdaki Rumkale'ye ulaşılabilirdi gibi, eski Nizip yolundan Kamışlı Köyü'nü geçtikten sonra yok olan Kale Meydanı Köyü'nün sınırlarını oluşturan Birecik Barajı kıyılarına veya karayolu ile Halfeti'ye ulaşip tekne kiralayarak Rumkale'ye ulaşabilirsiniz.

Rumkale Kazası'nın nüfusu 20. Yüzyıl başlarında Türkler, Kürtler, köylerde ise Ermeni ve Yezidilerden oluşmaktaydı. Kazanın başlıca ürünleri buğday, arpa, darı, nohut, fıstık, üzüm, incir, nar, ceviz, zeytin, zeytinyağı ve hayvancılıktı. Rumkale eski zamanlarda “altın kale” anlamına gelen Kale-i Zerrin adıyla ünlüydü. 20. yüzyıl başlarında Rumkale Kazası'nda 24.182 müslüman, 569 Ermeni'nin yaşadığı belgelenmiştir. Rumkale, Merzimen Çayı'nın Fırat Nehri'ne döküldüğü alanda bulunan dik dağın üzerine yapılmıştır. Surların bulunduğu bölgedeki dağ yamacı oyularak dikleştirilmiş, surlar ve kaya birbirinin içine geçmiştir. Nerenin kaya, nerenin sur olduğunu, anlamak güçleşmektedir. Rumkale'nin dağla birleştiği güney bölgesi 30 metre derinliğinde 20 metre genişliğinde kayadan oyularak yapılan hendeğe dağ ile ilişkisi kesilmiştir. Hendeğin batısında Merzimen Çayı bulunmaktadır. Doğusundaki kayaların yakınında ise taşocağı vardır. Hendeğin güneyinde bulunan kaya duvarında Arapça yazılar ile iki haç işareti bulunmaktadır. Memlûklüler, Rum Kale'sini ele geçirdikten sonra bu hendeği yapmışlardır. Buradaki yazıtta bu dönemden kalmadır.

Rumkale 120x230 metre boyutundadır. Kapladığı alan 3500 metrekaredir. İki giriş kapısı bulunmaktadır. Doğudan kayaya oyulmuş dik merdiven basamaklarıyla kapıya ulaşılır. Doğu cephesindeki bu kapı dikdörtgen yapıdadır. Kapının örtü sistemi yıkılmıştır. Giriş güney cephededir. Batı surlarında kuzeyden itibaren birinci kapı dikdörtgen planlıdır. İkinci kapı kareye yakındır. Örtü sistemi yıkıktır. Hellenkenper Planı'na (1976) göre kolları iki serbest paye ve duvarlara atılmış haç tonozla örtülüdür. Bu bölgede, araştırma yapan Nöldeke'ye göre Rumkale'nin Ermenice yazılmış kitabesi altında Selçuklu üslubunda aslan tasvirleri ve Arapça bir kitabe daha vardır. Günümüzde bu kitabe geride kalan yazıları çok dikkat etmezseniz bu yazılar gözden kaçabilir. Çoğu kaynakta bu kitabenin yok olduğunu yazmaktadır. Ben kaleyi değişik zamanlarda çok sayıda gezdiğim halde yıllar sonra burdaki kitabe geride kalan yazıları ancak bu kapıyı son ziyaretimde görebildim. Humann ve Puschthein'in seyahatnamelerinde bahsettikleri kaleyi tanıtmayı amaçlayan kitabenin bu olabileceği düşünülmektedir. Üçüncü kapı tamamen harap olmuştur. Hellenkenper'e göre zemindeki izlerden çokgen biçiminde olduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü kapı kare planlı, haç tonoz örtülüdür. Nöldeke birinci kapının olduğu bölümde bir türbe ve bir iskele olduğundan söz eder. Bugün bu yerler sular altındadır. Hiçbir kazı çalışması yapılmamıştır. Bu bölgede toplam dört kapı bulunmakla birlikte giriş yolu tektir. Her terasta bir kapı yapılmak suretiyle güvenlik sağlanmıştır.

Kuzey ve doğudaki surlarda yedi burç vardır. Kuzey ve batıdaki surlarda aynı zamanda çok sayıda mazgal pencere yer almaktadır. Günümüze kadar gelebilmiş en sağlam burçlar, kalenin kuzeyinde ve batısında bulunmaktadır. Kalenin doğusunda yer alan evler Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Halk arasında söylenildiğine göre, kalenin taşları sökülerek teknelerle nehrin aşağı bölgelerine taşınıp ev yapımında kullanılmıştır. Kalede bulunan Roma sütunları da bu şekilde götürülmüş olabilir. 2000 yılında Doğu kapısındaki merdivenlerde bulunan sütun parçası günümüzde yerinde değildir. Kalenin doğusunda eşine az rastlanır bir kuyu bulunmaktadır. Derinliği 75 metredir. Ortada 8 metre genişliğindeki havalandırma ve aydınlatma boşluğunun etrafını helezonik yay gibi saran merdivenlerle Fırat kıyısındaki derinlikten su alınmaktaydı. Kuyunun orta bölgeleri az da olsa çökmüştür. Eğer önlem alınmazsa yakın bir gelecekte kuyunun merdivenleri tümünden çökebilir. Çünkü Birecik Barajı'nda su yükseldikten sonra kuyunun içindeki su da yükselmiştir. Bu da sağlam olmayan kuyunun çökmesine sebep olabilir. Su biriktirmede kullanılan sarnıçlar kayalara oyulduğu için günümüze kadar gelebilmiştir ve kalenin değişik bölgelerinde bulunmaktadır.

Güneyde dörtgen görünümündeki yapı Şair Aziz Nerses Kilisesi'dir. 1173 yılında Şair Patrik Nerses kendi adına yaptırmıştır. Yapı günümüzde doğu cephesindeki duvar dışında yıkıktır. Duvarın ortasında üç yandan silmeli çerçevenin içinde iki tarafta bezemeli birer levha bulunur. Bu levhalar Ermenilerin tipik motiflerini ve üslubunu yansıtır. Yuvarlak profilli ve bitkisel bezemeli iki şeridin üç yandan çevrelediği iki levhada yüksek kabartma tekniğiyle yapılmış süslemeler ve üst taraflarında Ermenice bir yazıttan kalan harfler bulunur. Levhalarda hayvan figürleri ve bitkisel süslemeler vardır. Yıkıntılar arasındaki süslemelerden anlaşıldığına göre yapı zengin bir taş işçiliğine sahiptir. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı üç nefli ve üç apsislidir. Yapının kuzey ve güney duvarlarında günümüze kalan izlerden birer pencere olduğu anlaşılmaktadır. Batıda tavanının bir bölümü çökmüş, beşik tonozla örtülü dikdörtgen bir bölümü görülebilen narteks yer alır. Bu yapı sonradan Müslümanlar tarafından camiye çevrilmiştir. Doğu duvarı toprak zemin üzerindedir. Bu burada topraktaki aşınmaya bağlı olarak duvarda çatlamlar görülmektedir. Önlem alınmazsa bu duvar da yakın bir gelecekte çökebilir.

Kuzey bölgesinde bir bölümünü yıkık olarak göreceğimiz yapı Barşavma Manastırı'dır. 1883 yılında çekilen fotoğrafta sağlam olduğu görülmektedir. Bu manastırı 13. yüzyılda Yakubi Azizi Barşavma kendi adına yaptırmıştır. Kare planlıdır. Tavanı düzgün kesilmiş taşların örülmesiyle yapılmıştır. 1883 yılında çekilen fotoğrafta görüldüğü gibi yapının üst katında kubbeli bir mekan, doğusunda merdivenle çıkılan bir kulesi vardır. Bu merdivenin kalıntıları bugünde görülebilmektedir.

Rumkale'nin M.Ö. 855'te Asur Kralı III. Salmanassar tarafından alınan Şitamrat şehri olduğu sanılmaktadır. 11. yüzyılda Urfa (Edessa) Haçlı Kontluğu döneminde Rumkale'nin önemli bir merkez olduğu bilinmektedir. 1113 yılından 1292'ye kadar Rumkale Ermeniler tarafından Katolikosluk makamı olarak kullanılmıştır. Katolikosluk makamı Rumkale'nin Memlük Sultanı Melik El-Eşref Halil tarafından alındığı 1292 yılına kadar burada kalmıştır. 13. yüzyılda Rumkale'de bir çok Yakubi bulunmaktadır. Yakubi Patriği II. Ignace Rumkale'de bir kilise yaptırmıştır. Sonraları kale patriklik makamı olarak kullanılmıştır. Yakubi Azizi Barşavma da yukarıda bahsettiğimiz gibi Rumkale'de kendi adına bir manastır inşa ettirmiştir. Yakubi Patrikliği 1292 yılında Patrik Philoxenos ölünce çöktü. Rumkale'de bu olaylar olurken aynı zamanda Memlük saldırıları da başlamıştı. Memlük Sultanı Kalavun zamanında Baysarı'nın kumandasındaki Mısır ordusu Suriye güçleriyle birleşerek 19 Mayıs 1279'da Rumkale'yi kuşatır. Gönderilen elçiler Katolikos'un kaleyi teslim etmesini ve rahiplerle birlikte Kudüs'e veya Kilikya'ya çekilmesini istediler. Katolikos bu teklifi kabul etmeyince Memlükler kale dışında bulunan Ermeni yerleşimlerini yakıp yıktılar. Ardından kaleye girdiler. Kaleyi ateşe verdiler. Kalede yaşayanlar iç kaleye çekilince Memlükler kaleyi tümünden alamadılar ve geri çekildiler. Memlükler sonraki yıllarda El-Eşref Halil zamanında (1292) Rumkale'ye yeni bir sefer yaptılar. Oldukça yıkık olan kale 29 Haziran 1292 yılında düştü. Sultanın emri üzerine kale Suriye Naibi Sancar Şuca tarafından tamir ettirildi. Kaleye Kal'at el-Müslimin adını verdiler. Rumkale Memlükler döneminde uç kale olarak kullanılmışsa da bir daha eski parlak dönemini yaşamamıştır. Rumkale'nin eski önemini kaybetmesinin nedeni, kalelerin artık eskisi gibi güvenli olmamasıydı. Çünkü artık top bulunmuş ve savaşlarda kullanılmaya başlanmıştı. Kale surları topla kolayca yıkılabiliyordu. İnsanlar yaşam şartlarının zor olduğu kaleleri bırakıp, su başlarına evler yapıyordu.

Mercidabık Savaşı'ndan sonra 1516 yılında Rumkale Osmanlı egemenliğine girdi. Halep Eyaleti'ne bağlandı. 17. yüzyıl ortalarında Rumkale'ye gelen Evliya Çelebi, kalenin 1516 yılında Sultan Selim tarafından Mısır Hakimi Melik Gavri'den alınarak imar edilmeye çalışıldığını belirtmekte, kalede cami, han, hamam ve küçük bir çarşının bulunduğunu söylemektedir. Katip Çelebi ise buranın Birecik'e bağlı bir kaza merkezi olduğunu söylemekte, bahçe ve meyvaların bolluğundan bahsetmektedir.

18. yüzyılda Rumkale'yi ziyaret eden Richard Pococke tepe üzerinde birkaç görkemli bina ile Gotik tarzda küçük ama güzel bir kilisenin (Aziz Nerses Kilisesi) olduğundan bahsetmektedir. 1838 yılında burayı ziyaret eden Mareşal von Moltke ise kaya duvarlarının üzerinde beyazımsı taştan 60 ayak yüksekliğinde mazgallar, burçlar ve kulelerle donatılmış surlar bulunduğunu, Roma kartallarının kısmen kazındığı büyük sütunların yerlerde yattığını, görkemli surlarının hala ayakta durduğunu, evlerin kısmen veya tümüyle kayadan oyulduğunu anlatmaktadır. 1883 yılında Rumkale'ye gelen Karl Humann'da tepenin üzerinde zengin başlıklı yığınla sütundan bahsetmektedir.

Rumkale, Asur, Med, Pers, Helenistik, Roma, Bizans, Haçlı, Memlük ve Osmanlı dönemlerinde yerleşim görmüştür. Rumkale Hristiyanlarca kutsal bir yerleşim alanı olarak kabul edilmektedir. Hz. İsa'nın havarilerinden İohannes'in Roma döneminde buradaki bir mağarada İncil'in nüshalarını çoğalttığına inanılmaktadır. Rumkale Şitamrat, Kal'a Rhomata, Hromklay, Ranculat, Kal'at ür-Rum, Kal'at el-Müslimin, Kale-i Zerrin isimlerini almıştır.

Baraj suları yükselmeden önce, Batı-Doğu yönünde kalenin altında oyulmuş bir su tüneli vardı. Bu tünelle Merzimen Çayı'nın suyu Fırat Nehri'nin dik yamaçlarına getirilerek bahçeler sulanıyordu.

Birecik Barajı'nın suları yükseldikten sonra Rumkale'nin alt bölümleri kazı çalışmaları yapılmadan su altında kalmıştır. Duvarları çatlamış veya yıkılmıştır. Rumkale'de bir an önce kazı ve restorasyon çalışmaları yapılmalıdır. Birecik Baraj Gölü yalnız Zeugma'yı değil, çok sayıda tarihi bölgeyi yok etmiştir. Baraj suyundan en çok etkilenenlerden biri de Rumkale'dir. İlk insanlar hep suya yakın olmaya çalışmışlar, yaşam alanlarını da suya yakın yapmışlardır. Bundan dolayı Fırat üzerinde yapılan barajlarla çok sayıda tarihi alan su ile yok edilmiştir. Bu rakam 800'ün üzerindedir. Barajlar kültürel alanları yok ederken, ekolojik sistemi de bozmaktadır. Aynı zamanda son yıllarda yapılan bir araştırma sonucunda baraj suları altında kalan bitkilerin çürüyerek oluşturduğu gazların atmosferde sera etkisini artırdığı bulunmuştur.

Fırat Nehri ve çevresi Anadolu'ya ilk yerleşen insanların ve daha sonra buraya egemen olan uygarlıkların yerleşim alanı olmuştur. Fırat çevresi 20. yüzyılın başına kadar ormanlarla doluydu. Karadağ ve Merzimen dağındaki ormanlardan kereste, odun ve kömür elde edildiği, bunların Antep, Birecik ve Urfa'da satıldığı söylenmektedir.

Barajlar yapılırken ülkemizin güzelliklerinin ve tarihi eserlerinin yok edilmemesine dikkat edilmesi gerekir. Geçmiş uygarlıklarda yaşayan insanların bize bıraktığı tarihi mirası bizler de gelecek kuşaklara sağlam ve bilgi birikimiyle aktarmak zorundayız. Ülkemizi yöneten ve geleceği göremeyen yöneticiler sayesinde ülkemizin güzellikleri yok olmaktadır. Her şeyi para ve ekonomi olarak görenler çevremizdeki ülkelere iyi baksınlar. Bir ülke ve ulus para ile değil, kültür ve eğitimiyle kalkınır. Geçmişini koruyamayan geleceğine sahip olamaz. Rumkale ile Gaziantep arası 62 km'dir. Arabayla gideceksiniz Yavuzeli yolu önerilir. Yanınızda yiyecek ve içecek, yürüyüşe uygun elbise ve ayakkabı bulundurmanız gerekmektedir.

Zeugma

Zeugma'nın Yeri

Gaziantep İli, Nizip İlçesi'nin 10 km. doğusundaki Belkıs Köyü'nde, Fırat Irmağı kıyısında, Zeugma Antik Kenti bulunmaktadır. Tarih öncesi çağlardan beri kesintisiz iskan gösteren bu yerleşimin önemi, Fırat Irmağı'nın en kolay geçit verdiği iki noktadan birisinde olmasıdır. Zaten "Zeugma" adı da "köprübaşı" veya "geçit yeri" gibi bir anlam taşımaktadır. Günümüzde, üzerinde fıstık ağaçlı yetişmiş bulunan, 3-4 metre kalınlığında toprak tabakasıyla örtülüdür. Yaklaşık 20 bin dönümlük bir arazi üzerine kurulmuş olan bu antik kentin 1/3'ü, su tutulması Ekim 2000'de tamamlanacak olan Birecik Barajı göl alanı altında kalacaktır.

Tarihi

Kent, Hellenistik Dönem'in önemli bir ticaret merkezidir. Bölgenin Roma İmparatorluğu egemenliğine girmesinden sonra, burada "IV. Lejyon" olarak adlandırılan askeri garnizonun yerleşmesi ile kentin önemi artmıştır. Zeugma'da ticaretin ilerlemesiyle sanatsal etkinlikler artmış ve kültürel bir gelişme sağlanmıştır. Antakya'dan Çin'e uzanan ipek yolunun Zeugma'dan geçmesi, Samsat'dan ırmak yoluyla ticaret yapılması, IV. Garnizon'un burada konuşlandırılması sonucunda, tüccarların kente yerleştiği ve Fırat manzaralı teraslara villalarını yapmış oldukları anlaşılmaktadır. Kentte, gelişmiş bir sınır ticareti ve buna bağlı olarak büyük bir gümrük olmalıdır. İskeleüstü olarak adlandırılan tepede, bir arşiv odasında 65.000 adet mühür baskısının ele geçmesi, bu kaniyi güçlendirmektedir. Papirus, parşömen, para torbaları ve gümrük balyalarını mühürlemede kullanılan bu mühür baskıları, Zeugma'da, hem güçlü bir haberleşme ağının, hem de gelişmiş bir ticaretin varlığını göstermektedir.

Büyük İskender'in generallerinden Seleukeia Nikator I İ.Ö. 300'de Belkıs/Zeugma'nın ilk yerleşimi olan "Seleukeia Euphrates" kentini kurar. Antik çağın önemli gezgin/tarihçilerinden biri olan Amasyalı Strabon, burasının Kommagene'nin dört önemli kentinden biri olduğunu ve burada ticaretin yapıldığını bildirmektedir. Kent, İ.Ö. 64'de Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katılır ve adı "geçit", "köprü" anlamına gelen ZEUGMA biçiminde değiştirilir. İ.S. 256'da Sasani kralı Şapur, Belkıs/Zeugma'yı ele geçirir, kentte önemli tahribat olur. Bu tarihten itibaren Zeugma bir daha kendini toparlayamaz, Roma dönemindeki görkemine ulaşamaz. Bölge ile birlikte kentte, İ.S. 4. yüzyılda, Geç Roma, İ.S. 5-6 yüzyıllarda ise Erken Bizans egemenliği görülür. 7. yüzyıldaki Arap akınları sonucunda Belkıs/Zeugma terk edilir. 10-12. yüzyıllar arasında küçük bir Abbasi yerleşimi görülür. 17. yüzyılda Belkıs Köyü kurulur.

Arkeolojik Kazılar

Kazılara 1987 yılında Gaziantep Müze Müdürlüğü tarafından Belkıs Tepesi'nin güneyinde başlanmıştır. Ana kayaya oyulmuş oda mezar ve önünde yapılan bu kazıda, kaçakçılardan arta kalan çok sayıda heykel bulunarak Gaziantep Müzesi'ne taşınmıştır. Mezar sahiplerine ait kireç taşından yapılmış olan bu heykeller, şimdi Gaziantep Müzesi'nin Belkıs Salonu'nda sergilenmektedir.

1992-1997 yılları arasındaki kazılarda, Dionysos ve Ariadne'nin düğünü sahneli taban mozaïği ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda bir villa tamamen, diğeri bir villa ise kısmen açığa çıkarılmıştır. Villanın merkezinde, iç avlu içinde, tabanı geometrik desenli mozaik döşenmiş, sütunlu bir havuz vardır. Zemin kat odaları bu avluya açılmaktadır. Bu havuzun güneyindeki dikdörtgen planlı salonun tabanı Dionysos ve Ariadne'nin düğününün resmedildiği bir mozaik ile döşeliydi. Bu mozaïğin 2/3'lük parçası, 1998 yılında yerinden sökülerek çalınmıştır.

1993-1994 yıllarında Birecik Barajı'nın yapımı nedeniyle, yukarı terastaki Roma Villası'nı genişletme çalışmaları dışında, Şelte Deresi'nde, daha önceki yıllarda açılmış bir kaya mezarı önündeki terasta dizili olan kartal ve yün sepeti kabartmalı mezar stelleri, Çimlitepe Mevkii'nde, tonozlu bir mezarın önünde yer alan başı kesilmiş heykel ve Ayvaz Tepesi'nin kuzeybatısında, mevsim tanrıçalı resimli taban mozaïği, kaldırarak Gaziantep Müzesi'ne taşınmıştır. Gaziantep Müzesi'nin yaptığı kurtarma kazılarına 1993 yılında Batı Avustralya Üniversitesi'nden Prof. Dr. David Kennedy de katılmıştır. Bu kazıda Kelekağzı Mevkii'nin doğusundaki tepede, ulaşılan ilk Roma Villası'nın taban mozaik döşemesinin, kaçakçılar tarafından sökülmüş olduğu görülmüştür. Arta kalan harflerden, buradan sökülen resimlerin ölümsüz iki aşık Metiox ve Partenope'ye ait olduğu, yapılan araştırmada ise bunların ABD/Huston'daki özel Menil Koleksiyonu'nda bulunduğu saptanmıştır. Bu Metiox-Partenope mozaïği, Kültür Bakanlığı'nın girişimleri sonucunda Haziran-2000'de Gaziantep Müzesi'ne iade edilmiştir.

1996 yılında Birecik Barajı gövde duvarının temel kazısı sırasında bazı mozaik parçalarına rastlanması üzerine, çalışma durdurulmuş ve bu alanda arkeolojik kazı yapılmıştır. Bu kazıyla Belkis kent sınırının doğuda Belkis Köyü'yle sınırlı olmadığı, köyün yaklaşık 1 km. doğusuna doğru uzandığı saptanmıştır. Burada yapılan Roma Hamamı kazısında bir külhan, üç Calidarium, üç Tepidarium odası ile iki havuz, iki Frigidarium ve iki Apoditerium odası, bir soğuk su havuzu ile bir Latrina'dan oluşan hamam yapısının temelleri bulunmuştur. Hipokaust sistemi, taban mozaikleri, su künkleri, su dağıtım deposunun kaidesi ortaya çıkarılmış ve planı alınmıştır. Duvarların hemen tamamı yok olmuş, temel üstünde, ancak 30-40 cm'lik bir kısmı kalmıştır. Hamamdan elde edilen 36 parça geometrik mozaik kaldırılarak Gaziantep Müzesi'ne taşınmıştır.

1996-1998 yıllarında ise Fransa/Nantes Üniversitesi'nden Dr. Catherine Abadi Reynal sorumluluğundaki bir ekibin katılımıyla, Gaziantep Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır. Bu kazıyla birlikte Zeugma, bütünüyle ele alınmıştır. Kelekağzı Mevkii'nde yerleşim katları ve kanalizasyon sistemi ortaya çıkarılmıştır. Halme Deresi'nde Roma, Bizans evleri ve blok kesme taşlarla örülmüş kanalizasyon, Bahçedere Mevkii'nde zeytinyağı atölyesi açığa çıkarılmış olup, Belkis kentini güneydoğu, güney, batı ve kuzeydoğudan yarım ay biçiminde saran nekropolisdeki mezarların tespiti yapılmıştır.

1998-1999 yıllarında Kelekağzı Mevkii'nde yapılan kurtarma kazısında anıtsal bir yapının, yaklaşık 20x15 m. boyutlarındaki bir salonunun resimli taban mozaik döşemesinin, önceki yıllarda parça parça sökülmüş olduğu saptanmıştır. Buradan Akrotos, Mevsim tanrıçası, Satir ve çingene adı verilen bir kadın başı eski eser kaçakçılarından kurtarılmıştır.

Kelekağzıüstü Mevkii'ndeki I. yerleşim terasında yapılan kurtarma kazısında, bir binanın üç odası ve iki havuzu açığa çıkarılmıştır. İç avlu merkezindeki sütunlu havuzun taban mozaïğinde, ortada Okeanos ve Thetis'in büstleri, aralarında ise ırmak canavarı yer almaktadır. Üç köşesinde yunus balığı üstüne binmiş, birbirine sırtı dönük yerleştirilen Eros betimleri vardır. Sol üst köşede ise Pan, balık tutmaktadır. Kalker ana kaya olması sebebiyle Fırat Irmağı, 1. terasın yaklaşık yarısını eritmiştir.

Belkis/Zeugma'nın ne kadar önemli ve hareketli bir şehir olduğunu ele geçen bu mozaiklerden başka, İskeleüstü Tepesi'nde bulunan Roma arşivi kanıtlamaktadır. Arşiv olduğu anlaşılan mekanda toplam 65.000 (altmışbeşbin) adet mühür baskısı ele geçmiştir. Bu sayı, diğeri antik kentlerin tamamında bulunan mühür baskılarından (Bulla) daha çoktur. Üzerinde resimler olan mühür baskıları, papirüs, parşömen gibi dokümanların, değerli eşyaların konulduğu torbaların, yiyecek içecek kaplarının, gümrük balyalarının mühürlenmesinde kullanılmaktaydı. Bu mühürler posta gönderilerinin "alındı" veya malzemelerin "açıldı" kanıtı olarak arşiv odasında korunmaktaydı.

Ekim 1999 – 20 Haziran 2000 tarihleri arasında gerçekleştirilen çalışmaların ilk bölümünde, Mezarlıküstü Mevkii'nde, iki Roma villası tümüyle gün ışığına çıkarılmıştır. İ.S. 256'daki Sasani saldırısı nedeniyle yangın katının altında kalan bu villalar, önce birinci katın eriyen kerpiç duvarları, daha sonra da yukarı teraslardan akıp gelen 3 m. kalınlığındaki erozyon toprağı ile örtülerek günümüze kadar korunmuştur. Bu sebeple oda içlerinde çok sayıda sikke, bronz şamdan, bronz ve pişmiş topraktan

yapılmış kandil ve çömlek bulunmuştur. Ayrıca mozaikler ve freskler sapasağlam ele geçmiştir. Tonozlu kilerin ön kısmındaki iri erzak küplerinin arasında, bronz Mars heykeli sırt üstü yatık biçimde bulunmuştur.

Anılan villalarda yemek ve dinlenme odaları, sütunlu havuzlar, hazneli çeşmeler, kiler, mutfak ve ana kayaya oyulmuş sarnıçlar gün ışığına çıkarılmıştır. Villalarda dört adet sütunlu havuz ve hazneli çeşme ele geçmiştir. Çeşmelerin haznesinin biri mermerle kaplanmış, bir diğere ise mermer görünümlü freskler yapılmıştır. Ayrıca çeşmelerin ikisinde, birbirinin benzeri, ağzında su akıtacağı boru tutan bronz aslan başı bulunmuştur. Çeşme haznesine dolan su, sıg havuza tahliye edilerek taban mozaığına canlı bir görüntü vermiş olmalıdır. Korint mimarlık düzeni ağırlıklı sütun başlığına yumurta dizisi ve Ion kymationu yerleştirilmiş, Dor sütun başlıklarına ise kuşak ve yumurta dizisi yapılmıştır. Villaların temiz suyu, pişmiş topraktan yapılmış künklerle ve içi sıvalı, kapak taşlı kanallarla sağlanmıştır. Atık su ise kaba yontulu taşlarla örülmüş, 30x60 cm. boyutlarında kanallara tahliye edilmiştir. Villaların zemin kat duvarları kesme taş bloklarıyla, 1. kat duvarları ise kerpiç ile örülmüştür. Sadece kiler, mutfak, depo gibi yerlerde köşe ve duvar ortalarında kesme taş, aralarda ise kaba yontulu taş ve çamur kullanılmıştır.

Bu villalarda altı sıg havuz, üç yemek odası, dört dinlenme odası, iki kiler ve üç soyunma odasında olmak üzere toplam on yedi taban mozaığı ele geçmiştir. Bunlardan dört adeti geometrik, diğerleri mitolojik konuludur. Sırasıyla Akhileus, Musalar, Eros, Priske, Fırat ırmak tanrıları, tanrıça Demeter, Dionysos-Telete-Skyrtos, Perseus-Andromeda, Satiros kılığındaki Zeus-Antiope, Galatia, Tanrı Poseidon-Okeanos-Tethis, Dionysos-Ariadne, Venüs'ün doğuşu ve Satiros-Anitope mozaığı, içinde bulundukları mekanın mimarisi, freskleri ve buluntuları birlikte kaydedilip, resimli çekilip, çizimi yapılarak belgelendikten sonra Gaziantep Müzesi'ne kaldırılmıştır. İyi durumdaki mozaiklerden birinde, Fırat Irmağı'nın tanrısı Euphrates, bir kline üzerine uzanmış, dirseğinin altındaki testiden Fırat akmakta ve sulanan topraktan yeşillikler fışkırmaktadır. Fırat'ın çevresine sunduğu bolluk ve bereket, diğer bir mozaığe daha konu olmuş, üç bin ırmak tanrısının kralı Akheloo, yemişler ve meyveler saçan bereket boynuzuyla birlikte betimlenmiştir. Fırat çevresinde yetişen üzüm, armut, incir, nar, yenedünya, ayçiçeği vs. meyvelerin resimleri, bu bordürde bereket boynuzu ve dallarla çevrilerek resmedilmiştir.

Villaların oda duvarları zengin motifli fresklerle süslenmiştir. Bu fresklerde tanrıça, tanrı, erkek, kadın, tavuskuşu, ördek, yılan ve kelaynak kuşları betimlerinin yanı sıra, bitkisel, üçgen, baklava dilimi vs. gibi geometrik desenli resimler de bulunmaktadır. İç avluya bakan duvarlarda ve çeşmelerde ise mermer görünümünde fresk yapılmıştır.

2000 Projesi

Belkıs/Zeugma'da 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın "A" bölümünü oluşturan iki yerleşim terası (340-372 kotları), 20 Haziran 2000 tarihi itibarıyla Birecik Barajı gölü altında kalmıştır. 04 Ekim 2000 tarihinde su altında kalacak olan "B" bölümünde ise (372-385 kotları), 15 Haziran 2000 tarihinden itibaren Kültür Bakanlığı yönetiminde, Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi'nin (GAP-BKİ) koordinatörlüğünde, Packard Humanities Institute (PHI) ve Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali Tesis ve İşletme A.Ş.'nin katılımıyla kurtarma çalışmaları yürütülmektedir. Zeugma Antik Kenti'nde ve GAP bölgesinde ivedi arkeolojik kurtarma çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Gap İdaresi ile PHI arasında 07 Haziran 2000 tarihinde bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakata göre PHI çalışmaların finansmanı için 5 milyon dolara kadar yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir.

Zeugma Antik Kenti'nin su altın da kalacak ve 1/3'nden daha az bir bölümü olan A ve B alanlarındaki arkeolojik kurtarma ve belgeleme çalışmaları Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Gaziantep Müzesi Müdürlüğü başkanlığında Türk, Fransız, Amerikan, Avustralya, Avusturya, İngiliz (Oxford Arkeolojik Ünitesi) arkeologlarının katılımıyla oluşan geniş bir ekip tarafından sürdürülmektedir.

A ve B alanının toplamından daha büyük olan ve su altında kalmayacak olan "C" bölümünde yapılacak çalışmalarla ilgili olarak, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, GAP İdaresi ve PHI arasında ilke bazında anlaşmaya varılmış olup, ayrıntılı program üzerinde çalışılmaktadır. Bu alanda uzun vadede kazılar, taşınır ve taşınmaz eserlerin restorasyonu ve konservasyonu, açık bir arkeolojik park oluşturulması ile bir müze yapımı planlanmakta, ayrıca bunların gerçekleştirilebilmesi için kamulaştırma çalışmalarına da yer verilmesi öngörülmektedir.

Görüleceği gibi Zeugma Antik Kenti'nde uzun zamandan beri değişik alanlarda, özveriyle çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen kamuoyunda Zeugma'daki çalışmalara ilk kez 2000 yılında başlanılmış gibi yanlış bir izlenim oluşmuştur. Bakanlığımızca bu konuda kamuoyunun doğru bilgilendirilmesine çalışılmaktadır.

Zeugma Müzesi

Belkis/Z Zeugma Antik Kenti, Gaziantep ili, Nizip İlçesi , Belkis Köyü sınırları içerisinde Fırat Nehri'nin kıyısında yer alır. Yaklaşık 20 bin dönümlük bir arazi üzerine kurulmuş olan Belkis/Z Zeugma Antik Kenti; Fırat'ın geçilebilir en sığ yerinde olması, askeri ve ticari bakımdan çok stratejik bir bölge olması nedeniyle tarihin her döneminde önemini korumuştur. 80 bin nüfusu ile döneminin en büyük kentlerinden biri olan Belkis/Z Zeugma, tarihin değişik dönemlerinde değişik isimlerle anılmıştır.

Büyük İskender'in generallerinden ve daha sonra Suriye Kralı da olan Selevkos Nikator kendi adıyla, Fırat nehrinin adını birleştirerek M.Ö.300 yılında burada Selevkos Euphrates (Fırat'ın Silifkesi) adında bir kent kurar. Daha sonraları M.Ö.1.yy.'da kent Roma hakimiyetine girer. Bu hakimiyet değişikliğiyle birlikte kentin adı da değişerek köprü, geçit anlamına gelen ve bütün dünyada bilinen şekliyle " Zeugma" adını alır. Roma İmparatorluğu'nun 4.Skitia Lejyon Garnizonu'nun burada konuşlandırılması ve ticaret sebebiyle kısa zamanda 80 bin nüfusa ulaşan Zeugma'da Fırat manzaralı yamaçlara villalar inşa edilir. 80 bin kişilik nüfus Zeugma'yı dünyanın en büyük kentlerinden biri haline getirir. Örneklemek gerekirse Zeugma , komşusu sayılan Antakya (Antiocheia) ile Mısır'daki İskenderiye'den (Aleksandreia) 'dan daha küçük, Atina (Athena) ile aynı büyüklükteydi. Pompei ve şimdi dev bir metropol olan Londra (Londinum) 'dan ise birkaç kat büyüklükteydi.

Ünlü coğrafyacı Strabon da Zeugma'dan bahsetmektedir. Hellenistik dönemde Selevkos Nikator zamanında Zeugma'da önemli imar faaliyetleri yapıldığı bilinmektedir. Kentteki Akropolün üzerine kader tanrıçası Thyke'nin bir tapınağı yapılmıştır. Bu tapınak halen toprak altındadır. Zeugma Antik Kenti kendi şehir sikkesi de basmış Roma Kentlerinden biridir. Sikkeler üzerine bir tarafına Thyke tapınağı, diğer tarafına da güçlülüğü simgeleyen Roma Kartalı motifi basılmıştır.

Mozaikler

Fırat Nehri'nin Kralı AKHELOOS

Fırat'ın bolluk ve bereketi diğer bir Zeugma mozaikine daha konu olmuştur. Fırat Nehri'nin kralı olan Akheeloos'un başı yemişler ve meyveler saçan bereket boynuzuyla birlikte betimlenmiştir. Akheeloos kanat biçiminde bıyıklıdır. Saçına çiçekler takılmış. Alın üstü çift bereket boynuzuyla taçlandırılmış. Fırat çevresinde yetişen üzüm, armut, incir, nar, yenedünya, ayçiçeği gibi meyvelerin resimleri bu mozaikte bereket boynuzu ve dallarla çevrilerek resmedilmiştir. Akheeloos Helen teogonisinde yer alan en eski çiftlerden olan Okeanos ile Tethys'in her biri ırmak tanrısı olan 3 bin oğlunun en büyüğüdür. Akheeloos ise ilgili değişik efsaneler mevcuttur. Bu efsanelerden birine göre; Aitolia'da Kalydon Kralı Oineus'un komşusu olan Akheeloos, kralın kızı Deianeria'ya evlenme teklifi eder. Ancak ırmak tanrısı olarak Akheeloos'un metamorfoz yeteneği vardı; istediği şekle girebilmekteydi. Kimi zaman boğa, kimi zaman ejderha vs. Olabiliyordu. Bu yetenek, böylesine rahatsız edici bir kocayla evlenmeyi düşünmeyen Deianeria'yı korkuttu. Herakles, Oineus'un sarayına kendini takdim edip kızı Deianeria'ya evlenme teklif edince güzel kız da bu teklifi hemen kabul etti. Bununla birlikte Herakles, yerinin alınmasına kolay kolay razı olmayan Akheeloos yüzünden kızı elde etmek için zorluk çekti. İki talip arasında kıyasıya bir çatışma oldu. Akheeloos bütün yeteneklerini, Herakles de bütün gücünü kullandı. Mücadele sırasında Akheeloos boğaya dönüştü. Herakles O'nun boynuzlarından birini kopardı. Bunun üzerine Akheeloos kendini yenik sayarak teslim oldu. Deianeria'yla evlenme hakkını Herakles'e bıraktı ama kırılan boynuzunu geri istedi. Herakles bu boynuzla karşılıkt, Zeus'un sütannesini keçi Amaltheia'nın bol çiçekler ve meyvalar saçan, bir boynuzunu ona hediye etti. Bazı yazarlar bu harika boynuzun Akheeloos'un kendi boynuzu olduğunu da ileri sürerler. Günümüzde Akheeloos Irmağı Astropotamo adını taşımaktadır ve Patras Körfezi'nin girişinde Yunan Denizi'ne dökülür.

PERSEUS VE ANDROMEDE

Dedesi Akrisios'un zulmünden Zeus'un yardımıyla kaçmayı başaran Perseus ve annesi Danae, Seriphos Kralı Polydektes'in yanına sığındı. Genç ve kudreti dillere destan Perseus kısa zamanda Kralın öz oğlu gibi olurken, annesi Danae de Polydektes'in aklını başından almıştı ve Kral O'nunla evlenmek istiyordu.

Ancak Polydektes, Perseus'un gençliğinin verdiği aya kanlılıkla bir aksilik yapacağını düşünüyor ve oğlu Perseus'u ortadan kaldırmak istiyordu. Aradan epey bir zaman geçti. Kral memleketinin en tanınmış ve güzel kızlarından Hippodameia ile evleneceği haberini etrafa yaydı. Ve adete göre şenlikler sırasında herkes Krala hediye vermek durumundaydı. Perseus, Kral'ın hediye olarak ne istediğini sordu. Kral atlardan hoşlandığını söyledi. Perseus daha şerefli bir hediye sunmak istediğini ve O'na Medusa'nın başını getirebileceğini söyledi. Kral ilk anda bu teklifi yanıtsız bırakınca Perseus da her kes gibi hediye olarak bir at getirdi. Ancak Kral bu hediyeyi kabul etmedi.

-Madem bana söz verdin, Medusa'nın başını getirmelisin, dedi. Amacı bu imkansız görevi vererek Perseus'u başından savmak ve gönlünü kaptırdığı genç annesi Danae'yi metres yapmaktı. Medusa gerçekten de yenilmez ve çok korkunç bir yaratıktı. Kocaman ve iğrenç suratında yassı bir burun ve iki geniş kulak, ağzında yaban domuzlarını andıran uzun dişler, yanık tenli alnının üzerinde saç yerine kıvrım kıvrım zehir saçan yılanlar vardı. Tunç kollarla mücehhez bu acuze kadının sesi vahşi hayvanları andırır, dehşet saçan gözlerine bakanlar hemen taş kesilirdi. Perseus verdiği bu büyük sözü tutmak zorunda olduğunu anlayınca düşünceye daldı. Yanına gelen Hermes, Zeka tanrıçası Athena'nın yardımıyla bu işi başarabileceğini söyledi. Athena'dan aldığı cin fikirlerle ihtiyar Grai'lardan bir çift kanatlı sandal, bir heybe bir de başına takanı görünmez yapan eğreti saç almayı başardı.

Kanatlı sandalları iki ayağına bağlayan, kendisini görünmez yapan takma saç başına takan ve heybeyi sırtına alan Perseus, Medusa'nın bulunduğu yere doğru yola çıktı. Üç iğrenç kız kardeşleri yani Gorgon'ları uyur halde buldu. Fani olan Medusa'ya yaklaştı. Kendisine bakıp taşlaştırmamın diye arkasını dönüp kılıcını Medusa'nın başına savurdu. Kopan kafasını heybesine koydu. Medusa'nın yere dökülen kanlarından kanatlı at Pegasus doğdu. Perseus uçarak oradan uzaklaştı. Yolda heybeden damlayan Medusa'nın kanlarından, bugün dünyanın her tarafında görülen zehirli yılanlar doğdu. Perseus akşamüzeri şark ülkesine doğru yaklaştığında yeni bir macera ile karşılaştı. O'nun ulaştığı Memlekette Kepheus adında bir Kral hüküm sürüyordu. Kepheus'un karısı Kassiopeia gururuna kapılarak kendisinin Nereid'lerden daha güzel olduğunu düşündü. Kızlarının küçümsenmesine hiddetlenen Tanrı Poseidon Kepheus'un yurduna karşı konulmaz bir deniz canavarını musallat etti.

Tanrılara danışan Kral Kepheus, bu afetten kurtulmasının tek yolunun güzel kızı Andromede'yi bu deniz canavarına kurban etmek olduğunu öğrendi. Perseus, Habeşistan'a geldiği zaman Andromede'yi koca bir kayaya bağlı olarak buldu. Olayın içyüzünü öğrendikten sonra bu dünyalar güzeli kıza aşık oldu. Tam o sırada korkunç deniz canavarı ortaya çıktı. Kocaman ağzını kayalara bağlı olan Andromede'yi yutmak için açarak geldiği sırada Perseus bir ok gibi fırladı ve ucu demirli mızrağını canavarın göğsüne sapladı. Perseus Andromede'nin bağlarını çözdü. Babası Kral Kepheus'a götürerek evlenmek istediğini söyledi. Beladan kurtulan Kral da bu teklifi kabul etti. Muhteşem bir düğünle evlenen çift daha sonra Medusa'nın kesik başını da alarak Seriphos adasına doğru yola koyuldular.

Fakat Seriphos Kralı Polydektes, Perseus'un yokluğundan faydalanarak annesi Danae'ye sahip olmak istemiş, buna karşı koyan Danae de bir mabede sığınmak zorunda kalmıştı. İşte tam bu sırada ve olanlardan habersiz Kral Polydektes'in huzuruna çıkan Perseus, Medusa'nın başını getirdiğini söyledi. Fakat kalbi kinle dolu olan Kral Polydektes, Perseus'a yalan söylediğini ve zaferinden şüphe ettiğini söyledi. Kralın bu tavrına sinirlenen Perseus Medusa'nın başını heybeden çıkararak Kral'a uzattı. Polydektes Medusa'nın kesik başını görür görmez tahtının üzerinde taş kesildi.

ANTIOPE ve SATYROS Mozaïği

Antiope çok güzel bir kadındır. Antiope'nin dillere destan güzelliğini gören tanrıların tanrısı Zeus O'na aşık olur. Ve bir Satyros (Dionysos dininde şarap içerek ayın eden erkekler verilen isim) kılığına girerek Antiope'ye yaklaşır. Antiope'nin gönlünü çalan Zeus 'un güzel kadından iki çocuğu olur. Ancak Zeus'un terketmesiyle güzel Antiope ortada kalır. Babasından korkup evden kaçan Antiope daha sonra Sikyon Kralı Epopeus'la evlenir. Zeugma Kazılarının kamuoyunun henüz gündemine girmedığı 1992 yılında çıkarılan bu mozaikteki kadın figürü gizemli bakışları ile Zeugma'nın simgesi haline geldi. İlk çıktığı yıllarda kimliği konusunda kesin bir tanımlama yapılamayan bu mozaîge figüründeki kadın resminin çingene kızlarını andırması nedeniyle çingene adı verildi. Ancak bazı kaynaklar mozaikteki asma figürlerine dikkat çekerek , çingene olarak tasvir edilen kadının yer tanrısı GAİA olduğunu ileri sürmekte. Gaia mitolojide, içinden tanrı soylarının çıktığı ilk element olarak kabul edilmektedir. Gaia , Hesiodos'un Theogonia'sında büyük bir rol oynamasına karşılık, Homeros'un poemlerinde hiç görülmez. Hesiodos'a göre Gaia, Khaos'tan hemen sonra ikinci olarak doğmuş, O'nun hemen ardından da Eros (aşk) gelmiştir. Gaia, hiç bir erkek element yardımı olmaksızın, çevresini saran Gök'u (Ouranos) ve Dağlar'ı, deniz unsurunun kişileştirilmiş erkek şekli olan Pontos'u doğurdu. Gök'ün doğuşundan sonra , Gaia O'nunla birleşti ve böylece sahip olduğu çocuklar, artık basit elemanter güç olmaktan çıkarak, tam anlamıyla birer tanrı oldular. Önce altı titan: Okeanos, Koios, Krios, Hyperion, İapetus ve Kronos ile altı titanid: Theia, Reia, Themis, Mnemosyne, Phoibe ve Tehys doğdular. Bunlar dışı tanrısız varlıklardır. Bu kuşağın en genci Kronos'tur. Ardından Kykloplar geldi: yıldırıma, şimşğe ve gök gürültüsüne hükmeden tanrısız varlıklardı bunlar. Adları: Arges, Steropes ve Brontes di. Ve nihayet Ouranos'un aşklarından Kottos, Briareus ve Gyges adlı yüz kollu, devasa, şiddet yanlısı varlıklar olan Hekatonkheir'ler doğdu.

BEREKET TANRISI DEMETER

Fırat ile ilgili tanrıları batı bitişiğinde kare sığ bir havuz içinde buğday başakları ve çiçeklerle taçlandırılmış, sol omuzu üzerinde bereket boynuzu olan Toprak ve ürün tanrısı olan Demeter büstünün olduğu mozaik yer alır. Burada mozaik ustası önce suyu Fırat Nehir tanrılarının olduğu havuzdan geçirip sonra bolluk ve bereket tanrıçası Demeter'in olduğu havuza ileterek Fırat'ın çevresine sunduğu bolluk ve bereketi tasvir edip, ürün ve üretem denklemini kurmuştur. Ayrıca, Demeter büstü sırasıyla

sekizgen kuşak, sekizgen dalga kuşağı, doksan derece döndürülerek iç içe geçirilen iki eşkenar dörtgen ve bu dörtgenlerin sekiz köşesi aralarında sekiz balta betimi bulunan bezeklerin merkezindedir. Sekiz sayısının geometrik bezeklerle verildiği bu kompozisyon köşeleri ışık süren bitkisel bezekli kare içine yerleştirilen dairevi bir kuşakla çevrilir. Bu panodaki sekiz sayısı Demeter'in kızı Persophone ile ilişkili olmalıdır. Çünkü Zeus Persophone'nin yılın üçte ikisini (sekiz ay) yani çiçek açma ve meyve zamanını, annesi Demeter'in geri kalan üçte birini yani kışı da kocası Hades'in yanında geçirmesi kararlaştırmıştır. Demeter tapımında da (efsanesinde) Persephone'den ayrılmaz. Bu anne kızı "ilk tanrıça" da denir. Bu sebeplerle anne kız Belkis/ Zeugma mozaiklerinde de birbirinden ayrılmamış olup, burada Persophone sekiz sayısı kuralına göre yerleştirilen geometrik bezeklerle temsil edilmiştir.

APHRODITHE 'İN (VENÜS)DOĞUŞU

Romada eski İtalyanın tanrıçası Venüsle özdeşleştirilen aşk tanrıçası. Doğuşu konusunda iki farklı tradisyon vardır: bazen Zeusla Dionenin kızı sayılır, bazen de Ouranosun kızı olarak kabul edilir. Buna göre, Ouranosun, Kronos tarafından kesilen cinsel organları denize düşmüş ve bu tanrıçayı (dalgalardan doğan kadın veya Tanrının tohumlarından doğan kadın) halk etmiştir. Aphrodite, denizden çıkar çıkmaz, Zephyroslar tarafından önce Kythiraya, sonra da Kıbrıs kıyılarına götürüldü. Orada Mevsimler tarafından karşılandı, giydirildi, süslendi ve ölümsüzler alemine götürüldü. Lukianosun anlattığı efsanede ise, Aphroditenin önce Nereus tarafından büyütüldüğü söylenir.

Daha sonra Platon iki ayrı değişik Aphrodite tasavvur etti: Ouranos'tan doğan saf aşk tanrıçası Aphrodite Oirania; ve Dionenin kızı, sıradan aşk tanrıçası Aphrodite Pandemos. Ama bu, geç döneme ait felsefi bir yorum olup, tanrıçaya ilişkin çok eski mitoslara yabancındır. Aphroditenin çevresinde, tutarlı bir anlatı oluşturmayan, ama tanrıçanın arada devreye girdiği çeşitli epizotları inceleyen değişik efsaneler meydana gelmiştir. Aphrodite, Lemnoslu topal tanrı Hephaistosla evlendirildi. Ama o, savaş tanrısı Aresi seviyordu. Homeros, bir sabah Güneş tarafından nasıl yakalandıklarını ve maceranın nasıl Hephaistosa bildirildiğini anlatır. Hephaistos; gizlice bir tuzak hazırlar: bu, yalnızca kendisinin çalıştırı bildiği sihirli bir ağıdır. İki aşkın Aphroditenin yatağında bir araya geldikleri bir gece, Hephaistos, ağı onların üzerine atar ve Olymposun bütün tanrılarını çağırır. Bu manzara onları çok büyük bir neşeye garkeder. Poseidonun ricası üzerine, Hephaistos ağı kaldırmaya razı olur, ama utanç içinde ki tanrıça Kıbrısa, Ares de Trakyaya kaçarlar. Aphroditenin aşklarından Eros ve Anteros, Deimos ve Phobos (Dehşet ve Korku), Harmonia (daha sonraları Thebai? De Kadmos? Un karısı olmuştur) doğmuşlardır. Bazen, bu listeye bahçelerin koruyucusu Lampsakoslu tanrı Priapos da eklenir. Aphrodite bahçe tanrıçası olarak gösterilir; ama, bu daha çok Aphroditenin İtalyan versiyonu olarak gösterilir. Aphroditenin, aşkları Aresle sınırlı olarak kalmadı. Ağaca dönüşen Myra, Adonisi dünyaya getirdiği zaman, Aphrodite olağanüstü güzellikteki bu çocuğu aldı ve onu Persophaneye emanet etti. Ama, Persophane çocuğu geri vermek istemedi. Olay Zeusun hakemliğine sunuldu, Zeus, delikanlının üçte birini Persophaneye, yılın üçte birini Aphroditeyle, geri kalan üçte birini de istediğiyle geçirmesine karar verdi. Ne var ki Adonis yılın üçte birini Persophaneye, yılın üçte ikisini Aphroditeye geçiriyordu. Çok geçmeden bir yaban domuzu tarafından yaralanan Adonis belki de Aresin kıskançlığının kurbanı olarak öldü. Tanrıça, İda da Agkhisese gönül verdi ve ondan iki oğlu oldu: Aineias ve bazı tradisyonlara göre, Lyrnos. Aphroditenin, öfkeleri ve lanetleri ünlüydü. Aresin aşkını kabul ettiği için Eosu cezalandırmak

amacıyla, onda Orinosa karşı dayanılmaz bir aşk uyandırdı. Yine, kendisini onurlandırmadıkları için, bütün Lemnoslu kadınlara, kocalarını Trakyalı tutsak kadınların yanına kaçıtacak kadar tahammül bir arız ederek, onları cezalandırdı. Lenmnos? Lu kadınlar, adadaki bütün erkekleri öldürdüler ve bir kadınlar topluluğu kurdular: Argonautlar gelip onları bir çocuk sahibi yapana kadar sürdürdü bu. Aphrodite, Paphosta Kinyrasın kızlarını da, onları yabancılara fuhuş yapmaya zorlayarak, cezalandırdı.

Aphroditenin lütfu da daha az tehlikeli değildi. Bir gün, Nifak tanrıçası, Hera, Athena ve Aphrodite arasında en güzele karar vermek üzere ortaya bir elma koydu. Zeus, daha sonraları Paris adıyla tanınacak olan Aleksandrosun üç tanrıçaya hakemlik etmesi için, Hermese, onları Traosdaki İda dağına çıkarmasını emretti. Üç tanrıça Aleksandrosun önünde tartışmaya başladılar; güzellikleriyle övünüyor ona armağan vaat ediyorlardı. Hera, ona evrenin krallığını, Athena savaşta yenilmezliği, Aphrodite ise Heleneyle evlenmeyi vaat ediyordu. Sonunda Aleksandros Aphroditeyi seçti. Böylece, Aphrodite, Troya savaşının başlamasına neden oldu. Bütün savaş boyunca, Troyalılardan özellikle de tüm savaş boyunca Paristen himayesini eksik etmedi: Paris Menelaosla teke tek dövüştüğü ve neredeyse yenik düşeceği sırada, Parisi tehlikeden kurtardı ve böylece savaşın yeniden genellik kazanmasına yol açtı. Daha sonra, Diomedes tarafından az daha öldürülecek olan Aineias aynı şekilde korudu. Hatta Diomedes, tanrıçayı yaraladı. Ne var ki Aphroditenin koruması, Troyanın düşmesini ve Parisin ölmesini önleyemedi.

Bununla birlikte Aphrodite, Troyalılar soyunu devam muhafaza edebildi. Onun sayesinde ki Aineias, babası Agkhises ve oğlu İulius ile birlikte ve Troya Penatlarını da taşıyıp, alevler içindeki şehirden kaçabildi ve yeni bir yurt kurabileceği bir toprak arayıp bulabildi. Aphrodite-Venüsün, Roma şehrinin koruyucu tanrıçası olarak kabul edilmesi bu yüzdendir. Venüs, ayrıca İulii ailesinin atası olarak kabul ediliyordu. Çünkü, İulii, İuliusun ahfadındandı ve dolayısıyla tanrıçanın altsoyunu oluşturuyordu. Bu nedenledir ki, Sezar, ona Venüs Ana, Venüs Genitrix adıyla bir tapınak inşa ettirmiştir. Tanrıçanın en sevdiği hayvanlar güvercinlerdi. Arabasına güvercinler konulmuştu. Sevdiği bitkiler de gül ve nergisti.

DIONYSOS'UN DÜĞÜNÜ

Tasvir panosundaki on figür soldan sağa doğru; Ayakta duran ve kase ile içki içen bir erkek figürü- oturur durumda ve elinde meşale tutan bir Menad – sağa doğru yürüyen ve kaldırdığı kollarıyla elinde tuttuğu nesnenin ne olduğu(mozağin bu bölümde tahrip olması nedeniyle) anlaşılamayan giyimli bir kadın figürü tahtta oturan giyimli bir kadın ile çıplak torsosu etrafında dalgalanan bol kumaş kütleleri ile tasvir edilmiş, başının etrafı hareli bir erkek figürü tahtın hemen yanında çıplak küçük bir çocuk figürü sola doğru yürüyen giyimli iki kadın figürü (ki, soldakinin başı tahrip olmuş, sağdaki daha sağlam ve elinde içinde eşyalar bulunan kapağı açık bir kutu tutmaktadır.) en sağda ise iki elinde de bir tür flüt tutan bir kadın ile arkasında vücudunun üst bölümü çıplak, dağınık saçlı ve sakallı bir erkek figürü yer almaktadır. Merkezdeki grubu oluşturan çiftin yanında bir “ Çocuk Eros”un bulunması bunlara yönelik bir armağan kutusu taşıyan sağdaki iki kadın ile, kollarının hareketinde Ariadne’nin başına koymak üzere olasılıkla bir defne çelengi uzattığını veya baht-kader ağını örmek üzere ip eğirdiğini düşündüğümüz soldaki kadının varlığı, sahnenin merkezindeki bu çiftin Dionysos ile Ariadne birlikteliğini, başka bir deyişle düğününü yansıttığını akla getirmektedir Dionysos’un Ariadne’yi Naxos adasında bulmasından sonra gerçekleştirilen şenlikli evlenme törenleri, Dionysos konulu kompozisyonlarda oldukça sık betimlendiğinden , buradaki sahneyi de Thiasos’ dan çok Dionysos ile Ariadne’nin düğünü olarak yorumlamak daha uygun olsa gerektir. Sol baştaki Menad, bu evlilikten hoşnut olmayan, Dionysos’u yitirmek üzere olmanın huzursuzluğu ve küskünlüğünü yaşayan bir sevgili durumundadır.

AŞK (EROS) VE RUH (PHYSKE)

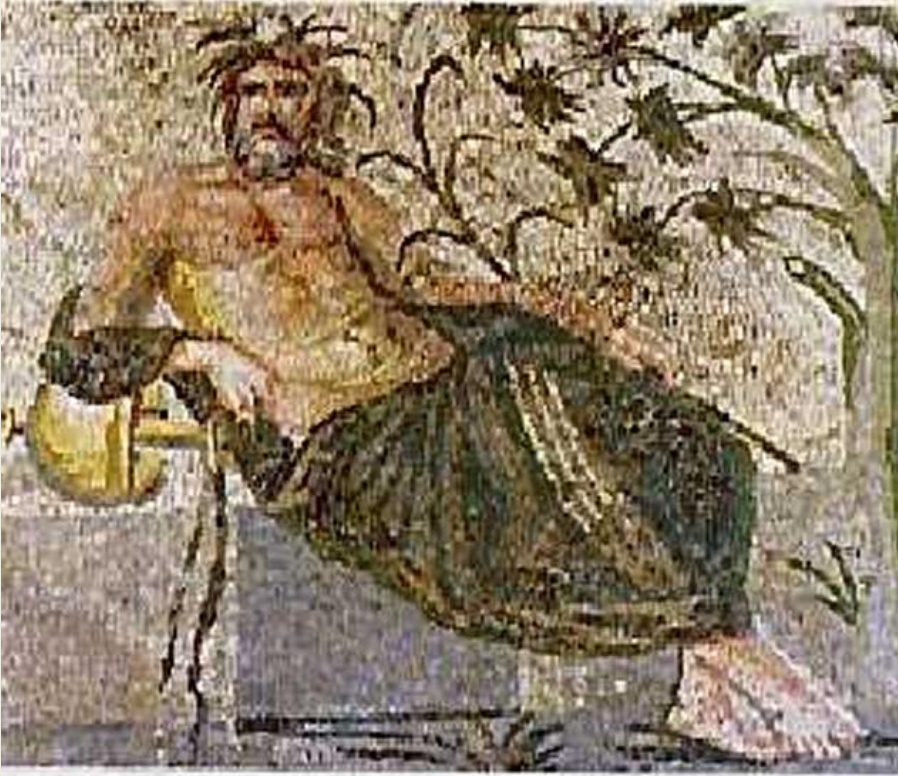

Eros annesi Aphrodite gibi dünyaya güzellik ve neşe getirir, insanların gönülllerini aşk ateşi ile yakar, insanların mutluluklarını yada sonlarını hazırlardı. Sırtında bir çift kanadı vardı. Bu kanatlarla uçarak dünyayı dolaşır geçtiği yerlere çiçek kokuları saçardı. Eros'un elinde her zaman okları olurdu. Bu oklarla insanları kalplerinden vurur onları birbirlerine aşık ederdi. Ve bir gün kendisinde bir güzele aşık oldu. Psykhe (Ruh) bir kralın üç kızının en güzeli idi. Gerçekten o kadar güzel, o kadar alımlıydı ki görenler onu Aphrodite sanıyorlar ona tapınıyorlardı. Aphrodite bir ölümlü ile karıştırılmaktan hiç hoşlanmamıştı. Bu yüzden bir gün oğlu Eros'u yanına çağırdı ve onu dünyanın en çirkin erkeğine aşık ederek cezalandırmasını istedi. Eros annesinin isteğini yerine getirmek için hemen yola koyuldu. Psykhe'yi bulduğunda, çok gururlu olan ve kimseye aşık olmamakla övünen bu genç kızı, dünyanın en çirkin, en kötü erkeğine aşık etmeye niyetliydi ancak kalbini nişan alarak oku atmak üzereyken Psykhe'nin güzelliği aklını başından aldı. Onu başkasına aşık etmek isterken kendisi aşık olmuştu. Psykhe'yi alıp sihirli bir saraya götürdü. Bu saray uyuyan bir ormanın ortasında kurulmuş, muhteşem fakat ıssız bir saraydı. Kanatlı güzel delikanlı gece karanlık düştükten sonra kendini göstermeden saraya giriyor ve sevdiği ile buluşuyordu. Sihirli sarayda bir insanın isteyebileceği her şey vardı. Fakat Psykhe'nin tek istediği kendisini deliler gibi seven bu delikanlının yüzünü görmektir. Fakat Eros bunu kabul etmiyordu, gece hep karanlıkta geliyor ve güneş doğmadan da gidiyordu, akşamları sarayda ateş yada mum yakılmasını yasaklamıştı. Psykhe ne kadar yalvırsa da fayda etmedi. "Aşkımızın sırrını kalbinde taşıdığın sürece mutlu olacaksın" dedi Eros "Beni görmeyi aklından bile geçirme, kim olduğumu yada kimin oğlu olduğumu öğrenme, bilmeden tanımadan beni körü körüne sev..senden gizlenen şeyleri öğrenmeye çalışarak mutlu olma fırsatını elinden kaçırma." Ve Psykhe de bunu kabul etmiş..Eros'u görmeden kim olduğunu bilmeden körü körüne sevmişti. Birlikte çok mutluydular ancak Psykhe'nin kızkardeşleri onların bu mutluluğunu kıskandılar... Bir gün kardeşlerini ziyarete geldiklerinde ona sevdiği delikanlının dünyanın en çirkin en iğrenç en vahşi görünüşlü adamı olduğunu söylediler. Eğer güzel bir delikanlı olsaydı, sevdiğinden yüzünü gizlemezdi, seni böyle ıssız bir sarayda tutmazdı dediler. Ve ona gece sevdiği gelmeden önce yanan bir lambanın üzerine vazoyu ters çevirip koymasını söylediler. Böylece Eros uyuduktan sonra vazoyu kaldırıp aydınlıkta onun yüzünü görebilecekti. Psykhe merakına engel olamayarak kardeşlerinin dediklerini yaptı. Yanan lambayı bir vazunun altına gizleyerek sevdiğini beklemeye başladı. Eros her şeyden habersiz saraya dönmüş, kendini sevdiği kadının kollarının arasına bırakmıştı. Kısa sürede uykuya daldı. Psykhe, Eros uyuyunca gürültü yapmadan yavaşça yataktan kalktı ve ters çevirdiği vazoyu alarak lambayı eline aldı, yatağa yaklaştığında gördükleri karşısında hayrete düştü. Çirkin ve iğrenç bir erkek görmeyi beklerken genç ve çok yakışıklı bir erkekle karşılaşmıştı. Eros'un yakışıklılığı dünyada ki başka hiç bir erkekle kıyaslanamadı. Yüzü tarif edilemeyecek kadar güzel bu delikaliyi görünce Psykhe'nin ona duyduğu aşk daha da arttı..Sevdiğini alnından öpmek için eğildiğinde, elindeki tabağı düz tutamadığından içinde fitil bulunan lambanın kızgın yağından bir damla Eros'un çıplak omuzuna damladı. Eros duyduğu acıyla sıçrayarak uyandı. Sevgilisinin kendisini dinlemeyip yüzünü görmek için ona oyun oynadığını anlayınca hemen kanatlarını açıp uçarak oradan uzaklaştı. Eros'un gitmesiyle Psykhe için yaptığı büyülü sarayda bozuldu. Psykhe üzüntüden ne yapacağını bilmez olmuştu. Hatası yüzünden dünyada her şeyden çok sevdiği kişiyi kaybetmenin acısıyla yollara düştü. Sevdiğini tekrar bulma ümidiyle tüm dünyayı dolaştı, sayısız yerler gezdi am bir türlü Eros'un izine rastlayamadı. Nihayet dolaşmaktan bitkin bir halde Aphrodite'in sarayının kapısını çaldı. Onun kendisine acıyıp oğlunun yerini söyleyebileceğini düşünmüştü, ancak Aphrodite ona yardım etmek bir yana onu bir köle olarak çalıştırmaya başladı. Zavallı Psykhe sevdiğine ulaşabilmek için buna da razı oldu ve tek kelime dahi etmeden kendisine emredilen her şeyi yaptı. Eros için her türlü acıya katlanmaya razı oldu. Nihayet bir gün Eros'un yanan omzu iyileşti ve kendisine bu kadar yürekten bağlı olan sevgilisinin kaderini değiştirmek için Olympos'a gitti. Zeus'un ayaklarına kapanıp Psykhe'nin kurtarılması ve kendisine eş olarak verilmesi için yalvardı. Zeus onun

tüm isteklerini kabul ederek Hermes'e Psykhe'nin Olympos'a getirilmesini emretti. Psykhe, tanrılar katına getirildi ve orada hayatta her şeyden daha çok sevdiği erkekle evlenerek çok mutlu bir hayat sürdü.

FIRAT NEHRİ TANRISI EUPHRATES

Fırat Nehrinin tanrısı Euphrates Zeugma'da sekizgen siğ bir havuzun taban mozaigine işlenmiştir. Bu mozaikte Euphrates bir divan üzerine hafi yatar vaziyettedir. Dirseğinin altındaki testiden fırat akmakta ve suyla buluşan topraktan yeşillikler fışkırmaktadır. Sol elinde bir dal tutar. Gövdesinin üstü çıplak. Ayakucunda bir ağaç mevcuttur. Bu mozaik Belkis/ Zeugma Mezarlıküstü mevkiinde 2000 yılında kurtarma kazısında Roma villasının havuzlu koridorunda Fırat Nehri tanrılarlarıyla birlikte gün ışığına çıkarılmıştır. Bu koridorda iki siğ havuz yer alır. Efsaneye göre Fırat Nehri'ne adını veren Euphrates'in Aksurtas adında bir oğlu vardı. Bu delikanlı bir gün annesinin yanında uyuyordu. Euphrates bir gün karısının yanında uyuyan öz oğlunu yabancı bir erkek zannederek öldürür. Euphrates sonra bu acı hatasını farkeder ve kendisini Medos ırmağına atarak ölür. O günden beri Medos ırmağının adı Euphrates (Fırat) olarak söylenir.

GALATEIA MOZAIĞI

Etimolojik bakımdan süt beyazlığını çağrıştıran bu adı taşıyan iki kişi vardır efsanede. Birincisi, Nereus kızlarından biri ve bazı Sicilya halk efsanelerinde rol oynayan bir denizkızı tanrıçasıdır. Sakin denizde yaşayan beyaz tenli genç kız Galateiaya canavar vücutlu Sicilyalı Kyklops Polyphemos vurgundu. Ama genç kız bu aşka karşılık vermiyordu. Onun gönlü, bir Nympha ile tanrı Panın olan Akisteydi. Bir gün Galateia sevgilisinin göğsünde dinlenirken, Polyphemos onları gördü. Akis, kaçmaya çalıştıysa da Kyklops kocaman bir kaya parçasını fırlatarak onu ezdi. Galateia, Akise annesi Nynmphanın kimliğini vererek, onu suları berrak bir ırmak yaptı. Bazen Polyphemos? La Galateia? Nın aşklarından üç kahraman doğduğu söylenir.: sırasıyla Galatlara Keltlere ve İlyrialılara adını veren Galas, Keltos ve İlyrius. Bu durumda, Galateia Efsanesinin bir versiyonunda, Nereus kızıyla Polyphemosun aşklarının karşılıklı olduğu anlatılmış olabilir. Ama, bize bu konuda hiçbir tanıklık ulaşmamıştır. Öteki Galateia

bir Giritli olup, Eurytios adlı birinin kızıdır. Bu Galatea, Phaistos şehrinde yaşayan ve iyi bir aileden gelmekle birlikte çok yoksul olan Lampros'a evliydi. Galateianın hamile kaldığını öğrenen Lampros, ona yalnızca erkek çocuk istediğini söyledi. Eğer kız çocuğu doğurursa, Galatea çocuğu terk etmek zorunda kalacaktı. Lampros, dağda sürüsünü güderken, Galatea bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Ama onu terk etmeye gönlü razı olmadı. Kâhinlerin öğüdü üzerine, Galatea, çocuğuna erkek giysileri giydirdi ve ona Leukippos adını taktı; olup bitenleri de Lamprostan sakladı. Ama zaman geçtikçe Leukippos güzelleşti ve yalanı gizlemek imkânsızlaştı. Galatea korkuya kapıldı ve Letonun tapınağına giderek, tanrıçadan kızının cinsiyetini değiştirmesini istedi. Leto, Galateianın yalvarmalarına dayanamayarak onun dilediğini kabul etti ve genç kız erkek oldu.

Antep Tarihi

EVLIYA ÇELEBİNİN GÖZÜYLE

Ayıntab şehri tümüyle 32 mahalledir. Toprak ve kireç örtülü bayındır, bakımlı, yüksek saraysı evleri vardır. Tümüyle yüz kırk mihraplı; yoğun cemaate sahip, Arasat Meydanındaki Boyacıoğlu Camii ve çarşı içindeki Tahtalı Cami, sanatlı, ferah büyük kubbeli ve görkemli yapılardır. Ayıntab'ta 300'ü aşkın sarayın özel hamamı vardır. Tümüyle 3900 dükkanlı büyük bir çarşıya, açık artırmayla satış yapan pazarlara sahiptir. İki bedesteni, çarşısı ve saraçhanesi üstleri örtülü kagir, sağlam, sıradüzeni içinde süslü dükkanlardır. Tamamı tamamına 70 çeşmesi var. Fakat onlara hiç de gereksinme duyulmaz. Her eve hayat ırmağı denginde sular akmaktadır. Her ev, bağı, bahçesi, fiskiyeli havuzları, cennet ırmağı suları ile çeşit çeşit servi, çınar, söğüt, kavak ve diğer meyve ağaçları ile donatılmış irem bağıdır. Bağları, bostanları, gül bahçeleri geniş örgüden kafese alınmış çok verimli olmakla Ayıntab ucuz ve şirin bir şehirdir. 1648'de gördüğümüz şehir bu kez nice mahalle, han, cami ve dükkan kazanarak büyük bir gelişme göstermiş, Tanrıya şükürler olsun ki bu gelişmesini sürdürmektedir.

TARİH ÖNCESİ VE TARİHİ ÇAĞLARDA ANTEP

Gaziantep şehri ilk insan topluluklarının yaşadığı ve ilk uygarlıkların geliştiği Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlayan yollar üzerinde ve Maraş, Halep, Urfa'dan Akdeniz'e kadar uzanan önemli yolların kesişme noktası üzerinde bulunduğu Gaziantep her dönemde tarihi açıdan önemli bir yerleşim yeri olduğu kadar, her dönemde kültür ve ticaret merkezi olma özelliğini her zaman korumuştur. Gaziantep'in tarihi kaynaklara göre M.Ö. 5600 yıllarına kadar götürülmektedir ve dünyanın en eski yerleşim yerleri arasında gösterilmektedir. Gaziantep tarihi devirler açısından Kalkolitik, Paleolitik, Neolitik dönemlerinden geçen ; Tunç çağından sonra Mezopotamya, Eti, Mitanni, Pers, Asur, İskender, Selefkos, Roma, Bizans, İslâm- Arap ve Türk İslâm uygarlıklarını barındıran Gaziantep tarihi çok köklü ve zengin tarihe sahiptir. Türk İslâm dönemlerinde Gaziantep'in yer aldığı bölgenin çevresi büyüklü küçüklü birçok devlet Gaziantep'in yönetiminde rol oynamıştır. Bunlar Hulefa-i Raşidin dönemi (dört halife devri) Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Artukoğulları, Fatımiler, Eyyubiler, Dulkadiroğulları, Osmanlı Devleti'dir. Bölgeye doğudan, batı ve güneyden gelen Turani, Sami, Hint-Avrupa kavimleri göç etmiştir. Fakat bunlardan önce bölgede "Halaf" denen yerli bir halkın yaşadığı bilinmektedir. Şehir, Cumhuriyet öncesi yıllara kadar Ayıntap (Ayıntab) adıyla anılı gelmiştir. Bu adın benzerine ilk kez Haçlı Seferlerine ilişkin kroniklerde rastlanmaktadır. Urfalı Mateos M.Ö 952-1136 ve Papaz Grigor'un, 1124 – 1155 yılları arasındaki vekayinamelerinde, Arapların Ayıntab adını verdikleri şehirden Hantap (Hamptan) diye söz ettiği anlatılmaktadır. Arapça " parlak pınar " anlamına gelen Ayıntab, Ermeni kaynaklarında Anthapt olarak geçer. Gaziantep tarihçi Bedrüddin AYNİ'nin ifadesiyle Antep'in eski adı "Kala-i Füsus"dur. Kala-i Füsus "Yüzük Kalesi" demektir. Bedrüddin AYNİ'ye ilave edilen rivayete göre buranın kötü bir hakimi varmış. Birçok uygunsuz işler yaptıktan sonra ettiklerine pişman olmuş ve tövbe etmiştir. Adı Ayni olduğundan, halk "Ayni tövbe etti" demiştir. Bundan ötürü şehrin adı "Ayni Tövbe" Aynitap olarak kalmıştır. Bir diğer rivayette ise; AYINTAP adını, suyunun güzelliğinden ve bolluğundan dolayı aldığı söylenmektedir. Zira, "ayın"; pınar, kaynak, suyun gözü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla "tab"; güzel pınar ve güzel kaynak manasını ifade etmektedir. Yine ayrıca "Ayıntap" adındaki, "tab" ; güç ve takat anlamına gelmektedir. Şehre suyunun bolluğundan dolayı da bu ismin verildiği söylenmektedir. Gaziantep bazı belgelere göre dünyanın en eski kenti olarak gösterilmektedir. Bu bakımdan yontma taş devrinden beri burada insanların burada yaşadıkları bilinmektedir. Kentin çevresinde çok sayıda doğal ve yontma taş mağarası bulunmaktadır. Turlu köyündeki Şehzade Höyük'te 1956 yılında yapılan kazılar sonucu elde edilen bilgiler bölgenin kültür tarihinin 9000 yıl olan Mezopotamya uygarlığına kadar gittiğini göstermektedir. Bundan başka Caba höyük, Zencirli, Tilmen höyük, Gedikli höyüğü, Şehzade (Turlu) höyüğünde yapılan kazılar; ayrıca Tüm höyüğü, Yesemek, Metmenge, ve Dülük'te (Doliche) yapılan araştırmalar Gaziantep bölgesinin tarihi geçişini ortaya koymaktadır.

Eski Taş Dönemi

Eski Taş dönemi(Yontma Taş devri) insanlık tarihinin en uzun bölümünü kapsamakta olup, ilk insanların ortaya çıkışı ve ilk insan yapıtı araçların üretilmesi sonucu insanlaşma sürecine girişi temsil etmesiyle de tarihin için de önemli yer tutar. Gaziantep bölgesindeki yüzey çalışmalarında ve kazılar sonucu bölge tarihinin Eski Taş çağına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Geçimlerini avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla sağlayabilen bu dönem insanları , araç ve gereçlerini taştan yapmışlardır. Bostancı, Çiner, Perrot gibi bilim adamları Gaziantep yöresinde yaptığı çalışmalarda Eski Taş devrine ait birçok buluntular ele geçmiştir. Gaziantep çevresinde yapılmaya başlanan ilk çalışmalar 1946 yılında merkeze bağlı Dülük köyünün Metmenge yöresinde başlatılmıştır. Bu bölgede bulunan Biface Acheullean dönemine ilişkin ok ucu o dönemde Anadolu'da ele geçen en eski örnek olarak saptanmıştır. Dülük bölgesinde yer alan Keber tepesinde " Şarklı Mağara" adı verilen yerde 13 kültür tabakası saptanmıştır. Burada en alt tabakada eski taş dönemini göstermektedir. Bu bölgedeki eosan kireç taşı biçimlemeleri, prehistorik insanlar tarafından kullanılan çakmaktaşı yumruları içermektedir. Ham madde kaynaklarının yanı sıra Fırat ve Sacır ırmağı kıyıları ilk insanların yerleşmesi için oldukça uygun yerler olmuşlardır.

Neolitik Dönem (M.Ö. 7250-5500)

İnsanoğlunun avcılık ve toplayıcılıktan üretici duruma ve yerleşik hayata geçtiği dönemdir. Neolitik dönem Anadolu'da M.Ö. 7250-5500 tarihleri arasında sürmüştür. Gaziantep yöresinde Sakçagözü'nde yapılan bilimsel kazılarda M.Ö 6500-6200 yılları arasında neolitik çağ yaşanmıştır. M.Ö. 6000 yıllarından sonra Sakçagözü'nde tek, az miktarda boyalı, kaba hamurlu keramik örneklerine rastlanmıştır. Yunus bölgesinde ise M.Ö. 7800 lere kadar inen M.Ö 6500'lere kadar devam eden neolitik çağ yaşandığı tespit edilmiştir.

Kalkolitik Dönem (M.Ö.5500-3000)

Kalkolitik dönemle birlikte insanlar taşın yanı sıra doğada bulunan madenleri de işleyerek kullanmaya başlamışlardır. Gaziantep yöresinde bu döneme ait pek çok yerleşim merkezleri vardır. Bu döneme ait bilgiler bulmak için Sakçagözü, Tilmen, Gedikli, ve Karkamış gibi merkezlerde araştırmalar yapılmıştır. Gaziantep yöresinde Sakçagözü veya Coba diye bilinen yerleşme özellikleri kalkolitik dönemi temsil etmektedir. Sakçagözü'nde kalkolitik döneme ait 4 kat saptanmış , bunlar M.Ö. 5500-4500 yılları arasına tarihlenmiştir. Mezopotamya'nın Tel Halaf ve El Ubeyd boyalı çanak ve çömleği burada da görülmüştür.

İlk Tunç Çağı

Gaziantep yöresinde Kalkolitik Döneme oranla daha ileri bir yerleşmeyi temsil eden İlk Tunç Çağı buluntuları Gedikli, Tilmen Höyük, Sakçagözü, ve Zincirli'de yapılan arkeolojik kazılarda rastlanmıştır.1964'ta başlayan kazı çalışmaları, Gedikli'nin İlk Tunç çağından bu yana sürekli bir yerleşim yeri olduğunu ortaya koymuştur. Kazılarda taş temelli, kerpiç üst yapılı ve sıkıştırılmış toprak tabanlı yapılara rastlanmıştır. Gedikli de aynı dönemde ölü gömme törenlerini yansıtan mezar ve buluntularına rastlanmıştır. Burada üç çeşit gömme biçimi gözlenmiştir: Basit gömmeler, kistler ve oda mezarları gömmeleri. O da mezarlarının hepsi dikdörtgen şeklindedir. Gedikli'de İlk Tunç çağ çanak çömlekleri, genellikle çark yapımıdır. Kase tabak, pitos gibi günlük kullanım kapları, dışı paralel oyuklarla bezeli bej hamurlu kaplar, boyalı yerel üretim kapları ilk Tunç Çağı çanak çömlek örneklerini oluşturmaktadır. Gaziantep yöresindeki bir başka İlk Tunç Çağı yerleşmesi de Tilmen Höyük'tür. Buradaki kazı çalışmaları 1956 'da başlamıştır. Bölgede yapılan kazılarda İlk Tunç Çağı döneminden kalma mezarlar önemli yer tutmaktadır. M.Ö. 2000'in ilk yarısına tarihlenen Tilmen Höyük sarayının iç avlusunda bir mezarın çevresi orta boy taşlarla örülmüş, üst üste bazalt tek bir taş levhayla kapatılmıştır. Doğu ve batı uçlarında iskelet kalıntıları bulunmuştur. Mezarda ayrıca çok sayıda boncuk, tunç bilezik, can biçiminde ayaklı kap, üç tunç iğne ve iki de kase bulunmuştur. Tilmen Höyük'teki bu buluntular M.Ö. 3000 yıllarında yoğun bir nüfuslu bir yerleşme olduğunu göstermektedir. İlk Tunç Çağı yaşam biçimi Tilmen Höyük ve Gediklinin yanı sıra Zincirli ve Sakçagöz'de de saptanmıştır. Fakat bu iki bölgede döneme ait buluntular azdır.

Hitit Döneminde Gaziantep

Yazının bulunmasıyla başlayan tarihi çağlar bir bölgeden bir bölgeye göre farklılıklar göstermektedir. Mezopotamya ile Mısır bölgesi diğer bölgelere göre tarihi çağlara daha erken girmişlerdir. Gaziantep çevresinin tarihi çağlara girişi (M.ö.1800) Etiler dönemi olarak kabul edilmektedir. Etiler döneminde Gaziantep yöresinde önemli kültür merkezleri de oluşmuştur. Bunların en önemlileri Karkamış, Zincirli ve Sakçagöz'dür. 1961 yılında Gaziantep-Nizip arasındaki, Nizip Çayı kenarında Şehzade (Turlu) höyüğünde yapılan kazılarda Mezopotamya'da doğup gelişen Telhalaf kültürünün izlerine rastlanmıştır. Mezopotamya'nın " Tel Halal " ve " El Obeyd " boyalı çanak-çömleği burada da görülmüştür. Gaziantep bölgesine hakim olmuş Etiler dönemi üç devre ayrılmaktadır. Eski Eti devri, Eti İmparatorluk devri, Son Etiler devrine ayrılmaktadır. Gaziantep bölgesi Eski Eti devrinde (M.Ö.1800) kral Murşil zamanının da İmparatorluk devrinde ise (M.Ö. 1460-1200) Şupilluliyuma tarafında Eti Devleti'ne bağlanmıştır.Son devirde ise Etiler'in merkezi duruma gelmiştir. Ayrıca Gaziantep bölgesine (M.Ö 1550-1355) yılları arasında Mitanniler hakim olmuştur.

Eski Etiler döneminde Gaziantep (M.Ö.1800-1550)

Anadolu'da kısa sürede birlik beraberliği sağlayan Eski Eti kralları Ortadoğu'nun merkezi olan yöreleri ele geçirmek ve Antep bölgesini de ele geçirmek amacıyla bu bölgelere seferler düzenlemişlerdir. Antep yöresi ve Kuzey Suriye'nin hakimiyetini ele geçirmek için Mısırlılar ile mücadeleye girişmişlerdir ve Gaziantep yöresine M.Ö 1800 'de kesin olarak yerleşmişlerdir. Eti kültürüne bağlı iç işlerinde bağımsız şehir devletçikleri bu devirde gelişmiştir.

Mitanniler Döneminde Gaziantep (M.Ö. 1550-1355)

M.Ö 1550 yıllarına doğru İran üzerinden (Bazı kaynaklarda Hindistan) gelen Mitanniler bugünkü Doğu Anadolu ve kısmen de Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleşmişlerdir. Mitanniler Gaziantep yöresinde Hititlerin ve Asurların ağırlıklarını kaybettiği bir dönemde Hitit kültürünü benimsemiş kent devletçikleri üzerinde siyasi egemenlik kurmuşlardır

Eti İmparatorluk Döneminde Gaziantep (M.Ö. 1460-1200)

Hitit İmparatorluğu çeşitli krallıklardan oluşmuş bir devlet idi. M.Ö. 1460 yıllarında Anadolu'da Mitanni hakimiyeti zayıflamıştı. Mitannilerin zayıflamasını fırsat bilen Etiler imparator Şupilluliyuma önderliğinde kaybedilen yerleri tekrar geri almaya başlamıştı. Gaziantep çevresine halkında yardımıyla bölgeye tekrar hakim oldular ve şehir devletleri tekrar Eti Devleti'nin bir parçası durumuna geldiler. Karkamış'ta bir krallık kurmuştur. M.Ö.2000'lerin sonlarında yaklaşık 1200'ler de Anadolu'da baş

gösteren ayaklanmalar ve Balkanlardan sarkarak Anadolu'ya girmeye başlayan Ege göç kavimlerinin hemen ardından Güney Suriye'de yaşayan Sami- Aramiler kuzeye doğru yayılmaya başladılar. Bunlardan Bit Gabbar boyu Gaziantep yöresine yerleşti.

Son Etiler (Bağımsız Eti Şehir Devletleri) Devri (M.Ö. 1200-850)

Dorlar tarafından Frigya adı altında bir devlet kurulmuş ve Anadolu'nun büyük bir kısmına hakim olmuşlardır. Bu hakimiyeti kabul etmeyen Eti toplulukları Gaziantep, Maraş, Adıyaman, Hatay yörelerine çekildiler. Bu bölge de hüküm süren Eti şehir devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Gaziantep yöresinde Karkamış Hatti Krallığı Zincirli'de Sam'al Eti Devleti, Maraş'ta Gurgun Eti Devleti, Hatay'da Hatana Hitit Devleti, Malatya'da Melid Hitit şehir devletleri ortaya çıktı. Fakat bu şehir devletleri arasında birlik ve beraberlik bozulduğu için dıştan gelen saldırılara karşı zayıf duruma düşmüşlerdi. Karkamış, Zincirli ve Sakçagözü bu dönemde önemli merkezlerdi. M.Ö. 850 yıllarında bu durumdan yararlanan Asurlar Gaziantep ve çevresinde bulunan şehir devletleri üzerinde siyasi hakimiyet kurdular.

Asurlular Döneminde Gaziantep (M.Ö. 1717-612)

Asurlular Asyalı bir kavim olan Subarililerle, Samilerin kaynaşması ile doğuş bir kavimdir. Ticaretle uğraşmış bir kavimdi. M.Ö 1273-1244 yılları arasında hükümdarlık yapan I. Salmanasar döneminde Mezopotamya'da yaşayan Asur kabilelerini birleştirmesiyle Asurlar Fırat boylarına ve Kuzey Suriye'ye sarmaya başlamışlar ve Gaziantep yöresinde birlik ve beraberlikten mahrum hale düşmüş küçük Eti şehir devletlerinin bağımsızlıklarına son vererek siyasi hakimiyeti altına aldılar. Gaziantep yöresi şehirlerinde yaşayan halklar M.Ö. 717 yılına kadar Eti kültürüne bağlı olarak Asur hakimiyetinde yaşamışlardır. M.Ö.717 yıllarında doğru Asur kralı Sargon Asur kültürünü benimsemeyen halklara yaşama hakkı tanımayan bir politika takip etmeye başladı. M.Ö.717 yılında Gaziantep şehir devletinde yaşayan halk için de Asur kültürünü kabul etmeyenler sürgüne gönderildi. Sürgüne gitmeyenler ise öldürülmüştür. Gaziantep yöresinde M.Ö.717-612 yıllarına kadar Asur kültürü hakim olmuştur.

İranlılar(Medler, Persler) Hakimiyetindeki Gaziantep (M.Ö. 613-329)

Gaziantep şehri M.Ö. 612 yılında İran kökenli Medlerin istilasına uğramış ve Medlerin siyasi hakimiyetine girmişlerdir. İran topraklarında yaşayan Medler M.Ö. 613-612 yıllarında medya kralı Kiyaksar önderliğinde Asurları mağlup etmiş ve Asurların başkenti olan Ninova'yı almalarıyla birlikte Dülük bölgesi de İran'daki saltanat değişikliğine karşın uzun süre İranlıların nüfus sahası içinde kaldı.M.Ö. 612-546 yılları döneminde Gaziantep yöresi kentlerinde İran kültürü yavaş yavaş ağırlığını hissettirmeye başladı. Bu kültür Medlerin yerini alan Persler döneminde de devam etti.

HELLENİSTİK KÜLTÜR DEVİRLERİ (M.Ö.333-M.S.395)

İskender İmparatorluğu Devri (M.Ö.333-306)

Makedonya'da küçük bir devletin başına geçen İskender devamlı Pers saldırılarından yoksul düşmüş Yunan şehir devletlerini birleştirdi. Ve Helen birliğini meydana getirdi. Sonra İran'a doğru yürüyüşe geçerek Pers ordularını arka arkaya yendi.M.Ö.333 senesinde Antep yöresi şehirlerini de imparatorluğuna kattı. Antep yöresinde içişlerinde bağımsız, zamanla Helen kültürünün hakim hale geldiği küçük şehir devletçikleri gelişti. Ticaret ve sanayi alanında da büyük bir gelişme görüldü.

Selefkuslar (Helenistik Krallar) Devri (M.Ö. 306-64)

Büyük İskender ölünce imparatorluk toprakları kumandanlar arasında pay edildi. Ege kıyılarından Irak'a kadar uzanan toprak parçalarında yer alan Selevki, Helen krallarının ilk zamanlarında Antep yöresinde can, mal, yol güvenliği sağlanmıştı. Bu devirde (Dülük) Antiochia Ad Taurum adı altında, Antakya'ya bağlı bir şehir olarak gelişti. Yörede birçok yeni kale ve şehirler kuruldu. Yeni yerleşme merkezlerinde zamanla ferdiyetçi, Helenistik kültür, Yunan dili ve yazısı, güneş ve tarım dinleri hakim oldular. Ferdiyetçi Helen kültürünün bünyesi, halkı büyük devlet halinde ve birlik içinde tutmaya elverişli olmadığından, zamanla halk küçük gruplara ayrıldı ve idari yapı bozuldu.

Roma ve Bizans Dönemi (M.Ö190-M.S.395) (M.S. 395-638)

Roma İmparatoru Pompeus zamanında Gaziantep Roma imparatorluğuna katıldı. Romalılar yerli halkların gelenek, göreneklerine dillerine ve dinlerine karışmadıkları için kısa sürede siyasi üstünlük kurdular. Antep yöresinde kent çatışmaları bu dönemde sona erdi. Roma döneminde de Helenistik kültür devam etti. Bu kültür daha çok-Helen-Latin kültürünün karışımı biçimindeydi. Roma egemenliğinin sağladığı güvenlik ortamında Doliche (Dülük), Kilize(Kilis) Korus ve Belkis gibi kentler hızla gelişme gösterdi. İsa'nın 12 havarilerinden birisi olan Aziz Yuhanna (Johannes) Rum Kale olarak bilinen bölgeyi merkez edinerek Hristiyanlığın yayılması için çaba harcamıştır. Roma'nın uyguladığı bu esnek yönetimin bir sonucu olarak da Musevilik ve Hristiyanlık gibi ilahi dinlerin yayılmasını ve gelişmesini sağladı. Eski çağlardan beri çok tanrılı dinlerin yan yana geliştiği Gaziantep yöresinde bu dinin yayılmasına halkın bir bölümü karşı çıktı. Çok tanrılı dinlerin merkezi olan Dolike ile Hristiyanlığın yayılma merkezi olan Rum Kale arasında bu konuda büyük çatışmalar meydana geldi. Gaziantep çevresinde Romalılardan kalma birçok tarihi eser bulunmaktadır. Gaziantep'in Dülük köyünde Dülük baba tepesinde ve Yavuzeli ilçesinin Halilbaş köyünde 10-15 basamakla inilen, içinde 3, 5, 7, 9 sabit lahit şeklindeki mezarlar Romalılar döneminden kalmıştır. Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığı (M.S.395) Doğu Roma(Bizans): Balkan yarımadasıyla, Anadolu, Ermenistan, Suriye ve Mısır bölgesine hakimdi. Gaziantep ve çevresi Bizanslılara bağlı Suriye eyaletine bağlı idi. Bu dönemde doğuda Perslerde güçlenmiş ve doğunun hakimiyeti için Bizans ile mücadeleye başladılar. M.S. 591-638 yılları arasında Persler ve Bizanslılar arasında savaşlar başlamış ve Gaziantep bu dönemde birkaç kez el değiştirmiştir. Pers kralı Nuşirevan'ın Bizanslılarla Nizip'te yaptığı savaş sonucunda Gaziantep çevresi büyük yıkıma uğramıştır. M.S.604 yılında Persler tekrar Bizanslılara savaş ilan etmiş

ve Urfa, Nizip, Antep, ve Antakya'ya kadar ilerleyen Pers orduları buraları yağmamıştır. Bu savaşlar sonucunda Gaziantep yöresi halkı yoksul düşmüş, köylerde nüfus azalmış ve kentler küçülmüştür. Bizanslıların son zamanlarında Antep ve çevresinde Hristiyanlık dini çoğunluğa hakimdi. Gaziantep yöresinde bulunan kiliselerin büyük bir bölümü Bizans dönemine aittir.

Bugün şehrin ortasında yer alan ve yapım tarihi bilinmeyen Gaziantep kalesi Bizans imparatoru Justinianus (M.S. 527-565) döneminde restore edilerek, bugünkü kale görünümüne kavuşturulmuştur.

Antep Kalesi

Gaziantep Kalesi, Türkiye'de ayakta kalabilen kalelerin en güzel örneklerinden birisi olup, gerek ihtişamı ve heybetiyle, gerekse bir sır gibi gizlediği tarihiyle şehir merkezinde, Alleben Deresi'nin güney kenarında, yaklaşık 25-30 m. yükseklikte hemen herkesin dikkatini çeken bir tepe üzerindedir.

Gaziantep Kalesinin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hususunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte tarihi günümüzden 6000 yıl geçmişe, kalkolitik döneme kadar giden bir höyük üzerinde kurulduğu, M.S II-III yüzyıllarda ise kale ve çevresinde "Theban" isimli küçük bir kentin olduğu bilinmektedir.

M.S. II-IV. yüzyıllarda Kalenin, ilk olarak Roma döneminde bir gözetleme kulesi olarak yapıldığı ve zaman içerisinde genişletildiği yapılan arkeolojik kazılar neticesinde anlaşılmıştır. Bugünkü biçimini ise "Kaleler Mimarı" olarak adlandırılan Bizans İmparatoru Justinianus döneminde M.S. VI. (M.S 527-565) yüzyılda almıştır. Yine bu dönemde kale önemli bir onarım geçirmiş olup, onarım sırasında tesviyenin sağlanması için, güney bölüm kemerli ve tonozlu galerilerden oluşan substrüksiyon (temel) yapılarıyla donatılmış, bu galerilerle birbirine bağlanan kuleler inşaa edilmiş ve sur bedenleri batı, güney ve doğuya, tepenin sınırına kadar genişlemiştir. Kale bu haliyle çapı yaklaşık 100 m., çevresi 1200 m. olan gayri muntazam dairesel bir şekle sahiptir. Kale bedenleri üzerinde 12 adet kule mevcuttur. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kale'nin 36 burcundan bahsetmektedir. Günümüzde ise bunların yalnızca 12 tanesini görebilmekteyiz. Geri kalan 24 burcun ise kalenin dış surları üzerinde bulunduğu ve günümüz kadar gelemediği sanılmaktadır. Kale çevresinde, eni 30 m., derinliği ise 10 m. olan bir hendek bulunmakta ve kaleye geçiş ise köprü ile sağlanmaktaydı. Kale köprüsünü geçip, asıl kale kapısına ulaşmadan, sol tarafta ise halk tarafından İmam-ı Gazali Hazretlerinin Makamı olarak adlandırılan bir burç bulunmaktadır.

Bizans dönemini takip eden yıllarda özellikle Memlûklular, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar ihtiyaca göre kaleyi zaman zaman onarmışlar ve buna dair de onarım kitabeleri koymuşlardır. Kale ikinci defa, 1481 yılında Mısır Sultanı Kayıtbay tarafından elden geçirilmiştir. Ana kapı üzerinde yer alan kitabeden, ana kapı ve kale köprüsünün iki yanındaki kulelerin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1557 yılında yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Asıl kale kapısından girince, kalenin iç kesimlerine ve üstüne doğru açılan iki yol vardır. Sola açılan yoldan, kalenin üst kısmına ulaşılır. İç kesimlerine doğru devam eden yoldan ise; galeri, dehliz ve kale odalarına ulaşılır. Kalede ana kütle altında ise bir su kaynağı bulunmaktadır.

1989 yılından bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Gaziantep İl Özel İdare Müdürlüğü tarafından tahsis edilen ödenekler ile aralıklı yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları ile kalenin çevresi belirlenmiş, koruma duvarı yapılmış, çıkış yolu ıslah edilerek, taş döşenmiş, yaklaşık 190 m. uzunluktaki galeri temizlenmiş, sur bedenleri onararak yükseltilmiş, ana kapılar aslına uygun olarak yapılmış ve diğer kapı girişleri, demir parmaklıklarla kapatılarak, tehlikeli durumdan kurtarılmıştır. Bu çalışmaların teknik aşamaları ise Gaziantep Arkeoloji Müzesi tarafından yürütülmüştür.

Halen Gaziantep Arkeoloji Müzesi tarafından yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda, Osmanlı dönemine ait bir hamam ile 2000 yılında yapılan kazılarda ise, bir camii ortaya çıkartılmıştır. Hamamın banyo, buhar odası ve buhar odası ve bacaları ortaya çıkarılmıştır. Buhar odasının köşesinde bulunan kanallar vasıtasıyla içeride buhar fazlalaşınca dışarıya verildiği sanılmaktadır. Hamam; mimari olarak pek gösterişli olmamakla birlikte teknik bakımdan üstün özellikler taşımaktadır. Cami ise Osmanlı mimarisi tarzında olup, dikdörtgen planlıdır. Caminin güney cephesinde yarım daire şeklinde mihrap, mihrabın sağında ve solunda ikişer adet kitap koyma bölümleri ve mihrabın sol tarafında güneyden dışarıya açılan bir kapı girişi ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca mihrabın sağ tarafından kızaklı bir minberin de yeri bulunmuştur. Ayrıca 2002 yılından günümüze kadar devam eden kazı çalışmalarında ise Kale Hamamı'nın kuzeyinde, Kale Camisinin doğusunda ve güneyinde 5x5 metrelik açmalarla kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Bu kazılarda çeşitli mimari yapı kalıntıları, çok sayıda Erken İslam, Bizans ve Osmanlı dönemine ait keramik parçaları, metal parçaları, mermi çekirdekleri, çoğunluğu Bizans dönemine ait çok bilezik parçaları ile pişmiş toprak kandiller, Bizans ve Osmanlı dönemine ait sikkeler, çok sayıda demir gülle, çakmaklı tüfek parçaları ve pişmiş topraktan yapılmış bazıları mühürlü pipo(lüle) parçaları ile bazı hayvan kemikleri ele geçmiştir. Kalenin etrafında ise hendek yeri tespit edilmiş olup, önümüzdeki günlerde ise Hendek kazılarına başlanılacaktır.

Tüm bu yapılan ve yapılacak olan çalışmalarla Gaziantep Turizmine kazandırılan ve Gaziantep Turizmine bir güneş gibi doğan Gaziantep Kalesi bütün ihtişamıyla ziyaretçileri beklemekte ve şehir merkezinde Gaziantep Turizminin önemli cazibe merkezlerinden birisi haline gelmiştir.

Gaziantep Kalesinin Yapılışına Dair Bir Efsane: Halk arasında yaygın olarak anlatılan efsaneye göre kaleyi zengin bir kadın yaptırmış. Bir gün sokağa çıkmış ve yolda kalabalık insan topluluğunun bir cenaze götürüşüne rastlamış. Yanındaki uşağına dönerek “bu nedir” diye sormuş. Uşak ise; “Efendim insanlar bir gün gelir ölürlər, ölümlerini de böyle tabut içinde taşıyarak mezarlığa götürür ve toprağa gömerler. Gördüğünüz tabutun içinde dün bizim gibi canlı olan bir insan cesedi var.....” der. Bunun üzerine zengin kadın uşağıyla beraber geri döner ve kaleyi yapan ustaları yanına çağırarak; “ bırakın kale yarım kalsın, ben ölümü hiç düşünmezdim....” der. İşte bu efsaneye göre Gaziantep Kalesinin tarihi eski çağlara kadar uzanıp gidiyor. Ancak bu halk arasında anlatılan efsanede kesin bir tarih yoktur.

Gaziantep Kalesinin Adına İlişkin Bir Efsane: Esas adı Kala-i Füsüs (Yüzük Kalesi) olan Gaziantep Kalesinin bu adı bir efsaneye dayanmaktadır. Bu efsaneye göre kaleyi, bölgenin sahibi olan bir kız yaptırmış. Kalenin yapım masrafını karşılamak için çok kıymetli taşı olan yüzüğünü satmış. Bunun için kaleye, yüzük kalesi anlamında Kala-i Füsüs adı verilmiştir.

Hasan Süzer Etnoğrafya Müzesi

Hasan Süzer Etnoğrafya Müzesi, Gaziantep ilinin Bey Mahallesi'nde bulunan bir müzedir. Müze binası, tarihi bir Antep evidir. Bu müze eskiden Gaziantep yaşayan insanların kullandıkları eşyaları ve yaşayış şekillerini çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Dar sokaklar, kesme taş duvarlar ve kiremitli kırma çatılı evleriyle Antep'in eski kent dokusunun en iyi görülebildiği, Bey Mahallesi Hanıfioğlu Sokak'ta yer alan Antep evi, geçen asrın başlarında inşa edilmiştir. Daha sonra birkaç defa el değiştiren bina, 1985 yılında çok harap bir vaziyette iken işadamı merhum Hasan SÜZER tarafından satın alınmış, restorasyonu tamamlandıktan sonra "Hasan Süzer Etnoğrafya Müzesi" olarak kullanılmak şartıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağışlanmış ve Gaziantep Müzesi'nde bulunan Etnoğrafya bölümü bu binaya taşınarak Konak-Müze tarzında tanzim edilmiştir.

Teşhirinde ziyaretçilere eski zamanlardaki Antep halkının ev yaşantısı ve etnoğrafik yapısı mankenlerle çarpıcı olarak sergilenmektedir. Üstü kiremitli kırma çatıyla örtülü olan bina ana kaya içine oyulmuş mahzen üzerine 3 kattan oluşmakta, ikisi ana yola, diğeri ara sokağa açılan üç giriş kapısı bulunmaktadır. Ön cephedeki işlemeli büyük kapıdan "hayat" adı verilen orta bahçeye, küçük kapıdan ise "selamlık" denilen bölüme geçilmektedir. Hayatın güneydoğu köşesinde; üst katında oturma odası, alt katında ocaklık ve tualetin yer aldığı iki katlı müstakil bir bina daha yer almaktadır. Bu bölüm evin hizmetkarları tarafından kullanılmıştır. Hayat, ince bir taş işçiliğinin eseri olan renkli taşlarla kaplanmıştır.

Yumuşak kalker ana kayanın oyulmasıyla zemin katın altına yapılan bodrumlar; birinden diğerine geçilen iki ayrı mekandan ibaret olup, ikisi arasında yaklaşık 2 metre kot farkı mevcuttur. Bir zamanlar ev sahibinin develerinin barındığı mağara görünümündeki bodrum katta, pekmez ve zeytinyağı depolamaya yarayan küpler, erzak depolamaya yarayan bölümler ve su kuyusu bulunmaktadır.

Zemin katta; sabahın ilk ışıklarının aydınlatığı İş Odasında ipek üzerine çeşitli çiçek desenleriyle gergef işleme, ahşap tezgahında çıkırık çevirme ve gergahta ipeği germe çalışmaları mankenlerle canlandırılmıştır. Günümüzde artık kullanımı sona ermekte olan Antep'in bazı el sanatları bu oda da sergilenmektedir.

Kış güneşinden en fazla faydalanan evin güneye dönük odası, işlevine uygun şekilde, tandır odası olarak düzenlenmiştir. Bu oda da anne, baba ve iki çocuğuyla tandır etrafında sohbet etmesi mankenlerle canlandırılmıştır. Antep evlerinde eskiden, tandır olarak adlandırılan, odanın merkezinde, içinde közler olan gömme bir taş ocak üzerine konan bir kürsü ve onun üzerine örtülen geniş bir yorgandan oluşan ısınma sistemi mevcuttu. Aile fertleri közün sıcaklığıyla ısınan yorganı üzerlerine örtterek ısınırdı. Anlatılan masallarla, hikayelerle ve yenilen kuruyemişlerle tandır keyfi bir başka olurdu.

İş odasının bitişiğindeki ocaklık, sabah güneşinin ilk doğduğu mekanlardan biriydi. Eski antep yaşantısında güneşin ilk ışıklarına karışan güvercin sesleriyle uyanılır ve kahvaltı hazırlığı başlardı. Ocaklık kahvaltı ekmeğinin hazırlandığı yerd. Bu odada, hamurun yoğrulması, ekmeğin açılması ve ateş üstündeki saça konulması mankenlerle anlatılmıştır. Ekmeğin kahvaltı sofrasına ulaşan safhalarını gösteren bu mankenlerin yanı başında, yayık yayan evin genç kızı görünümünde bir de manken mevcuttur.

Avlunun doğusunda, bir kaç basamakla çıkılan elti odası yer alır. Bu oda, kardeş hanımlarının boş zamanlarını geçirdikleri bir mekandır. Evin yemek ve temizliği sonrasında eltiler bu odada nakış işler, sohbet eder ve içtikleri kahve sonrası fala bakarak hoş zamanlar geçirirlerdi. Ahşap kaplamalı, gömme dolaplı bu odada sedef işçiliğinin güzel bir örneği olan konsol teşhir edilmektedir.

Birinci kata ev içinden ulaşılan merdivenin sağında hamam yer alır. Türk hamamı özelliklerini taşımakta olup, döşeme altından geçen buhar vasıtasıyla ısıtılması sağlanmıştır. Hamamda, kırmızı peştamallı elinde kesesiyle küçük kızını yıkayan anne mankenle canlandırılmıştır. Burada, banyoda kullanılan kurna, hamam tasları, kemik tarak ve sabunluk da teşhir edilmektedir. Avlunun doğusunda, bir kaç basamakla çıkılan elti odası yer alır. Bu oda, kardeş hanımlarının boş zamanlarını geçirdikleri bir mekandır. Evin yemek ve temizliği sonrasında eltiler bu odada nakış işler, sohbet eder ve içtikleri kahve sonrası fala bakarak hoş zamanlar geçirirlerdi. Ahşap kaplamalı, gömme dolaplı bu odada sedef işçiliğinin güzel bir örneği olan konsol teşhir edilmektedir.

Birinci kata hem ocaklığın yanında hem de avludan merdivenlerle ulaşıldı. Gelin ve kayın valide odalarının arasında sofa mevcuttur. Sofa da taş işçiliği ve boyalı tezyinatı çeken bir çeşme yer alır. Eskiden oda içinde kalmaktan sıkılan ev halkı bu sofaya çıkar temiz hava ve kırılan güneş ışıklarıyla rahatlar ve hayatın (avlu) hoş manzarasıyla rahatları.

Sofadan, gelin odasına ulaşılır. Bu odada Antep'in geleneği olan çeyizler teşhir edilir. Nakış işi ağırlıklı çeyizlerde genel olarak Antep işi nakışlar kullanılmıştır. Ayrıca kız evinden çeyiz olarak getirilen yorgan, döşek ve yastıkları bu odada bulunur. Çeyiz hazırlamanın Antep geleneğinde önemli yeri vardır. Kız çocuğu daha bebekken anne ve anneanesi tarafından çeyizi de hazırlanamaya başlanır.

Gelin odasının karşında kayınvalide odası bulunur. Antep evlerinde kayınvalide odası evin en büyük odası olup misafirler bu odada ağırlanırdı. Evin büyüklüğü bu odada otururken gelin ve kızlar hem evin büyüklerine hem de gelen misafirlere bu odada hizmet ederlerdi. Oda çepeçevre gömme dolap ve camekanlarla kaplanmıştı. Camekanlar da kahve takımı ve cam eşyalar bulunurdu.

Sofadan iç merdivenle 2. kata ulaşılır. Solda mutfak yer alır. Raflarında bakırdan yapılmış tabaklar, kazanlar, tavalar ve taslar (kase) dizilidir. Yemek kültürünün Antep'te oldukça eski bir tarihi vardır. Yolların kesiştiği noktada yer alan Antep'te kültürlerin harmanlaşmasıyla oluşan geniş bir yemek çeşidi ve damak zevki de meydana gelmiştir. Bu sebeple oldukça lezzetli Antep yemekleri mevcuttur.

Mutfağın bitişiğinde, Etnografya müzesine adını veren Hasan SÜZER ailesinin odası yer alır. Burada kendisini, anne ve babasını canlandıran mankenler bulunur. Bu odadan terasa geçişi sağlayan güvercinlik olarak adlandırılan camekanlı bölüm bulunmaktadır. Antepevlerinin çoğunda güvercinlikler yer alır. Ev mimarisinde güvercinlere bu denli özenle yer verilmesi Anteplilerin hayvan sevgisini göstermektedir.

Mutfağın önünden geçilerek balkona ulaşılır. Balkona açılan ilk odada kurtuluş savaşında, Antep'e Gazi'lik ünvanını verilmesine vesile olan gazi ve şehitlerin resimleri bulunur. İkinci odada ise bu gazi ve şehitlerin Antep muhasarasında kullandığı malzemeler bulunmaktadır.

Camekanlı odadan, güvercinliğin altından geçilerek terasa ulaşılır. Burada kırmızı çatılı, kesme taş duvarlı evlerin arasından fıskıran yeşillikleri seyrederek günün yorgunluğu atılırdı. Yazın sıcak akşamlarında terasın serinliğinde, yıldızların altında ve komşu evlerden yankılanan Antep türkülerini dinleyerek ailece vakit geçirilirdi.

Üstü kiremitli kırma çatıyla örtülü olan bina ana kaya içine oyulmuş mahzen üzerine 3 kattan oluşmakta, ikisi ana yola, diğeri ara sokağa açılan üç giriş kapısı bulunmaktadır.

ⁱ Serdar UZUN

www.serdaruzun.com

guide08@gmail.com

Tempo Turizm'in GAP Turu'na uygun olarak hazırlanmıştır.